

ISSN 2707-9147

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:
Класичний приватний університет

Виходить 4 рази на рік
Засновано у 1998 році

ВИПУСК 102

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

УДК 316.42(043)
С54

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.

З 2010 р. усі електронні версії видання передаються на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України і представлені на порталі в інформаційному ресурсі «Наукова періодика України».

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Редакційна колегія: **Гордієнко Наталія Миколаївна**, доктор соціологічних наук, доцент (Запоріжжя); **Клименко Олена Юріївна**, доктор соціологічних наук, доцент (Київ); **Михайлич Олександр Володимирович**, кандидат соціологічних наук (Київ); **Позднякова-Кирбят'єва Елліна Геннадіївна**, доктор соціологічних наук, професор (Запоріжжя); **Сердюк Олексій Олександрович**, кандидат соціологічних наук, доцент (Харків); **Сорокіна Людмила Миколаївна**, кандидат соціологічних наук, доцент (Кам'янське); **Стадник Альона Георгіївна**, кандидат соціологічних наук, доцент (Київ); **Хомерікі Олена Андріївна**, доктор соціологічних наук, професор (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Długosz Piotr**, доктор соціологічних наук, професор (Краков, Польща); **Greblikaite Jolita**, доктор соціологічних наук, доцент (Каунас, Литва); **Pileliene Lina**, кандидат соціологічних наук, професор (Каунас, Литва); **Tamulienė Vilma**, кандидат соціологічних наук, доцент (Вільнюс, Литва).

Головний редактор: **Зоська Яна Володимирівна**, доктор соціологічних наук, професор.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 8 від 25.04.2024 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі соціальних наук (054 – Соціологія).

- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, англійська.
- Редакція матеріали не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на «Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики» обов'язкове.
- Кожна стаття, направлена до збірника, повинна мати такі структурні елементи: індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки); тематичний розділ журналу; прізвище, ім'я та по-батькові автора (-ів) (не більше 3-х авторів), науковий ступінь, вчене звання, посада та місце роботи навчання) та назва статті; текст статті; список літератури; анотації та ключові слова двома мовами (мовою статті та англійською мовою). Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та оформлюється з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Обсяг анотації – 1800 знаків без пробілів (250–300 слів), кількість ключових слів – мінімум 5 слів. Обсяг статті – не менше 8 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список літератури.
- Реквізити для оплати публікації будуть надіслані авторові на електронну пошту після схвалення рукопису редколегією.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

А. А. Гоць, Ю. С. Нужна

АКТУАЛЬНІСТЬ СОЦІОЛОГІЇ МІГРАЦІЇ ТА ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЬ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ.....	8
---	---

Yu. V. Romanenko

THE USA AND UKRAINE: THE EXPERIENCE OF FORMING A SET OF VALUE IDENTITIES. PART 3. LEGAL AND ARTISTIC IDENTITIES.....	18
--	----

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

А. В. Зінюк, М. І. Нечепоренко

ЦИФРОВА ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА.....	32
---	----

Я. В. Зоська, А. Г. Стадник, Н. Ю. Кравченко

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	39
--	----

К. М. Котеленець, Ю. С. Нужна, С. В. Хобта

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ В КРАЇНИ ЄС: РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	49
---	----

В. В. Лагодзінський, В. В. Єфімова

СУЧАСНА СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ЗАХИСНИКІВ БАТЬКІВЩИНИ В УЯВЛЕННЯХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	58
---	----

Е. Г. Позднякова-Кирбят'єва, Д. О. Силант'єв, Ю. В. Мосаєв
ПЛАВАННЯ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ
РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ..... 67

О. О. Суська
МОВА ВОРОЖНЕЧІ ЯК ФЕНОМЕН І ПРЕДМЕТ
НАУКОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ..... 76

О. В. Шевчук, О. Д. Деточка
СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ:
СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ..... 88

М. В. Школяр, О. А. Штрайхер
ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ЯК ЧИННИК ДЕФРАГМЕНТАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЧАС ВІЙНИ..... 98

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Т. М. Байдак, А. А. Шалімова, В. О. Болотова
ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ НОВИННОГО
TELEGRAM-КАНАЛУ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....114

В. В. Сичова, С. М. Вакулєнко
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РЕІНТЕГРАЦІЇ
ВЕТЕРАНІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
ТА ЇХНІХ СІМЕЙ.....131

Н. М. Гордієнко
СИМВОЛИ ТА СИМВОЛІЧНІ ІНТЕРАКЦІЇ
В ФОРМУВАННІ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ:
СИМВОЛІЧНО-ІНТЕРАКЦІОНІСТСЬКА РЕФЛЕКСІЯ.....144

CONTENTS

CURRENT PROBLEMS OF SPECIAL AND BRANCH SOCIOLOGY

Gots A. A., Nuzhna Yu. S.

THE RELEVANCE OF THE SOCIOLOGY OF MIGRATION AND FORCED RELOCATION: CHALLENGES OF THE PRESENT.....	8
---	---

Yu. V. Romanenko

THE USA AND UKRAINE: THE EXPERIENCE OF FORMING A SET OF VALUE IDENTITIES. PART 3. LEGAL AND ARTISTIC IDENTITIES.....	18
--	----

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Zinyuk A. V., Necheporenko M. I.

DIGITAL CRIME AS A PROBLEM OF DIGITAL SOCIETY.....	32
--	----

Zoska Ya. V., Stadnyk A. G., Kravchenko N. Yu.

PROSPECTS FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF A DEMOCRATIC ORGANIZATIONAL CULTURE IN THE CONDITIONS OF TRANSITIONAL UKRAINIAN SOCIETY.....	39
--	----

Kotelenets K. M., Nuzna Yu. S., Khobta S. V.

FEATURES OF SOCIAL ADAPTATION OF FORCED MIGRANTS DURING THE UKRAINIAN-RUSSIAN WAR TO EU COUNTRIES: RESEACH RESULTS.....	49
--	----

Lahodzinskyi V. V., Yefimova V. V.

THE MODERN SYSTEM OF SOCIAL SUPPORT FOR DEFENDERS OF THE MOTHERLAND AS PERCEIVED BY THE SERVICEMEN OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....	58
---	----

Pozdniakova-Kyrbiatieva E. H., Sylantiev D. O., Mosaiev Yu. V.
SWIMMING AS A TECHNOLOGY
FOR THE SOCIAL REINTEGRATION OF VETERANS.....67

Susska O. O.
ENEMY LANGUAGE AS A PHENOMENON
AND SUBJECT OF SCIENTIFIC INTERPRETATION.....76

Shevchuk O. V., Dietochka O. D.
SOCIAL SUPPORT OF SERVICEMEN
OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE AND MEMBERS
OF THEIR FAMILIES: THE ESSENCE
AND CHARACTERISTICS OF THE ORGANIZATION.....88

Shkoliar M. V., Shtraikher O. A.
THE VOLUNTEER MOVEMENT AS A FACTOR
OF DEFRAGMENTATION OF UKRAINIAN SOCIETY
IN WARTIME.....98

MODERN TECHNOLOGIES IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Baidak T. M., Shalimova A. A., Bolotova V. O.
THE SPECIFICITY OF MANAGING NEWS TELEGRAM
CHANNELS DURING THE WARTIME114

Sychova V. V., Vakulenko S. M.
CONCEPTUAL APPROACHES TO REINTEGRATION
VETERANS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR
AND THEIR FAMILIES.....131

Hordiienko N. M.
SYMBOLS AND SYMBOLIC INTERACTIONS
IN THE FORMATION OF IDENTITIES:
A SYMBOLIC-INTERACTIONIST REFLECTION.....144

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 331.556.4:316.485.26(477.6)

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.1>

А. А. ГОЦЬ

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри філософії та соціології
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

Ю. С. НУЖНА

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та соціології
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

АКТУАЛЬНІСТЬ СОЦІОЛОГІЇ МІГРАЦІЙ ТА ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЬ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Актуальність соціології міграцій та вимушених переселень у сучасному світі зростає, оскільки ці явища стають все більш складними та впливовими на суспільство. В статті показано місце соціології міграцій та вимушених переселень в системі соціологічного знання. Соціологія міграцій та вимушених переселень розглянута як галузь, яка розвивається як теорія середнього рангу. Вона не тільки описує міграційні процеси та їх наслідки, але й намагається розуміти їх, використовуючи як емпіричні дані, так і теоретичні концепції. Вона досліджує різні аспекти міграції, такі як причини, наслідки, інтеграція та адаптація, а також вивчає вплив міграції на суспільство в цілому.

Ця галузь соціології включає в себе різноманітні теоретичні підходи, такі як теорія міграційних систем, теорія транснаціонального підходу та теорія соціальної інтеграції. Кожен з цих підходів намагається пояснити складність міграційних процесів, пропонуючи теоретичні концепції та моделі.

Стаття розглядає ключові виклики, з якими стикається ця галузь соціології, включаючи масштабні міграційні потоки, проблеми інтеграції та адаптації мігрантів, питання прав людини та захисту біженців, а також вплив міграції на економіку та культурну динаміку. Автори аналізують сучасні тенденції та провідні теорії в цій області, щоб зрозуміти, як соціологія може відповісти на виклики, що стоять перед сучасними міграційними процесами. Показані масштаби міграційних переміщень серед українського населення завдяки даним статистики.

Охарактеризовано особливості саме вимушеної міграції, її складність та актуальність дослідження в рамках соціології міграцій та вимушених переселень. Розкрито поняття біженці, вимушені переселенці, внутрішньо переміщені особи. У рамках соціології міграцій та вимушених переселень актуально досліджувати різноманітні аспекти цих явищ, зокрема: причини та наслідки вимушеної міграції, процеси інтеграції та асиміляції мігрантів. У зв'язку з цими викликами соціологія міграцій та вимушених переселень залишається важливою галуззю досліджень, що спрямовані на розуміння та вирішення складних проблем, пов'язаних з міграцією та переміщенням населення.

Ключові слова: міграція, соціологія міграцій та вимушених переселень, вимушені переселенці, біженці, асиміляція.

Постановка проблеми. Тема міграції та вимушених переселень залишається дуже актуальною у сучасному світі. Соціологія міграції досліджує складні процеси, що впливають на переміщення людей з одного місця до іншого, включаючи економічні, політичні, соціальні та культурні чинники.

Одним із великих викликів сучасності є зростання кількості людей, які шукають притулок через війни, конфлікти, природні катастрофи та економічну нестабільність. Це створює тиск на країни, які приймають біженців, і може спричинити соціальні, економічні та політичні напруження як у країнах походження, так і в країнах-приймачах.

Зростання міграційних потоків також ставить питання перед правовими системами, культурними нормами та ідентичністю суспільств. Важливо вивчити вплив міграції на формування ідентичності, взаєморозуміння між культурами та соціальну коезистенцію.

Сучасна соціологія міграції зосереджена на розумінні цих складних взаємодій і розробці політик, які сприяють інтеграції мігрантів та створюють стабільні умови для їх життя в нових суспільствах. Вона також досліджує питання соціальної справедливості, захисту прав мігрантів та стратегії розвитку, щоб зробити міграцію позитивною силою для суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній соціології міграції працюють багато дослідників з усього світу, які вивчають різні аспекти цього явища.

Класичний соціологічний підхід до вивчення міграційних процесів представлено у роботах У. Томаса, Ф. Знанецького. Вивченню міграційних процесів приділяла увагу теоретика Чиказької школи, а саме Р. Парк і Р.Маккензі, представник концепції людського (соціального) капіталу Гарі Беккер. Серед представників економічної теорії це Е. Равенштейн, Дж. Борхас, Дж. Мінсер, Е. Плетньов, М. Крітц тощо.

Серед українських дослідників міграційних процесів на особливу увагу заслуговує концепція просторової самоорганізації населення І. Прибиткової. Також серед сучасних дослідників варті уваги дослідження Е.Лібанової, І. Майданік, О. Малиновської, А. Лобанової, В. Онищука, В.Полторака та ін.

Метою даної роботи є показати актуальність соціології міграції та вимушених переселень як важливої галузі в системі соціологічної науки.

Виклад основного матеріалу. Місце соціології міграції в системі сучасного соціологічного знання визначається її роллю у вивченні складних соціальних процесів, що стосуються переміщення населення. Соціологія міграції займає середню ланку в трирівневій структурі соціологічного знання, яку запропонував американський соціолог Роберт Мертон (1910–2003). Про них він писав: «...Теорії середнього рангу – це теорії, що оформлені емпірично, на основі певної множини підтверджених гіпотез, а не масиви упорядкованих описових відомостей, емпіричних узагальнень чи логічно незв'язних та непорівнюваних теорій» [1]. Вона вивчає міграційні процеси як складне соціальне взаємодіюче явище, що включає в себе різноманітні аспекти, такі як економічні, політичні, культурні та соціальні фактори. Тобто з позиції соціології розгляд міграції має комплексний характер.

Об'єктом дослідження в соціології міграції та вимушених переселень є сам процес міграції як соціальне взаємодіюче явище, в якому взаємодіють різні суспільні групи та інституції. Це охоплює не лише сам факт переміщення осіб з одного місця на інше, а й соціальні та культурні наслідки цього процесу для як регіону відправлення, так і регіону прийому.

Предметом дослідження є як об'єктивні, так і суб'єктивні аспекти соціальних відносин переміщуваних осіб. Це охоплює не лише матеріальні аспекти, такі як зміни в зайнятості, економічний статус та життєві умови, а й психологічні та соціокультурні аспекти, такі як адаптація до нового середовища, культурний шок та взаємини з місцевим населенням.

Отже, соціологія міграції вивчає міграційні явища в їхньому широкому соціальному контексті, розглядаючи як об'єктивні, так і суб'єктивні аспекти впливу міграції на суспільство.

Соціологія вивчає міграцію передусім як суспільний процес, виділяючи три його фази: період міграційної мобільності, сам факт міграції та адаптацію мігрантів до нових умов життя в місцях переселення, а також їхнє облаштування, що через певний час завершується натуралізацією, перетворенням їх з новоселів на старожилів.

Соціологічне вивчення міграції включає збір інформації про причини міграції, створення базової моделі цього процесу, вивчення його складових, виділення основи цього процесу і вивчення його характеристик та ранжування всіх інших складових; аналіз змін у суспільстві на всіх рівнях у ході міграційного процесу, пошук закономірностей цих змін, а також прогнозування розвитку процесу міграції.

Крім причиннонаслідкових зв'язків, соціологія може запропонувати можливості вивчення формування та функціонування діаспор у різних соціальноетнічних групах, самоідентифікацію мігрантів, у тому числі етнічнонаціональну, можливі шляхи етнокультурного розвитку іммігрантів [2].

Особливо злободенним є сьогодні питання вимушених переселень. Тому соціологія повинна вивчати дане явище як в теоретичному аспекті, так і емпіричному. В Україні з 2014, а особливо з лютого 2022 року, коли країна опинилася під вогнем, гостро стало питання переселень серед громадян. Вимушена міграція – зміна місця проживання на певний час або назавжди усупереч бажанням людей, до якої спонукають стихійні лиха, війни, голод, переслідування. В таких випадках мігрант все ж має право мінімального вибору, наприклад, періоду чи напрямку міграції.

До вимушеної міграції можна віднести переселення населення з АР Криму після його анексії, а також зі східної України через проведення АТО. Переміщені особи опинились у достатньо складній ситуації, однак мали право самостійно визначити область, у яку б хотіли переїхати [3].

Тому на сьогодні при вивченні соціології міграції та вимушених переселень потрібно наголосити на розмежуванні понять, таких як вимушена міграція, біженці, внутрішньо переміщені особи.

Переміщені особи – переміщені, силоміць виселені або за розпорядженням влади переселені люди, яким загрожують військові дії або стихійні лиха (землетруси, повінь, аварія тощо).

Біженці – особи, які залишили країну постійного проживання внаслідок надзвичайних обставин (збройних конфліктів, насильства, кліматичних змін тощо). Відповідно до даних ООН, кількість біженців у всьому світі продовжує зростати. Станом на червень 2021 (оцінка) кількість біженців у світі становила приблизно 84 млн. Станом на 1 січня 2021 в Україні проживає 2255 біженців та осіб, які потребують додаткового захисту [4].

Внутрішньо переміщені особи в Україні – громадяни України, іноземці або особи без громадянства, які, маючи право на постійне проживання, перебувають в Україні, вимушені покинути або залишити своє житло чи місце постійного проживання без перетину державних кордонів. В Україні масове явище внутрішнього переміщення осіб виникло після 26.04.1986 у зв'язку з аварією на Чорнобильській атомній електростанції.

Унаслідок збройного конфлікту на територіях Донецької та Луганської областей, а також окупації Криму категорію «внутрішньо переміщена особа» офіційно закріплено у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014. Зазначений закон став базою для формування відповідної нормативної основи гарантування дотримання прав, свобод і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб в Україні [5].

Міграція – це міждисциплінарне поняття, тому сьогодні існує певна чисельність теорій, що пояснюють різні аспекти міграції населення. Ці теорії надають рамки для розуміння та пояснення складних процесів міграції та їхніх наслідків для суспільства. Ось деякі з найважливіших

теорій: теорія асиміляції мігрантів Чиказької соціологічної школи, переглянута теорія асиміляції, теорія сегментної асиміляції, акультурація та адаптація, теорія мультикультуралізму. А також, теорія міграційних мереж, теорія транснаціоналізму, концепція міграційних систем тощо. В рамках даної статті хотілося б зупинитися на деяких.

Однією з ключових теорій зараз, яку використовують для аналізу факторів прийняття рішень про міграцію українських переміщених осіб є теорія описана Е. Лі. Він вніс значний внесок у розвиток і вивчення міграційних явищ як соціолог. У 1966 р в статті «A theory of migration» переосмислив теорію і закони міграції Е. Равенштейна та на їх основі і власних дослідженнях вивів фактори, які впливають на міграції. А саме – притягування та відштовхування [6]. Е. Лі зазначав, що з моментами як прибуття, так і вибуття незмінно пов'язані дві групи факторів як позитивних, так і негативних, які мають вплив на мігранта. Наприклад, бажання жити поруч з родичами, чи труднощі, з якими доведеться зіткнутися мігранту при зміні місця проживання, також сили, які мають вплив на самого мігранта, теж можуть бути різнорідними і багаточисельними. Вчений зазначає, що одні мігранти легко долають труднощі, які виникають на шляху між пунктами вибуття та прибуття, іншим же ці труднощі можуть стати на заваді і бути нездоланим бар'єром на шляху до місця прибуття [7]. Цими перешкодами можуть бути як сама відстань, бар'єри на кордоні, так і витрати, транспорт, наявність житла вже на місці переселення. Лі Е. поділив фактори, які впливають на міграцію, на чотири основні типи: 1) фактори, що пов'язані з місцем походження; 2) фактори, що пов'язані з місцем призначення; 3) фактори, які перешкоджають; 4) особисті фактори [6, с. 50].

Має місце також теорія раціонального вибору або теорія людського капіталу. Ця теорія передбачає, що люди приймають рішення про міграцію на основі раціонального обрахунку вигод і витрат. Вони оцінюють потенційні можливості для отримання кращих умов життя, роботи, освіти та інших соціальних переваг в інших місцях порівняно з їхньою домівкою. Ця теорія розглядає такі чинники, як доходи, можливості працевлаштування, освіта, якість життя та доступ до соціальних послуг у приймаючій країні, а також вартість переїзду і ризики, пов'язані з міграцією.

Теорія раціонального вибору використовується для розуміння рішень українських переміщених осіб про міграцію в умовах конфлікту чи інших важливих подій. Вона допомагає аналізувати, як ці особи вирішують, чи варто переїжджати в інші регіони або країни, основуючись на своїх індивідуальних потребах, можливостях та обмеженнях.

Проблема адаптації та асиміляції мігрантів є однією з ключових тем у сучасному соціологічному дослідженні міграції. Ця проблема виникає внаслідок різниці в культурі, мові, соціальних та економічних умовах між країною походження та країною прибуття. В соціологічній

науці виникла не одна концепція дослідження і опис проблем пов'язаних з асиміляцією за історію приблизно сторічного періоду. Роберт Парк є одним першовідкривачів, який у ХХ ст. почав займатись проблемами мігрантів [8]. Теорія чотирьох етапів пристосування цього відомого соціолога, була в майбутньому покладена за основу у працях Мілтона Гордона [9], який виокремив сім типів асиміляції. Після того, як дослідження даної проблематики зникло з переліку найбільш актуальних, дані теорії почали піддаватись критиці, а також зменшувалась кількість їх застосування. Відродження потреби в них, знову прийшло вже після 1990 років, що зумовило виникнення нових поглядів і концептів на вже існуючі здобутки. Також розділяє асиміляцію – культурну, або акультурацію та структурну на відміну від Р. Парка, і його думки, що асиміляція особи чи групи слідує культурній асиміляції, М. Гордон підкреслює, що окремі етапи засвоєння різних типів асиміляції, можуть відбуватись в різний час з різною швидкістю. Основну увагу вчений звертав на мільйони білих європейських іммігрантів і їх пристосування.

Одним з альтернативів соціологічної теорії процесу адаптації мігрантів є теорія мультикультуралізму. Мультикультуралізм сьогодні виступає як ідеологія, політика та дискурс, що стверджують правомірність та цінність культурного плюралізму, доречність та значимість існування різноманіття культурних форм. У контексті мультикультуралізму несхожість та відмінність перестають розглядатися як «чуже», стаючи просто «іншим» [10, с. 156]. Такі теоретики мультикультуралізму, як В. Кімліка, Ф. Фукуяма, В. Малахов, вважають, що теоретично забезпечити такі можливості меншинам при мультикультуралізмі реально, якщо дотримуватися двох правил: одна група не може домінувати над іншою, не можна дозволяти групі принижувати членів своєї ж групи. Тобто необхідно дотримуватися принципу свободи як між групами, так і в самих групах (адже повсякденні практики і/або системи цінностей деяких меншин входять у суперечність з демократичними принципами і загальнолюдськими цінностями) [11].

Аналізуючи дані статистики, ми можемо бачити, що велика кількість людей є переміщеними особами, як в межах держави, так і за кордоном. Тому питання адаптації та асиміляції є ключовим для розгляду в галузі. МЗС повідомило, що станом на 21 червня 2023 року за кордоном перебували 8 млн 177 тис. українців. Порівняно з даними на 1 лютого 2023 року. тобто за неповні 5 місяців, ця кількість зростає на майже 188 тис. осіб. Понад половина українців перебуває лише в трьох країнах: Польщі – 22%, Німеччині – 14,6% та США – 11%. Також багато громадян України знайшли прихисток у Чехії – 7,9%, Італії – 5%, Канаді – 4,9%, Іспанії – 3,4% та Ізраїлі – 2,75%. Майже 63% українців, які перебувають за кордоном, повнолітні, 22% – діти до 18 років. Вік ще 15% осіб не уточнюється [12].

Згідно з даними Євростату, на кінець січня 2024 року основними країнами ЄС, які прийняли одержувачів тимчасового захисту з України,

були Німеччина (1 млн 270,15 тис. осіб; 29,5% від загальної кількості), Польща (951,56 тис. осіб; 22,1%) і Чехія (381,19 тис. осіб; 8,9%). Сумарна частка цих трьох країн становить 60,5% [13].

Вторгнення росії значно посилило потоки іммігрантів, проте для кращого розуміння міграційних процесів варто назвати й інші мотиви, що найбільше стимулюють міграційні процеси. Можливі мотиви міграції досить ґрунтовно класифіковано в наукових доробках Б. Дмитрука та М. Романюк. Науковці запропонували поділ цих мотивів на окремі групи. По-перше, «політичні мотиви, до яких відносяться різні види дискримінації від релігійної і расової до гендерної, незадоволеність законодавством та політичним укладом у країні, політичні переслідування, проблема корупції, низьке соціальне забезпечення, заборона одностатевих шлюбів та політична нестабільність. По-друге, військові мотиви, що характеризуються військовими конфліктами на території держави та стимулюють евакуацію чи реевакуацію з країни або всередині країни. Наступна група – економічні мотиви, що пов'язані з економічною складовою життя індивіда, яка включає в себе такі чинники, як низька заробітна плата, неможливість кар'єрного зростання, відсутність фінансування в певних галузях, неякісна інформаційна та технічна бази, пошук високоякісної освіти, нестабільна економічна ситуація в країні та зростання безробіття. Четверта група включає в себе соціальні мотиви, до яких, наприклад, можна віднести возз'єднання сім'ї, рекреація, здоров'я, низький соціальний статус, шлюб, забезпечення добробуту родини. А також екологічні мотиви, що включають в себе екологічні катастрофи, забруднення навколишнього середовища, повені та засухи» [14].

Науковці А. Сімахова та І. Церковний ідентифікували ряд позитивних та негативних наслідків посилення міграційних процесів в умовах війни. До позитивних аспектів вони віднесли: зменшення економічного тиску на Україну та державний бюджет через від'їзд значної частини населення за кордон; збереження життів молоді та дітей, які евакуювалися з України у зв'язку з воєнними подіями; зменшення тиску на ринок праці в Україні; підвищення кваліфікації мігрантів, які планують повернутися до України з новими знаннями та навичками; зростання ВВП України за рахунок грошових переказів мігрантів, що стає актуальним в умовах війни; підвищення рівня добробуту та можливість забезпечення сімей мігрантів за рахунок грошових переказів.

Однак вони також зазначили негативні наслідки підвищення міграційних процесів в Україні через війну: міграційна та демографічна криза; втрата людського капіталу та інтелектуального потенціалу; нестача висококваліфікованих кадрів, зокрема в сфері безпеки та оборони; виведення бізнесу та активів за кордон; економічний спад та зростання інфляції [15].

Ці аспекти відображають складну динаміку міграційних процесів під час воєнного конфлікту та їх вплив на різні сфери суспільства та економіки України.

Головною особливістю вимушеної зовнішньої та внутрішньої міграції є її невизначений термін. Тому важливими завданнями для влади, наукової спільноти та громадського сектору є визначення бажаних індивідуальних стратегій подальшого життєвого шляху мігрантів, а також розробка соціально-економічної політики, спрямованої на адаптацію, інтеграцію та соціальне залучення цієї групи у приймаючих громадах. Треба зазначити, що інтеграція у новий соціальний простір є головною проблемою ВПО та зовнішніх мігрантів. Це й відрізняє вимушених переміщених осіб від інших соціальних груп в суспільстві [16].

Висновки. Актуальність соціології міграції та вимушених переселень в сучасному світі виокремлюється через важливі тенденції та виклики, які вони породжують. Зростаючі міграційні потоки, воєнні конфлікти, природні катастрофи, економічні перспективи та інші фактори створюють складні ситуації для суспільств та індивідів. Соціологія міграції займається розумінням цих явищ, вивчає соціальні, економічні та політичні наслідки міграційних процесів, допомагає в розробці стратегій інтеграції та захисту прав мігрантів та біженців, а також визначає роль міграції в формуванні культурного та соціального ландшафту сучасного світу.

Список використаної літератури

1. Мертон Р. Соціальна теорія та соціальна структура (фрагменти). К. : Абрис, 1996. С. 68.
2. Ровенчак О. Проблема вивчення міграції та її зв'язку з процесами глобалізації в соціології. *Український соціум*. 2005. № 4 (9). С. 35–45. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2005/07/35-45_no-2-3_vol-7_2005_UKR.pdf
3. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 127–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ПоМе_2006_2_13
4. Єнін М. Н. Біженці. Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Біженці_\(дата_звернення:_4.05.2024\)](https://vue.gov.ua/Біженці_(дата_звернення:_4.05.2024)).
5. Наливайко Л. Р., Касяненко Є. В., Орешкова А. Ф. Внутрішньо переміщені особи. Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Внутрішньо_переміщені_особи_\(дата_звернення:_4.05.2024\)](https://vue.gov.ua/Внутрішньо_переміщені_особи_(дата_звернення:_4.05.2024)).
6. Lee E. A Theory of Migration. *Demography*. 1966. № 3. P. 47–57. URL: https://www.academia.edu/22451686/A_Theory_of_Migration_BY_Everett_S_Lee
7. Грищенко Н., Лясога Л. Теорії міграції населення та їх значення для вивчення міграційних настроїв у XXI ст. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2021/2/4.pdf>
8. Park R. E. Human migration and the marginal Man // Park R. E. Race and culture. Glencoe, Ill. : free Press, 1950. P. 345–346, 349–356.
9. Migration Theory: talking across disciplines. Ed. by Caroline B. Bre_ell and James F. Hollifield. Reproduced by permission of Routledge: Taylor & Francis Group LLC. URL: [https://ccis.ucsd.edu/_files/Miscellaneous/Migra\\$%20tion%20Theroy.pdf](https://ccis.ucsd.edu/_files/Miscellaneous/Migra$%20tion%20Theroy.pdf)

10. Гордієнко А. В. Концепція мультикультуралізму в сучасному науковому дискурсі. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія*. 2012. Т. 178, Вип. 166. С. 17–20. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2012_178_166_6

11. Дрожжина С. Мультикультуралізм: теоретичні і практичні аспекти. *Політичний менеджмент*. 2008. № 3. С. 96–106. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/РоМе_2008_3_11

12. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kor-don-cerez-vijnu.html>

13. Міграція. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240308-3>

14. Литвинчук, О. В., Юрківський, О. Й. Міграційні процеси в Україні: загрози в умовах російсько-української війни. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. 2(104), С. 71–78. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-2\(104\)-71-78](https://doi.org/10.26642/ema-2023-2(104)-71-78)

15. Сімахова А. О. Міграційні процеси в Україні в умовах війни: соціальний аспект. *Економіка, управління та адміністрування*. № 4(102). 2022. С. 60–64.

16. Гоць А. А. Проблемні поля зовнішньої та внутрішньої міграції українців з окупованої території (згідно з результатами соціологічного опитування). *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2019. Вип. 81. С. 99–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/staptp_2019_81_12

Gots A. A., Nuzhna Yu. S. The relevance of the sociology of migration and forced relocation: challenges of the present

The relevance of migration sociology and forced resettlements in the modern world is increasing as these phenomena become increasingly complex and influential on society. The article demonstrates the place of migration sociology and forced resettlements in the system of sociological knowledge. Migration sociology is considered as a field that is developing as a middle-range theory. It not only describes migration processes and their consequences but also seeks to understand them using both empirical data and theoretical concepts. It explores various aspects of migration, such as causes, consequences, integration, and adaptation, as well as examines the impact of migration on society as a whole. This field of sociology includes various theoretical approaches, such as migration systems theory, transnational approach theory, and social integration theory. Each of these approaches attempts to explain the complexity of migration processes by offering theoretical concepts and models. The article discusses the key challenges facing this field of sociology, including large-scale migration flows, integration and adaptation issues for migrants, human rights and refugee protection issues, as well as the impact of migration on the economy and cultural dynamics. The authors analyze current trends and leading theories in this area to understand how sociology can respond to the challenges posed by contemporary migration processes. The scale of migration movements among the Ukrainian population is shown based on statistical data. The specifics of forced migration, its complexity, and the relevance of research within the framework of migration sociology and forced resettlements are characterized. The concepts of refugees, forced resettlers, and internally displaced persons are explained. Various aspects of these phenomena are important areas of research within migration sociology and forced resettlements, including the

causes and consequences of forced migration, as well as the processes of integration and assimilation of migrants. In light of these challenges, migration sociology and forced resettlements remain important fields of research aimed at understanding and addressing complex issues related to migration and population movement.

Key words: *migration, sociology of migrations and forced relocations, forced migrants, refugees, assimilation.*

UDC 316.356.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.2>

YU. V. ROMANENKO

Doctor of Sociological Sciences, Professor,
Professor at the Department of International Media Communications
and Communication Technologies
Institute of International Relations
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE USA AND UKRAINE: THE EXPERIENCE OF FORMING A SET OF VALUE IDENTITIES. PART 3. LEGAL AND ARTISTIC IDENTITIES

On the article is achieved the purpose of the article which is to construct a descriptive-analytical characterization of the value identities of Ukraine and the USA, in particular, legal and artistic ones.

It has been established that the legal (legal) identities of Ukraine and the USA are divergent due to belonging to different legal systems, in particular – precedent (common) law and the system of socialist legalism. It was established that in the system of precedent law, the leading role is played by generalizations of judicial and administrative experience, which become essential for making certain decisions by analogy. It is emphasized that in the system of precedent law, a significant juridization of morality takes place, so that a significant part of moral actions is subject to point-by-point regulatory and legal regulation. Such a diffusion of the borders between the two axiospheres leads to an increase in the level of everyday pretentiousness of citizens, significant conflict-genicity of relations and creates additional pressure on the judicial system. It is noted that the system of socialist legalism is characterized by a simulation of the normative decorum of the continental European-style legal system and the prevalence of practices of creating defective normative legal acts of a higher level of regulation (laws). Such practices marginalize the Constitution as the main law of the state and contribute to the transformation of secondary legal acts into a key source of law. Widespread corruption in executive bodies is fueled by shadow trade in benefits, nepotism and cronyism.

The artistic identities of Ukraine are characterized as those that are related to value identities of higher levels and are represented by religious, philosophical, ideological, social and moral structures of identification. Art, like religion, philosophy, ideology and social morality, is a recursion of mentality and at the same time its formative axiosphere. It is emphasized that in the field of value consciousness, art has the role of an axiosphere, in which the emotions and social feelings of the respective ethnic or national community are articulated.

It has been established that art in Ukraine was formed as deeply folk, folk art, which was historically opposed by propagandistic and commissioned art. If there was a departure from this simplified binary characteristic, it was to a rather insignificant extent. If in Soviet Ukraine there was a certain value demarcation between folk art and propaganda art, then later, in the period of post-Soviet independence, against

the background of the spread of pluralism of styles and actors in the field of art, this demarcation began to be erased.

It is noted that in the art of Ukraine there has been a recursion of philosophical and ideological identities, cardiocentrism/anarchism, on the one hand, and propagandistic monothemacity, on the other. Paradoxically, the mono thematic nature of the art itself encompassed three key themes: a) sacralized femininity/motherhood; b) heroic solitary passion (increasing the power of affects and fantasies); c) national propaganda topics (glorification/exaltation of the nation). It was emphasized that the exemplary meanings for aesthetic experience related to the combination of two styles: sentimentalism, which covered topics a and b, and residual national romanticism, which hid neo-Stalinism and its corresponding socialist realism in art, in fact, propaganda.

The presence of three groups of inculturated meanings in the artistic identity of the USA was established: affirmation of cultural plurality and the significance of the other; reminiscences of discriminatory practices against ethnic and gender groups, postmodern-emotional expression of worldview. It was noted that in the presence of pronounced divergences, the mainstream remains the meaning-producing activity of the cultural industries, in particular, in the field of music and cinematography. It was established that in the understanding of the artistic identity of the USA, two key directions are represented in the research: moral and ethical and cognitive (neurobiological). In the cognitivist sense, artistic identity allows to categorize the world in a new way, to «improve the understanding» of objects with the help of accentuation, hyperbolization, deformation, devaluation; can induce its bearer to reflexivity and agony; allows you to gain experiential knowledge and creates a foundation for conducting thought experiments. In the moral-ethical direction of value-oriented studies, artistic identity is formed as a product of internalizing beliefs and reactions from performative stories in the real world, which have a negative impact on morality and ideology. Significant in the formation of artistic identity is the affective experience of living emotions and maintaining stable moods that can contribute to moral reflection. Thus, artistic identities are intended to create reflective plots, a series of stories and contexts that create the basis for moral reflection.

Key words: *value identities of Ukraine, value identities of the USA, legal (legal) identities of the USA, legal (legal) identities of Ukraine, artistic identities of the USA, artistic identities of Ukraine.*

This article is a continuation of parts 1–2 of the article with the same title, which was published in the previous issue of this collection. Therefore, the introductory and concluding parts, as well as a review of the literary sources of authors who were engaged in solving similar or similar problems, remain the same as in the first part of the article [1–29], with the exception of the added sources of V. Artyukh, V. Dzhehms, by D. Burstin, E. Kahn, H. Commedger and N. Luhmann, which have a reinforcing value for the author's concept [1–2; 5–7; 8; 10].

The purpose of the article is to construct a descriptive-analytical characterization of the value identities of Ukraine and the USA, in particular, legal and artistic ones.

Legal (legal) identities of Ukraine. As already noted in the previous parts of this article, the legal system of Ukraine in legal identities retains

a tendency to formally declare European (continental) identity and actually implement law enforcement practices that correspond to Soviet (socialist) legalism.

Such duality is reflected in the contradictory combination of preserving the Constitution and the principle of the rule of law with extralegal law enforcement practices focused on administrative coercion and fear motivation; the declarative supremacy of the law and the replacement of this supremacy by mixing the norms of the law with the norms of subordinate regulatory acts; creation of duplicative and defective regulatory legal acts of the sub-legal level with competing norms, which create confusion in the interpretation of the content and enforcement of the Constitution and laws; declarative human-centered activity of all state bodies, recorded in the Constitution, and actual state-centrism; declarative independence of the court while preserving its actual dependence on shadow lobbying by the executive power; the predominance of punitive and prosecuting functions of the judiciary over human rights protection and restorative functions for citizens.

In the vast majority of cases, the appeal of ordinary citizens to the court for the protection of the right does not guarantee the arbitrary neutrality of the judiciary, but the commitment of the latter to manifestations of legal and state-corporate bias. In open sources of information, there are a number of cases in which family affiliation or political motivation of the case influenced the decisions of judges

Despite the statements in the legal literature about the preservation of certain relics of the socialist system by the legal system of Ukraine, the emphasis on its transience and tendency towards Euro-continentalism of the Romano-Germanic type there are reasons to consider the legal identities dominant in this system as those that gravitate not to the European legal system, but to a dual one [32, 28–30]. This duality is determined by the preservation of the previous feudal-status social structure in the form of interconnected shadow groups-corporations with a micro-communicative network of regional-territorial family-informal clientele.

The significant resistance of this structure to the strengthening of transparency, accountability to the population of territorial communities, its use of the resources of the private criminal militia for extra-procedural massacres of the political opposition and the general reliance on criminal terror through private media corporations highlights the predominance in the legal identities of inconsistent despotism of the Eastern model.

The author does not share the optimism already cited in previous publications (parts of this article) by K. Stepanenko [35, 26–34], who voices the consolidated vision of theorists of domestic law with their commitment to the vision of the prospects of the legal system of Ukraine as an independent state in the system of Romano-Germanic law. Even in the presence of certain signs of the evolution of the legal system in the Eurovector and its formal-declarative self-repulsion from socialist legalism while maintaining the immutability of the social structure, the features

of which are outlined below, the institutional context of socialist law will be preserved and will undergo conservation in the future. The desire for Europe and the deconstruction of the institutions of the socialist legal system in Ukraine while preserving the actual duality and fragmentation of the social structure of Ukrainian society are reasons not to consider it as anything more than a figure of speech and a rhetorical style of the government. This style is significantly contrasted with post-modern practices of customary law, during the implementation of which the law acts only as a decorum for legally dubious and extra-procedural actions.

The client model of building social communications in a latent-state and post-test society determines the reasonableness of legal appeals only in relation to a specific microgroup. The very effectiveness of such appeals, as well as the corresponding legal identities, becomes visualized depending on the social capital of a particular person. Despite the fact that a certain part of the power structures acts in an extraordinary way, the inclusion in each specific situation of post-testatory-customary or legal-procedural mode of behavior depends on the circle of persons.

Legal identities as a formalized expression of socio-moral identities are not characterized by stability and consistency, which is due to the insufficient internalization of values of higher levels (religious, philosophical, ideological and socio-moral). It is about the recursion of bifurcation in the law as a double faith in the religious axiosphere (the result of forced Christianization in the 10th–12th centuries and the subsequent nationalization of the Christian church, which led to its spiritual and value regeneration and transformation into an addition to the structures of the political police, propaganda and security units, the loss of part of the value-authorizing possibilities regarding the flock, and therefore influence in the field of everyday social morality); the split of the everyday worldview between common sense rationalism and affectualism/imaginationism due to the rawness/unreflectiveness of part of the structures of value consciousness and the displacement of part of reflective processes into the shadow of social microcommunications (emergence due to this stable combination of mimicry/adaptation and pro-ideological (state-conjunctural) philosophy in academic institutions, which formed a stable tradition of replacing substantive discussions with their simulacra in combination with the common sense «philosophy of life» of non-elite strata, which formed the Ukrainian version of anarchism as «premodern postmodern»); ideological schism between octroi nationalism, the official ideology of a civil nation, and the actual project of a non-classical-feudal society of exclusions and privileges, an insular social community with many centers of shadow influence of tribalism, a socio-moral contradiction between declarative altruism (in rhetoric) and actual egocentric hedonism (in practical activity); finally, in the legal identities between the apparent people-centeredness of the state and the real quasi-legalism and potestatism of customary law, between the declarative universal legality (of the constitutionally-established

attitude regarding the unity of the law for the state and citizens) and the actual selectiveness of law enforcement, when the norms of the law remain inapplicable to the state itself and can act or not to act, depending on the circle of persons, depending on political expediency.

As already noted in the author's previous publications, the duality of legal identity, on which the effectiveness of the formal certainty of any social norms depends, also leaves an impression on subjective and evaluative judgments regarding the definition of fair/unfair, good/bad, the idea of which also becomes bifurcated and redoubled. Artistic (artifactual) identities become the recursion of such doubling.

Artistic identities of Ukraine. Quoting E. Malaniuk, Larisa Donchenko points out the significance of M. Gogol's «Eyelash» for revealing the «night», «demonic» sides of the Ukrainian soul, showing the black glow of their horror, their in the black glow of such horror that even the greatest horrors of E. Poe's novels appear pale» [33, p. 204–205]. She refers to an article with the telling title «Gogol-Gogol», in which E. Malanyuk suggests that «the genetic code of the Ukrainian nation should be sought in the story «Viy», where in the «mystical and poetic depth, picturesquely overshadowed by the scenes of the seductive «Little Russia», perhaps the main secret of our Motherland, the secret of its historical destiny and the secret of the soul of the People» [33, p. 205].

The researcher thus points to the mental connection of Ukrainian art with the chthonic-shadow components of the societal unconscious. It is, therefore, about muted affects/emotions, whose stay in the shadows for a long time was caused by the socio-historical unrealisation of the community. The non-living of a certain part of the real socio-historical experience with accompanying shadowing becomes a factor in the symbolic reliving of this experience in images of the imagination. The very images of the imagination as antipodes of the shadow can be created as one-dimensional-idealized and heroized-glorified.

One of the cross-cutting themes for Ukrainian art is the theme of fighting demons and the confrontation between man and infernal entities¹. This

¹ So, in the plot of "Hell's Banner", built on the basis of the fairy tale "About an old Cossack, a Christmas devil, four horns and a Cossack family" by Sashko Lyrnyk. According to the plot of the film, the devil makes a bet with the apostle Peter to keep a Cossack in hell. If the demonic plan is successfully implemented, the Cossacks must cease to exist, if unsuccessful, the Cossack lineage must be perpetuated and the devil will be provided with a kind of "hell on earth" in cohabitation with his wife and mother-in-law. The demonic essence appears in the image of a kind of naive and foolish character, while the Cossack Semyon, who according to the plot goes to hell, goes through the sieve of temptation with wealth, perceiving all the bounties offered to him as delusions. The devil goes even to the proposal of his wife, the witch Yadviga, to the Cossack.

In the future, the devil recognizes Semen's "pedagogical patronage" over his offspring, entrusting him with the upbringing of the imps because of a quarrel with Jadwiga and her reluctance to take care of the imps. The plot demonstrates Semyon's dominance over the imps, who mock Semyon, but nevertheless show fear of the sign of the cross. Between the imp Vasya and Semyon, there is an almost parent-child relationship, in which Semyon takes the imp under

confrontation in the plots of the Ukrainian epic and the cinematographic products created on their basis acquires both tragic and comic outlines. In some cases, infernal entities appear in the form of instrumentalized executors of human will, funny tricksters, in others – as harmful entities with which a kind of contractual relationship is formed.

The second theme of artistic compositions is the heroics of femininity and motherhood in circumstances of poverty, ruin, terror, and genocide. The topic in itself is related to part of the value identities in the field of religion of genicolatric and matronolatric origin, which has pagan origins and is combined with the cult of the Mother of God (the Holy Virgin). The deification of women and the pedestalization of female characters in the history of art in Ukraine were both a part of the aestheticization of the everyday in folk art and propaganda-oriented works of art, which, according to the intention of their creators, should perform an inspirational function in relation to the mass consciousness.

his care, which looks tragicomic due to the non-canonicity (in relation to Christian doctrine) of the very understanding of the status of the infernal world in relation to man in the plot of the fairy tale and the film (the Cossack washes and cuts hair Vasyl, who in the doctrinal and canonical understanding of Christianity is a continuation of the Prince of this world and can hardly be anthropomorphized and humanized).

The intellectual interplay of infernal entities presented in the plot continues Gogol's "Viy" and "Evenings on a farm near Dykanka". Agony in the realm of imagination with the infernal world and symbolic victory over it through ridicule can be considered part of artistic identities in Ukraine.

From Shevchenko's "Kateryna" and "Pokrytka", Frankov's "Stolen Happiness" to modern video compositions such as "Stephania" by Calush Orchestra, there is a cross-cutting theme of the suffering heroism of femininity. Thus, "Stephania" as a music and video product combines the elements of ordinary video realism with the display of burning houses and ruins with an eclectic-postmodern image of a dancer's face painted with Ukrainian ornaments and wearing black glasses.

The performer himself, dressed in ethno-style clothing, which is again eclectically combined with a panama of a pink shade from modern brands, sings a song to the accompaniment of a video plot with women in pixels carrying or taking children out of the war zone. A woman as a protector and savior in the spaces of Russian occupation (the clip uses video footage from Buchi, Borodyanka and Gostomel) is revealed through the rescue of children.

The very text of the song should also demonstrate to the audience the emphasis on the sacrifice of womanhood and motherhood. The first lines of the song connect the mother with vegetative fecundity/fecundity ("...the field blossoms, and she grows gray") and parallels the blossoming of nature with the life-giving force of motherhood, saying that nature takes its strength-blossoming from the female mother. The mother is credited with wisdom "more than Solomon's" ("she probably knew more than Solomon") and the magical ability to set the rhythm of life ("she rocked me, gave me a rhythm...") and the strong-willed qualities of the performer through the lullaby. The author turns the melorhythm of the lullaby into a medium for the creation of his personality, which bestows what cannot be taken away – willpower ("Don't take it from me, because she gave it!"). The hypnotic modality of the following lines illustrates the significance of hypnosis for the image of the Great Mother, who realizes nurturing and hiding as a practice of caring for the child in periods of severe trials ("...she won't wake me up, she won't wake me up in strong storms..."), through which the way the child himself becomes broken, and the return through this broken path to the archetype's bosom is presented as a "vow of return" ("I will always come to you on broken roads!").

Art in Ukraine was formed as deeply folk, folk art, which was historically opposed by propagandistic and commissioned art. If there was a departure from this simplified binary characteristic, it was to a rather insignificant extent. If in Soviet Ukraine there was a certain value demarcation between folk art and propaganda art, then later, in the period of post-Soviet independence, against the background of the spread of pluralism of styles and actors in the field of art, this demarcation began to be erased.

In the art itself, there was a recursion of philosophical and ideological identities, cardiocentrism/anarchism, on the one hand, and propagandistic monothematicity, on the other. Paradoxically, the monothematic nature of the art itself encompassed three key themes: a) sacralized femininity/motherhood; b) heroic solitary passion (increasing the power of affects and fantasies); c) national propaganda topics (glorification/exaltation of the nation).

So, the exemplary meanings for aesthetic experience related to the combination of two styles: sentimentalism, which covered topics a and b, and residual national romanticism, which hid neo-Stalinism and its corresponding socialist realism in art, in fact, propaganda.

However, the dominance of thematic mainstreams a and b in the art of Ukraine essentially transforms these mainstreams into the subject of propaganda for maternal and gynecolatric images, lonely male passionaries and historical characters of the past. What is visualized is the interweaving of amateurism, which becomes hidden propaganda, and propaganda art, which shows signs of amateurism and is created by amateurs.

As a result, neither sentimentalist glorification of sensitivity/dreaminess, nor art projects related to national-patriotic themes, do not achieve their goal, as they become part of entertaining mass art, especially against the background of the openness of the global art space and its influence. It is about the functioning of various European, American, and Russian actors in the artistic space.

Legal identities of the United States. The legal system in the United States, based on external features, should be defined as dualistic, the elements of which are case law and federal legislation. Normative powers of judicial bodies on legislation do not negate the fact that legislation in the US legal system is more influential than statutory law in England. In the USA, there is a system of constitutions, federal and state constitutions, which are given a wide range of legislative competences.

The distinction between the common law and the law of justice and the absorption of the latter in most states by courts of general jurisdiction gave R. David reasons to consider the law in the USA, first of all, the law of judicial practice. The right of judicial practice is formed from those legal norms that become an organic part of the law after their repeated application and interpretation by the courts. Such application and interpretation facilitates the work of actors of the legal system in the future, who get the opportunity to refer to ready-made court decisions, rather than abstract norms of common law.

In the formation of legal identities, there is a counter movement with moral identities. The latter undergo appropriate legalization, as a number of moral

phenomena are reflected both in legislation and in court precedents. At the same time, judges make decisions based on life experience, and therefore are guided not only by the laws of legal logic, but also by dominant social ideas.

Therefore, legal meanings are created depending on a number of historical, economic and socio-political circumstances, which find a place in formalized precedents. At the same time, judicial decision-making is influenced by the common sense and moral ideas of judges, which allows to create law based on the actual realities of the process itself. Legal identities are thus formed as a product of judicial morality, socio-moral ideas, legislation as a product of the American representative system, and judicial precedents.

Artistic Identities of the United States. However, in the 20th century art continued to be a means of forming national self-awareness.

Thus, for example, regionalism, represented by the works of Thomas Benton and Grant Wood, equated national self-consciousness with local culture and local traditions and therefore, ultimately, it led to nationalism and isolationism. But the main path of American art was connected with pluralism and the idea of a multiplicity of cultures. It is no accident that the art of the United States eagerly absorbed a wide variety of influences from Mexico (Orozco, Riviera), Germany (Bauhaus), France (Impressionism), Russia (Malevich, Kandinsky, Constructivism). To this should be added the influence of various ethnic traditions, for example, the art of Negroes and American Indians. All these currents continue to influence contemporary art in the United States today.

Ukrainian researcher A. Zinenko cites an example of the reflection of identities in the cultural products of modern US exhibitions. Key topics are slavery, civil liberties, and discriminatory practices against members of the Black, Latino, and Asian communities in the United States. The protest and escapist vector of these products is expressed in a gallery of images with artistically hypertrophied signs of race. At the same time, the contradictions of African-Americans as a community with the hegemonic white culture are revealed through so-called contemporary themes.

Thus, the theme of branding and slavery is read through the visual branding of famous manufacturers who create fashionable clothes. Thus, one of the artists presents clothing items displayed on African bodies, which are stylized with exposed muscles and fascia. At the same time, the transparent Negro body itself contrasts expressively with the toy-stylized clothes as real – on the doll and artifact.

It should be noted that in the last decades of the 20th century, American art loses its complexity and national integrity. More and more pop art, conceptual art, photo-realism, video art, body art, etc. are showing signs. The development of modern American art takes place under the sign of pluralism, it is difficult to determine which direction is the main and defining one. Most likely, many cultures prevail here, between which there is a sharp struggle, a «war of cultures», which reflects the general political and spiritual situation in the country [36, 19].

One of the American art critics, Sarah Burns, in her work «Painting the Dark Side»: Art and the Gothic Imagination in Nineteenth-Century America» offers a Gothic agony of national history and national psyche, consistent with the canons of American art, «a radically alternative vision of America haunted by ghosts of otherness: psychological, family, social and especially racial».

The author understands Gothic visual discourse as a way of pictorial expression of identity, opposed to the Enlightenment rationalist vision of a rational American with a republican worldview, in which there is a place for freedom, balance, harmony and progress. Gothic Senses in Identities are meditations on persecution and victimhood that reflect America's cultural system's plural-mosaic vision of an infernal world, social mobility, including the omnipresent specters of slavery and racial discrimination.

This vision of America's identity in her art, from the researcher's point of view, unites her with Britain and Europe in the aspect of ontological and psychic multiplicity, which turns chaotic and takes form in the Gothic. In the sense of this identity, the world does not exist as an ordered and narrative one, but rather as an imaginary one that opposes the experience of reality, pushing, overturning and undermining the latter. An encounter with the reality of otherness is here an encounter with the darkness of the future and an inner encounter with the complexes and wandering energies of American life that circulate both in the individual and in the national psyche.

Conclusions. The legal (legal) identities of Ukraine and the USA are divergent due to belonging to different legal systems, in particular – precedent (common) law and the system of socialist legalism. In the system of case law, the leading role is played by the generalizations of judicial and administrative experience, which become essential for making certain decisions by analogy. In the system of precedent law, there is a significant juridization of morality, so that a significant part of moral actions is subject to point-by-point regulatory and legal regulation. Such a diffusion of the borders between the two axiospheres leads to an increase in the level of everyday pretentiousness of citizens, significant conflict-genicity of relations and creates additional pressure on the judicial system. At the same time, the demand for legal services is growing and the quality of their provision depends on the client's financial capabilities. In decision-making by specific judges and administrators, subjective and psychological factors play a significant role, including due to the influence of jury trials. The bias of the latter towards certain categories of the population is sometimes significant.

The system of socialist legalism is characterized by a simulation of the normative decorum of the continental European legal system and the prevalence of practices of creating defective normative legal acts of a higher level of regulation (laws). Such practices marginalize the Constitution as the main law of the state and contribute to the transformation of secondary legal acts into a key source of law. Widespread corruption in executive bodies is fueled by shadow trade in benefits, nepotism and cronyism.

The dependence of judicial bodies on the executive power greatly politicizes the activities of the former due to the covert intervention of the latter in making their decisions. Because of this, selective law enforcement is gaining significant prevalence, which is exacerbated by fragmented legislation, the norms of which are scattered in a multitude of different laws and contain numerous gaps. Separation of material law from procedural law, numerous gaps in the latter create prerequisites for selective corruption pressure on certain categories of the population, discriminatory treatment by judges and officials.

Artistic identities of Ukraine are connected with value identities of higher levels, which are represented by religious, philosophical, ideological, socio-moral structures of identification. Art, like religion, philosophy, ideology and social morality, is a recursion of mentality and at the same time its formative axiosphere. The author of this article, relying both on his past work and the ideas of other researchers, assumes that in the sphere of value consciousness, art has the role of an axiosphere, in which the emotions and social feelings of the relevant ethnic or national community are articulated.

Art is a recursion of the everyday emotional world, combined (in certain directions, styles and schools of art) with its censored component, which is social sensuality. Part of art is inevitably subject to censorship by state propaganda and private corporations, therefore a certain part of the meanings and compositions produced in works of art reflect the corporate or populist conjuncture. At the same time, art preserves a spontaneous-emotional component that gravitates towards «libertarianism» and «anarchism», if the latter are understood not as political ideologies, but as the worldview of artists in the artistic space, which tends to violate the canons of commissioning and artistic «engineering» derived from the state, private corporations and other mediators of conducting art.

In previous publications, it was said that higher value identities in Ukraine, due to the circumstances of internal and external cultural and political colonization (which continues to this day), were formed as two-centered/two-basic. These characteristics reflect, among other things, the syncretic mentality of the population of Ukraine, which combines European and Asian features in their inconsistent combinations in everyday consciousness and behavioral patterns.

Such inconsistent combinations of mental dispositions can be considered rationalism as an expression of «common sense» in its mixing with corporate-group emotions/sympathies (antipathies) (hence, rationality contaminated with group emotionality), which contributes to the reproduction of central corruption; non-selective hypermnesia (supermemory) in combination with situational-selective amnesia, «not turning on» or «turning off» group memory in situations where there is an actualized need for self-preservation and its «turning on» in situations neutral to self-preservation; excessive voluntariness and pragmatism at the initial stages of any activities and projects and «burning out» of will and pragmatism at the intermediate and final stages

of the same projects and activities; an apparent commitment to performance/executiveness combined with behavioral patterns of sabotage, escapism, and indifference; verbally declared attachment to anything and real-expressed rejection and non-acceptance of the same, etc.

The recursion of the above-mentioned contradictions occurs, including, in artistic identities. Artistic identities, like other elements of a set of value identities, acquire a specific dichotomy.

In the artistic identity of the USA, three groups of inculturated meanings can be clearly traced: affirmation of cultural plurality and the significance of the other, reminiscences of discriminatory practices against ethnic and gender groups, postmodern-emotional expression of the worldview. In the presence of pronounced divergences, the mainstream remains the meaning-producing activity of the cultural industries, in particular, in the field of music and cinematography.

These activities are centered around the promotion of the geocultural, geopolitical, geoeconomic leadership of the American identity as the meaning of the global empire, the axiospheres of which affirm secularized Judaism/Puritanism in religion, evolutionism and pragmatism in philosophy, (neo)liberalism in ideology, situationism/precedentalism in morality and the legal system.

In the understanding of the artistic identity of the USA, two key directions are represented in the research: moral and ethical and cognitive (neurobiological). In the cognitivist sense, artistic identity allows to categorize the world in a new way, to «improve the understanding» of objects with the help of accentuation, hyperbolization, deformation, devaluation; can induce its bearer to reflexivity and agony; allows you to gain experiential knowledge and creates a foundation for conducting thought experiments.

In the moral-ethical direction of value-oriented studies, artistic identity is formed as a product of internalizing beliefs and reactions from performative stories in the real world, which have a negative impact on morality and ideology. Significant in the formation of artistic identity is the affective experience of living emotions and maintaining stable moods that can contribute to moral reflection. Thus, artistic identities are intended to create reflective plots, a series of stories and contexts that create the basis for moral reflection.

Bibliography

1. Артюх В. Як став можливим український філософський процес? *Світосгляд, філософія, релігія* : збірник наукових праць. Вип. 8. Суми : Світ друку, 2015. С. 122–137.
2. Джемс У. Что такое прагматизм? URL: <http://kharzarar.skeptik.net/books/james01.htm>
3. Колодний А. Филипович Л. Релігія як важливий чинник національного життя українців. *Сучасні проблеми національно-культурної ідентичності: регіональний вимір* : зб. наук. статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (24–25 вересня 2020 року). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2020. С. 28–42.

4. Паращевін М. Релігія в Україні: траєкторія інституційних змін : монографія. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2017. 362 с.
5. Albert, Ethel M. Conflict and Change in American Values a Culture-Historical Approach. *Ethics*. 1963. Vol. 74, no. 1. Pp. 19–33. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/2379596> (Accessed 16 Mar. 2023).
6. American religious identification survey 2014). URL: <http://www.americanreligionsurvey-aris.org/reports/highlights.html>
7. Boorstin D. *The Americans : The Colonial Experience*. N.Y., 1958.
8. Boorstin D. *The Americans : The National Experience*. N.Y., 1979.
9. Chaves M. *The National Congregations Study*. URL: http://hirr.hartsem.edu/cong/research_ncs.html
10. Commager H. S. *The American Mind : An Interpretation of American Thought and Character*. L., 1956. P. 6.
11. Gergen K.J. *Realities and relationships: soundings in social construction*. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1994.
12. Gergen K.J., Hosking D.M. If you meet social construction along the road: A dialogue with Buddhism // Kwee M.G.T., Gergen K.J., Koshikawa F. (eds). *Horizons in Buddhist psychology: Practice, research and theory*. Chagrin Falls, Ohio: Taos Institute Publications, 2006.
13. Glaserfeld E. *Radical constructivism: A way of knowing and learning*. L. : The Falmer Press, 1995.
14. Harre R. *Metaphysics and methodology: Some prescriptions for social psychological research* *Eur. J. Soc. Psychol.* 1989. V. 19. N 5. P. 439–453.
15. Hermans H.J.M. The dialogical self: Toward a theory of personal and cultural positioning. *Culture & Psychology*. 2001. V. 7(3). P. 243–281.
16. Kahn E. J. *The American People*. N.Y., 1974.
17. Klapwijk Jacob. *On Worldviews and Philosophy*. “On Worldviews and Philosophy” P.A.Marshall, S.Griffioen & R.J.Mouw (eds.) *Stained Glass: Worldviews and Social Science* (Lanham: UP of America, 1989), pp. 41–55.
18. Lincoln Y. S. Guba E.G. *Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences* Denzin N. K., Lincoln Y. S. (eds). *The handbook of qualitative research*. 2 ed. Thousand Oaks, CA: Sage, 2000. P. 163–188.
19. Luhmann N. *Einfuehrende Bemerkungen zu einer Theorie symbolisch generalisierter Kommunikationsmedien. Soziologische Aufklaerung. Bd 2. Opladen, 1975. S. 170–192.*
20. Luhmann N. *Generalized Media and the Problem of Contingency. Explorations in General Theory in Social Science*. P. 507–532.
21. Mead G. *Mind, self and society*. Chicago: University of Chicago Press, 1934.
22. Nagel T. *The view from nowhere*. N.Y.: Oxford Univ. Press, 1986.
23. Putnam H. *Reason, truth and history*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1981.
24. Raskin J.D. *Constructivism in psychology: Personal construct psychology, radical constructivism, and social constructionism*. *Amer:Communication J.* 2002. V. 5. Iss. 3. P. 7–24.
25. Varela F., Thompson E., Rosch E. *The embodied mind: cognitive science and human experience*. Cambridge, MA : MIT Press, 1993.
26. Юнг К. Г. *Символы трансформации*. М.: АСТ, 2008. 731 с.
27. Bauman Zygmunt *The Individualized Society*. Wiley. 2013

28. Friedmann J. Order and disorder in global systems: a sketch. *Social research*. 1993. Vol. 60. N 2.

29. Erikson E. Identity and the life cycle. N.Y. ; L., 1994.

30. Wuthnow R. After the Baby Boomers: How Twenty- and Thirty-Somethings Are Shaping Future of American Religion. Princeton., 2010.

31. Wuthnow R. Recent pattern of secularization: a problem of generation? *American sociological Review*. 1976. Vol. 41, #5.

32. Богачова Л. Л., Магда Є. В. Правова система України: сучасний стан та тенденції розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 28–30.

33. Донченко, Лариса. Художні моделі національної ідентичності : монографія. Київ : КНТ, 2014, 220 с.

34. Зіненко, А. Ідентичність та її відображення у мистецтві сучасного світу (на прикладі художніх виставок у США). *Сучасне мистецтво* : збірник наукових праць. 2018. 14. С. 151–160.

35. Степаненко К. В. Правова система України: вітчизняна правова традиція та проблеми трансформації. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 140. С. 26–34.

36. Burns, Sarah *Painting the Dark Side: Art and the Gothic Imagination in Nineteenth-Century America*, Berkeley, 2004, p. 19.

Романенко Ю. В. США та Україна: досвід формування набору ціннісних ідентичностей. Частина 3. Правова (юридична) та мистецька ідентичності

У статті реалізовано мету, яка полягає в побудові описово-аналітичної характеристики ціннісних ідентичностей України та США, зокрема, правової (юридичної) та мистецької.

Встановлено, що правові (юридичні) ідентитети України та США є розбіжними через приналежність до різних правових систем, зокрема – прецедентного (загального) права та системи соціалістичного легізму. Констатовано, що в системі прецедентного права провідну роль відіграють генералізації судового та адміністративного досвіду, які стають засадничими для прийняття тих чи інших рішень по аналогії. Наголошено, що в системі прецедентного права стається істотна юридизація моралі, так що значна частина моральних дій зазнає точкової нормативно-правової регуляції. Така дифузія кордонів між двома аксіосферами зумовлює підвищення рівня повсякденної претензійності громадян, істотної конфліктогенності відносин та створює додатковий тиск на судову систему. Зазначено, що система соціалістичного легізму відзначається симуляцією нормативного декоруму континентальної системи права європейського штибу та поширеністю практик створення дефектних нормативно-правових актів вищого рівня регуляції (законів). Такі практики периферизують Конституцію як основний закон держави і сприяють перетворенню підзаконних нормативно-правових актів на ключове джерело права. Поширена в органах виконавчої влади корупція підживлюється тіньовою торгівлею бенефіціями, непотизмом та кронізмом.

Охарактеризовано мистецькі ідентитети України як такі, що є пов'язаними з ціннісними ідентитетами вищих рівнів і є представленими релігійними, філософськими, ідеологічними, соціально-моральними структурами ідентифікації. Мистецтво, як і релігія, філософія, ідеологія та соціальна мораль, є рекурсією менталітету і водночас його формоутворюючою

аксіосферою. Наголошено, що в сфері ціннісної свідомості мистецтву належить роль аксіосфери, в якій артикуються емоції та соціальні почуття відповідної етнічної або національної спільноти.

Констатовано, що мистецтво в Україні формувалося як глибинно-народне, фольк-мистецтво, якому історично протистояло мистецтво пропагандистське і замовне. Відхід від цієї спрощеної бінарної характеристики якщо і відбувся, то в доволі неістотній мірі. Якщо в радянській Україні між фольк-мистецтвом та мистецтвом-пропагандою була наявною певна ціннісна демаркація, то згодом, в період пострадянської незалежності, на тлі поширення плюралізму стилів та акторів в полі мистецтва ця демаркація почала стиратися.

Відзначено, що в мистецтві України відбулася рекурсія світоглядно-філософських та ідеологічних ідентичностей, кардіоцентризму/анархізму, з одного боку, та пропагандистської монотематичності – з іншого. Парадоксальним чином монотематичність самого мистецтва охопила три ключові теми: а) сакралізованої жіночості/материнства; б) героїчної усамітненої пасіонарності (звеличення сили афектів та фантазій); в) національно-пропагандистську тематику (ушлявлення/звеличення нації). Наголошено, що взірцеві для естетичного переживання сенси стосувалися поєднання двох стилів: сентименталізму, який охоплював теми а і б, та залишкового націонал-романтизму, який приховував в заляштунках неосталінізм та відповідний йому в мистецтві соціалістичний реалізм, фактично – пропаганду.

Встановлено наявність в мистецькій ідентичності США трьох груп інкультурованих сенсів: утвердження культурної множинності та значущості іншого, ремінесценцій дискримінаційних практик щодо етнічних та гендерних груп, постмодерно-емоційного вираження світогляду. Відзначено, що за наявності виражених дивергенцій мейнстрімною лишається смислопродукуюча активність культурних індустрій, зокрема – у сфері музики та кінематографу. Констатовано, що в розумінні мистецької ідентичності США в дослідженнях є представленими два ключові напрями: морально-етичний та когнітивістський (нейробіологічний). В когнітивістському розумінні мистецька ідентичність дозволяє по-новому категоризувати світ, «поліпшувати розуміння» об'єктів за допомогою акцентування, гіперболізації, деформації, знецінення; може спонукати її носія до рефлексивності та агональності; дозволяє здобувати досвідне знання та створює фундамент для проведення мисленнєвих експериментів. В морально-етичному напрямі ціннісно-орієнтованих студій мистецька ідентичність формується як продукт інтерналізації переконань та реакцій з перформативних історій у реальному світі, які чинять зворотний вплив на мораль та ідеологію. Значною у формуванні мистецької ідентичності є афективний досвід проживання емоцій та підтримання стійких настроїв, які можуть сприяти моральній рефлексії. Отже, мистецькі ідентитети є призначеними для створення рефлексивних заляштунків, низки історій та контекстів, які створюють підґрунтя для моральної рефлексії.

Ключові слова: ціннісні ідентичності України, ціннісні ідентичності США, правові (юридичні) ідентичності США, правові (юридичні) ідентичності України, мистецькі ідентичності США, мистецькі ідентичності України.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 343.3/.7:004

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.3>

А. В. ЗІНЮК

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

М. І. НЕЧЕПОРЕНКО

магістрант кафедри прикладної соціології
та соціальних комунікацій
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ЦИФРОВА ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті зазначено, що цифрова злочинність є досить поширеною проблемою як для сучасного українського суспільства так і для всього світу. Цифрове середовище, частиною якого є майже кожен громадянин, має свої характерні особливості, наприклад анонімність та доступність. Відзначається, що дана проблема виникла в наслідок трансформації злочинності під впливом появи та розвитку цифрових технологій та швидко розповсюдилось й перетворилось на глобальну. Розповсюдженість цифрової злочинності, зокрема шахрайства в цифровому просторі, може створювати проблему для економіки, а деякі з проявів цифрової злочинності становлять загрозу національній безпеці, наприклад кібератаки чи втручання в роботу комп'ютерних систем критичної інфраструктури. Аналізуються поняття «аномія», «девіантність», а також розглядається класифікація видів цифрової злочинності. Автори зазначають, що одним з найбільш поширених видів цифрової злочинності, яка спрямована проти індивіда для отримання певної вигоди є фішинг – незаконний спосіб отримання конфіденційної інформації користувача (паролі, ім'я, банківські дані,) шляхом використання фейкових посилань, які часто замасковані під популярні ресурси або розповсюджується через спам повідомлення. Зріст цифрової злочинності може бути пояснений складним становищем в Україні, зокрема в економічній сфері – цей фактор, безумовно, впливає на рівень злочинності загалом, але цифрові злочини є більш «перспективними» з точки зору потенційного злочинця, адже вони є доступнішими, безпечнішими та вигіднішими. Робиться висновок, що про небезпечність цифрової злочинності свідчать

реакції урядів багатьох країн світу, які розробляють та адаптують законодавства для ефективнішої боротьби та запобігання цьому явищу.

Ключові слова: *цифрова злочинність, кіберзлочинність, злочинність, цифровізація, цифрове суспільство.*

Постановка проблеми. Епоха цифрової трансформації та досить швидких темпів цифровізації має як позитивні так і негативні наслідки, які мають безпосередній вплив на суспільство, його розвиток та процеси, які в ньому відбуваються. Цифровізація, з одного боку, дає можливість створювати ефективні засоби боротьби зі злочинністю, а з іншого – злочинці користуються тими перевагами, які надають цифрові технології. Таким чином, різні види злочинності адаптуються до навколишніх умов цифрового світу та трансформуються, в наслідок чого виникає нове явище – цифрова злочинність, боротьба з якою є значно складнішою через особливості цифрових технологій.

Сучасне суспільство перебуває в стані активної цифрової трансформації, в наслідок чого виникають нові можливості та виклики. Крім загальносвітових тенденцій, які впливають на поширення цифрової злочинності, українське суспільство перебуває в дуже важкому становищі, яке було викликане повномасштабною війною та іншими деструктивними процесами, що може створювати додаткові стимули для розвитку та поширення цифрової злочинності в Україні.

Тема злочинності була та є досить поширеною серед соціологів, але тема саме цифрової злочинності ще не була достатньо вивчена та висвітлена, що можна пояснити динамічністю даного явища, адже нові методи, мотивації та інші фактори трансформуються й видозмінюються так само швидко як і цифрове середовище.

Явище злочинності тісно пов'язана з явищем девіації та аномії Еміля Дюркгайма та Роберта Мертона. Ці явища є досить актуальними для сучасного українського суспільства, яке перебуває в стані постійних емоційних, соціальних, моральних, економічних та політичних потрясінь, що значною мірою загрожує виникненням аномічного стану суспільства.

Метою даної статті є розгляд цифрової злочинності як проблеми сучасності, її поширення та соціальних наслідків, які вона спричиняє.

Виклад основного матеріалу. Для цифрового суспільства характерне збільшення кількості слабких соціальних зв'язків, що, з одного боку, може стати причиною зменшення ступеню залучення індивіда (згідно теорії соціального контролю), а з іншого – ресурсом для засвоєння соціальних норм та цінностей (згідно теорії символічного інтеракціонізму). Завдяки сучасним цифровим технологіям ми маємо миттєвий доступ до інформації, а ця інформація, в свою чергу, тепер розповсюджується з великою швидкістю та не має тих обмежень, які були раніше, наприклад, географічних та лінгвістичних. Через це соціальні процеси відбуваються швидше і засвоєння нових суспільних правил потребує швидшої реакції від індивіда, інакше він ризикує залишитись в межах маргінальності чи девіації.

Види злочинності зазнали змін та адаптувались до нових умов, адже ті переваги, які пропонує цифровий простір значущі, наприклад анонімність, швидкість, мобільність, та доступність. За Стівеном Боксом, вищевказані фактори, а точніше їх сила, підвищують загрозу деліквентної поведінки індивіда та знижують значущість соціального контролю [6].

«Цифровізація суспільства також сильно впливає на світ злочинності. Злочини трансформуються, наприклад, з точки зору типології та засобів. Злочинці змінюються, наприклад, їхні характеристики, їхні соціальні взаємодії і їхні стосунки з потенційними жертвами. Там, де є нові соціальні факти, нові звички, нові способи зустрічатися, купувати, платити, зберігати, захищати, передавати активи, нові цифрові ідентичності, нові системи для збору інформації, самоорганізації, задоволення та подорожей, цілком природно, що з'являються нові злочини та нові способи боротьби зі злочинністю» [7]. В наслідок трансформації злочинності в умовах цифрової інформаційної епохи виник новий тип злочинності – цифрова злочинність або кібер-злочинність.

«Кіберзлочин – суспільно небезпечне винне діяння в кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочинном міжнародними договорами України» [2]. Тобто, з юридичної точки зору, кіберзлочинність класифікується як різновид звичайної злочинності.

Розвиток цифрових технологій створює подвійний вплив на кіберзлочинність. З одного боку перехід, наприклад, банкінгу в цифровий простір створює нові можливості для злочинців, а з іншого – створюються механізми протидії та запобігання злочинним діям. Також з розвитком цифрових технологій з'являються нові види кіберзлочинів, які актуальні лише для цифрового простору. «Нові технології створюють нові можливості для злочинності. Завдяки глобалізації такі можливості зростають із «безпрецедентною швидкістю». Нові технології тепер стали суб'єктом (місцем), об'єктом (мішенню), знаряддям і символом злочину [8]».

Цифрова злочинність призводить до значних економічних збитків як окремих індивідів, бізнесу різного масштабу так і цілих країн. Це можуть бути будь-які прояви цифрової злочинності – від фішингу, шахрайства та крадіжки особистих даних, до кібер-атак та кібер-тероризму.

Цифрова злочинність здійснює значний вплив на приватність індивідів у сучасному цифровому соціумі. Кількість кібер-злочинів, яка постійно зростає створює серйозні загрози для особистої інформації та приватності користувачів. В залежності від типу цифрової злочинності вона має певний вплив на приватність:

Значні збитки приватній інформації користувачів Інтернету наносять кібер-атаки, ціллю яких є «зливи» інформації про користувачів. Такі крадіжки інформації можуть здійснюватися для продажу баз даних з інформацією про користувачів, для подальшого оприлюднення або для інших цілей. Такі «зливи» можуть бути різними за масштабами.

Таблиця 1

З якими видами цифрової злочинності стикались українці

Фішинг	21,9%
Вішинг (телефонне шахрайство)	71%
Віруси, трояни	46,2%
Кібер-шантаж	5,3%
Кібер-шпигунство	3,6%
Хакінг	12,4%
Кібератака	8,3%
Кібертероризм	2,4%
Кібер-булінг	16%
Крадіжка особистої інформації	15,4%
Шахрайство під час онлайн покупок	37,3%
Шахрайство з банківськими картками	39,1%
З жодним з цих видів не стикався	10,1%

По даним авторського дослідження, проведеного у 2023 році, високим є рівень телефонного шахрайства (71%), шахрайства з банківськими картками (39,1%), шахрайства під час онлайн покупок (37,3%) та вірусів, троянів й іншого шкідливого програмного забезпечення (46,2%), але всього 10,1% респондентів не стикалися з переліченими видами цифрової злочинності.

Одним з найбільш поширених видів цифрової злочинності, яка спрямована проти окремого індивіда для отримання певної вигоди є фішинг – незаконний спосіб отримання конфіденційної інформації користувача (паролі, ім'я, банківські дані, тощо) шляхом використання фейкових посилань [4], які часто замасковані під популярні ресурси або розповсюджується через спам повідомлення. Цей тип виник завдяки поєднанню технічних можливостей цифрових технологій та соціальної інженерії та носить схожу назву – вішинг.

На сьогоднішній день в Україні набирають популярності шахрайські call-центри, які поєднують соціальну інженерію та цифрові технології для отримання незаконного прибутку. Точна кількість таких структур залишається невідомою завдяки перевагам анонімності, але про їхню розповсюдженість підтверджує стурбованість проблемою правоохоронних органів та згадки в масовій культурі. Тим часом за перші чотири місяці 2023 року було відкрито 26 734 таких справ – суттєво більше в порівнянні з минулими роками [1].

Такий різкий зріст цифрової злочинності може бути пояснений складним становищем в Україні, зокрема в економічній сфері – цей фактор, безумовно, впливає на рівень злочинності загалом, але

цифрові злочини є більш «перспективними» з точки зору потенційного злочинця, адже вони є доступнішими, безпечнішими та, в деякій мірі, вигіднішими. В таких умовах формуються злочинні угруповання, які, в свою чергу, погрожують суспільству значно сильніше, а ніж поодинокі злочинці. *«Організована кіберзлочинність може бути асоційована не тільки з проблемами інформаційної безпеки, але й із загрозами для державної безпеки, військово-промислового і виробничого комплексів, інфраструктури життєзабезпечення»* [3].

Цифрова злочинність може порушувати соціальну довіру в цифровому суспільстві на декількох рівнях. Зростання цифрової злочинності породжує сумніви в безпеці та приватності на онлайн-платформах та в соціальних мережах.

Загроза кібер-шахрайства підриває довіру до фінансових онлайн-транзакцій, люди можуть боятися здійснювати платежі в мережі через страх стати жертвою шахраїв. Це створює проблеми для онлайн-торгівлі та бізнесу, адже користувачі можуть стати менш активними в цифровому просторі та віддавати перевагу традиційній офлайн системі. Також подібні випадки шахрайства можуть впливати на довіру до державних інституцій – часто шахраї маскують свої фішингові (і подібні їм) оголошення під фінансову допомогу від держави. Саме через таку загрозу Міністерство соціальної політики України наголошує на тому, що необхідно довіряти лише перевіреним установам та не переходити на підозрілі/сторонні посилання [5].

Розповсюдження фейків та дезінформації кібер-злочинцями може підрвати довіру до цифрових медіа та інформаційних джерел. Люди можуть стати менш впевненими в правдивості інформації, яку вони знаходять в мережі, що підриває загальну довіру до цифрового простору та довіру між користувачами в ньому.

Цифрова злочинність має негативний вплив на довіру в суспільстві, оскільки вона порушує основні стовпи, які підтримують довіру і стабільність в цифровому середовищі. Цей вид злочинності може створювати загрозу для особистої безпеки та фінансового благополуччя людей, що призводить до відчуття нестабільності та небезпеки в інтернеті. Крім того, цифрова злочинність може підрвати довіру до електронних систем і послуг, таких як онлайн-банкінг, електронна ідентифікація та електронний уряд. Як було зазначено вище, цифрова злочинність впливає на довіру до медіа та інформаційних джерел. В світі, де дезінформація та фейки стають все більш поширеною проблемою, суспільство може ставити під сумнів достовірність інформації, яка знаходиться в цифровому середовищі.

Незважаючи на ті заходи, які проводять уряди багатьох країн світу, в тому числі й України, цифрова злочинність зберігає динаміку поширення та розповсюдження. Тому для подолання даної проблеми необхідні більш комплексні інституційні рішення, наприклад, підвищення цифрової грамотності населення. Отже, боротьба з цифровою

злочинністю і відновлення довіри в суспільстві – спільне завдання правоохоронних органів, експертів в цій сфері та суспільства в цілому. Належний захист та освіта в галузі цифрової безпеки є ключовими факторами в цьому процесі.

Також під час вивчення цифрової злочинності ми виявили, що цифрові злочини можливо категоризувати за багатьма ознаками, наприклад за мотивацією злочинців, інструментами, які вони використовують, тощо. Так, приміром, існують злочини метою яких є фінансове збагачення – більшість видів, які пов'язані з шахрайством. Також можливо розділяти злочини за складністю їх реалізації – для деяких видів цифрових злочинів необхідне технічне забезпечення та навчання, тоді як інші цього не вимагають.

Сучасні проблеми цифрового суспільства, особливо такі складні та малодосліджені, вимагають від нас адаптації та пошуку нових шляхів і методів їх вивчення. Цифрова злочинність створює серйозні виклики для суспільства, яке перебуває в процесі цифрової трансформації, а особливо для українського суспільства, яке перебуває в стані перманентних потрясінь. Дане явище створює перешкоди для економіки, соціальної довіри та навіть може викликати міжнародні скандали, які можуть погіршити й без того складні умови сьогодення. Тому дана проблема вимагає особливої уваги та вивчення не тільки криміналістами чи правоохоронними органами, але й іншими дослідниками, зокрема й соціологами.

Список використаної літератури

1. Богданьок О. В Україні зафіксували рекордну активність шахраїв. *Суспільне. Новини*. Режим доступу: URL: <https://suspilne.media/494884-v-ukraini-zafiksuvali-rekordnu-aktivnist-sahraiv-opendatabot/>
2. Вадовський В. Кіберзлочинність в Україні. *EQUITY*. Режим доступу: URL: <https://equity.law/press-center/publications/1169.html>
3. Гребенюк М., Черняк А. Проблеми протидії організованій злочинності у сфері цифрової економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 297–302. Режим доступу: URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/57.pdf>
4. Думчиков С., Лукічов В. Статистика фішингових інцидентів в Україні за 2021 рік. Електронний ресурс. Режим доступу: URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34523/91970.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
5. Міністерство соціальної політики України. Міністерство соціальної політики України. Режим доступу: URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22517.html>
6. German L. Online identity. COMP6044. 2010. URL: <https://blog.soton.ac.uk/comp6044/category/discipline/criminology-discipline/page/2/>
7. Global cybercrime costs \$600 billion annually – study. RAPPLER. 2018. URL: <https://www.rappler.com/technology/196606-global-cybercrime-costs-mcafee-csis-study/>
8. Nuth M. N. Taking advantage of new technologies: For and against crime. Norwegian research center for computers and law (NRCCCL), University of Oslo, Norway 2008. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S026736490800099X>

Zinyuk A. V., Necheporenko M. I. Digital crime as a problem of digital society

The article states that digital crime is a fairly widespread problem both for modern Ukrainian society and for the whole world. The digital environment, of which almost every citizen is a part, has its own characteristics, such as anonymity and accessibility. It is noted that this problem arose as a result of the transformation of crime under the influence of the emergence and development of digital technologies and quickly spread and turned into a global one. The prevalence of digital crime, in particular fraud in the digital space, can pose a problem for the economy, and some of the manifestations of digital crime pose a threat to national security, such as cyber attacks or interference with the operation of critical infrastructure computer systems. The concepts of “anomy”, “deviance” are analyzed, and the classification of types of digital crime is considered. The authors note that one of the most common types of digital crime, which is directed against an individual in order to obtain a certain benefit, is phishing – an illegal way of obtaining confidential user information (passwords, name, bank data) by using fake links, which are often disguised as popular resources or distributed through spam messages. The growth of digital crime can be explained by the difficult situation in Ukraine, in particular in the economic sphere – this factor certainly affects the level of crime in general, but digital crimes are more “promising” from the point of view of a potential criminal, because they are more accessible, safer and more profitable. It is concluded that the danger of digital crime is evidenced by the reactions of the governments of many countries around the world, which are developing and adapting legislation to more effectively combat and prevent this phenomenon.

Key words: digital crime, cybercrime, crime, digitalization, digital society.

УДК 316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.4>

Я. В. ЗОСЬКА

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри філософії та соціології
Маріупольський державний університет

А. Г. СТАДНИК

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціології
Маріупольський державний університет

Н. Ю. КРАВЧЕНКО

кандидат соціологічних наук

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Виокремлено загальні й регіональні особливості та перспективи формування й розвитку організаційної культури демократичного типу в українському суспільстві в стані транзитивності: 1) демократизація владної й політичної системи; 2) розвиток соціально орієнтованої ринкової економічної системи, економіки знань і постіндустріалізації промислових регіонів; 3) формування розвиненої структури громадянського суспільства й регіонального соціуму; 4) розвиток адаптаційного потенціалу в умовах глобального мультикультурного та регіонального середовища. Враховуючи особливості організаційної культури в умовах перехідного українського суспільства, виділено такі напрями формування демократичної організаційної культури в різних секторальних вимірах: 1) у державному секторі – формування та впровадження в практику управління соціально-ціннісних засад, притаманних гуманістичній ліберально-демократичній політичній парадигмі; розробка ефективної моделі соціального партнерства всіх секторів суспільства; формування відкритого інформаційно-комунікаційного простору; 2) у комерційному секторі – лібералізація управлінських відносин у корпоративних бізнес-утвореннях; розвиток організації людського капіталу як внутрішнього ресурсу комерційних організацій; інтеграція національних, ліберально-демократичних і постіндустріальних цінностей у системі економічних відносин; формування усталеної практики корпоративної соціальної відповідальності; 3) у суспільному секторі – удосконалення, розробка та впровадження законодавчої й нормативно-правової бази діяльності громадських організацій в Україні; створення моделі ефективного інформаційно-комунікаційного менеджменту організацій

громадського сектору; розробка ефективної моделі партнерської взаємодії неурядових організацій, держави й бізнес-структур через посилення соціальної відповідальності за розвиток суспільства.

Ключові слова: організаційна культура, перехідне українське суспільство, суспільний сектор.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві вже не дивує той факт, що першорядною причиною та дієвим чинником розвитку організаційної культури в різні періоди історичного розвитку є неодмінний пошук кращих рішень певних проблем:

– зовнішньо-організаційних (організація – суспільство) – з розвитку й адаптації в суспільстві підприємств, які конкурують між собою в умовах, які змінюються (політичні, економічні, соціальні тощо);

– внутрішньо-організаційних (суб'єкт управління – об'єкт управління) – у внутрішньому середовищі організації (індивідуальні цінності, цілі, концепції, уявлення тощо).

Концептуальна модель адаптації організаційної культури передбачає адаптаційний процес зміни функціональних рис структурних функцій організаційної культури в умовах переходу від авторитарної системи соціального управління до демократичної. Адаптаційні механізми створюють умови для формування демократичної організаційної культури, тому виникає наукова проблема визначення основних напрямів і шляхів її формування та можливих тенденцій розвитку в контексті секторального підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційну культуру як явище соціальне щільно та продуктивно вивчали науковці в різних відгалуженнях соціологічного знання (управління, організацій, економіки). Зокрема, організаційна культура є предметом наукових досліджень багатьох зарубіжних учених, таких як: Е. Атос, Ч. Барнард, М. Луї, Р. Моран, М. Новікова, Р. Паскаль, А. Петтигрю, Т. Пітерс, Д. Руссо, С. Роббінс, Т. Скрипко, Ф. Харріс. У працях Е. Шейна підкреслено значення ціннісних та мотиваційних факторів у процесі формування культури організацій. Організації як соціокультурні системи, що створюються соціальними групами, які цінності, архетипи та смисли сприймають як визначальні для діяльності, розкрито в працях вітчизняних учених: Е. Афоніна, А. Агаркова, Т. Базарова, О. Донченка, Б. Ерьоміна, Ю. Романенка, М. Семикіної, І. Сіменко, О. Харчишиної, О. Шубіна та ін. У публікаціях М. Марка і К. Пірсона обґрунтовано концепцію впливу архетипів на формування організаційної культури.

Постановка завдання. Виокремити стратегічні напрями формування організаційної культури демократичного типу та її розвитку в умовах українського суспільства

Виклад основного матеріалу. Розглянемо специфіку демократичного типу соціального управління в сучасному суспільстві. У створенні та функціонуванні демократичної системи соціального управління вирішальну роль відіграє принцип взаємної праці людей та

громадянського суспільства, що створює рівні можливості цього суспільства бути суб'єктом державного врядування, яке створюється на принципах добровільності. Дуже влучно на цю тему висловлюється М. Туленков: «...самоврядний порядок має зміст взаємодії різних інтересів як окремої людини, так і суспільства в цілому в рамках окремих самостворених утворень громадянського суспільства, таких як: соціально-економічні, соціально-політичні, соціально-культурні й інші. Які здатні відтворювати такі функції, як: захисту, відображення, впливу та інші функції інтересів та цінностей суспільства. В демократичній системі управління сучасним суспільством створюється певний тип соціальної залежності, який проявляється в суспільній залежності та об'єктивує суб'єктивні індивідуальні й групові інтереси людей, що провокує стале функціонування виробленої системи. Проте, існує суперечність між особистісними інтересами людини та інтересами соціальних груп (суспільства в цілому), яка вирішується узгодженням усіх перерахованих інтересів у процесі взаємодії між людьми в суспільстві» [12, с. 322–323].

Аналіз свідчить, що ключовим організаційним принципом побудови демократичної системи управління є поділ влади. Ідеться про поділ влади між її різними гілками: законодавчою, виконавчою й судовою – та відповідними їм державними інститутами. Інший бік поділу влади – це поділ її між центральними й регіональними суб'єктами (органами) державного управління [11, с. 121–122]. Відповідно до цього принципу демократична держава постає в суспільстві як певна соціально-політична система, яка включає безліч владних центрів, що є противагою один одному, стримуючи таким чином прагнення кожного з них до монополізації суспільної влади.

Дійсно, сучасні теорії демократії тлумачать демократичну систему як відкритий засіб ухвалення рішень через офіційні органи правління, тобто коли цей процес відбувається завдяки прямій участі суспільства. Із цього приводу цінного значення набуває теорія партисипаторної демократії, прибічниками якої виступають Г. Ласкі, Р. Даль, Р. Дарендорф, Д. Сарторі, К. Макферсон [9, с. 80–89].

Зокрема, ми погоджуємось з висловом М. Туленкова, що механізми управління взаємодії суб'єктів управління в організації з погляду демократичної системи управління базуються на передовому досвіді децентралізації та підпорядкованості влади, яка певною мірою перебуває в руках самого суспільства, а не окремих індивідів (наприклад олігархів). Тому можна стверджувати, що суб'єкти демократичної системи управління державою не є самодостатніми. Суттєва влада з невеликою концентрацією впливу управління в цій системі є в представницьких органах управління, тоді як незначну владу з великою концентрацією управлінського впливу мають адміністративні органи управління. Стан подібних механізмів є основою організаційної взаємодії системи демократичного управління сучасним суспільством, що відкриває нові

властивості системи, а саме: суспільну залежність та певну відкритість для нового. Зокрема, дотримання норми в ході плідної співпраці громадянського суспільства з державою є вирішальною ланкою створення та утримання демократичної системи управління [12, с. 322–323].

Отже, розвиненість громадянського суспільства виступає показником демократичності соціального управління в державі, хоча й має певні відмінності в можливостях участі в прийнятті управлінських рішень і їх контролю в різних секторах суспільства: державному (особливо у сфері управління), комерційному (приватному). Таким чином, демократична організаційна культура відображає ціннісно-нормативну систему організаційно-управлінських відносин демократичного типу соціального управління. Виходячи із цього й спираючись на результати емпіричного соціологічного дослідження, враховуючи особливості перехідного періоду в українському суспільстві, можна виділи такі характеристики організаційної культури демократичного типу в контексті її структурних складових:

1) соціетальні складові: синтез соціальної й соціетальної ідентичності (як за статусно-рольовими ознаками, так і власними інтересами та психосоціальними установками); інтегративний образ архетипу керівника (лідера) – поєднання патерналізму й креативного функціоналу;

2) ціннісно-нормативні складові: інтеграція традиційних українських цінностей і ліберально-демократичних цінностей західноєвропейської цивілізації; орієнтація на розвиток людського капіталу в умовах ринкової економіки; унормування відносин за морально-психологічними та професійними критеріями;

3) організаційно-управлінські складові: децентралізація владно-управлінських відносин, домінування ліберально-демократичного стилю керівництва; відкритість інформаційно-комунікаційних потоків; самоуправління й високий рівень можливості прийняття управлінських рішень суб'єктами організаційної культури.

Таким чином, серед основних загальних напрямів формування й розвитку демократичної організаційної культури в перехідному українському суспільстві можна виділи такі, як: 1) демократизація владної та політичної системи; 2) розвиток соціально орієнтованої ринкової економічної системи, економіки знань і постіндустріального суспільства; 3) формування розвинутої структури громадянського суспільства; 4) розвиток адаптаційного потенціалу в умовах глобального мультикультурного середовища.

Виходячи з виділених загальних шляхів формування й розвитку демократичної організаційної культури, можна зазначити, що вони відображають пріоритети змін у державному (управлінському), приватному та суспільному (громадському) секторах суспільства та економіки, тому виникає необхідність визначення пріоритетних напрямів розвитку демократичної організаційної культури в різних секторальних вимірах. Для цього стисло охарактеризуємо деякі суттєві структурні відмінності

організаційної культури й значущі проблеми її формування в різних секторах суспільства.

1. Напрями формування демократичної організаційної культури в державному секторі.

Згідно з результатами дослідження в державному секторі (особливо в державних адміністративних установах, підприємствах комунального господарства тощо) важливий вплив на формування організаційної культури мають патерналістські установки й неусвідомлена схильність до авторитарної системи підпорядкування, що створює умови для формування так званого «олігархічного корпоратизму», представленого контркультурним сегментом у вітчизняній системі управління, який нівелює демократичні перетворення соціальної, культурної та духовної сфер суспільства.

На думку О. Божок, соціальна роль олігархії як контркультурного формування має свій прояв у споживацькому стилі та способі організації соціально-професійних відносин владного характеру [27, с. 10].

Корпоратизм є управлінською технологією стратегічного розвитку західного типу, імплементація якої в країнах пострадянського простору набула перетвореної форми корпоративної культури, за визначенням автора С. Перегудова, «корпоративно-олігархічної організації політичної влади» [8, с. 116]. «Олігархічний корпоратизм» як організаційна модель, що суперечить аксіологічній системі громадянського суспільства, є одним із проявів контркультурних формувань, що актуалізуються в умовах невизначеності процесів трансформації. «Олігархія з'явилась винятково у період історичний, коли перед країнами пострадянського простору постали три істотні виклики: створення власних держав, зміни в адміністративно-командній системі економіки (перехід на ринкову економіку) та запровадження демократичних інститутів у життя сучасного суспільства. В той період олігархія стала певною відповіддю незрілих та недомодернізованих сучасних суспільств на ці виклики історичного періоду» [6, с. 105]. Тому актуальним напрямом формування організаційної культури в державному секторі є інкорпорація демократичних цінностей у систему управління.

Зокрема, В. Козаков слушно зауважує, що система державного управління сучасного українського суспільства з погляду соціально-ціннісних засад відбувається завдяки формуванню та впровадженню в практичну діяльність гуманістичної ліберально-демократичної політичної парадигми, достатньою мірою спрямованої на підвищення ефективності функціонування цієї системи в умовах політико-плюралістичного розвитку громадянського суспільства, ринкової економіки, процесів європейської та світової інтеграції країни [5, с. 116].

Отже, на думку сучасних фахівців у галузі державного управління, «саме демократизація державного управління є тим невичерпним джерелом і дієвим фактором його раціональності й ефективності, на основі якого ґрунтуватиметься подальший процес ретрансформації

держави як насильницької правової форми управління процесами суспільної життєдіяльності людей у громадянське суспільство як демократичну форму добровільної самоорганізації людської взаємодії» [7, с. 166].

Таким чином, враховуючи особливості організаційної культури організації державного сектору в умовах транзитивного українського суспільства (за результатами соціологічного дослідження), можна виділити такі напрями формування демократичної організаційної культури в державно-управлінському секторальному просторі: 1) формування та функціонування в управлінні соціальних та ціннісних засад, які притаманні гуманістичній і ліберально-демократичній політичній парадигмам; 2) розробка ефективної моделі соціального партнерства всіх секторів суспільства; 3) формування відкритого інформаційно-комунікаційного простору.

2. Напрями формування демократичної організаційної культури в комерційному секторі.

Стан організаційної культури в сучасній Україні відображає процеси трансформації соціально-економічної системи радянського періоду в ринкову з одночасним накопиченням елементів якісно нового постіндустріального суспільства, становлення якого відбувається в розвинених країнах Заходу. Функціонування великих корпорацій при всій суперечності інституціонального середовища транзитивної економіки України все більшою мірою набуває рис розвиненої або «адаптивної» корпорації, для якої характерні: включення в систему відносин із зовнішнім середовищем не тільки традиційних економічних цінностей; орієнтація на стимулювання творчої складової труда; зростання частки витрат, що спрямовані на підвищення рівня знань, навичок, розвиток талантів [13, с. 136]. Таким чином, перелічені характеристики сприяють зближенню інтересів корпорацій, суспільства й особистостей, лежать в основі формування організаційної культури нового типу, яка заснована на постіндустріальних тенденціях.

Загально-цивілізаційні закономірності характеризують зовнішні чинники, що впливають на стан організаційної культури. Вплив цих чинників вимагає розробки в Україні чіткої стратегії розвитку, стимулювання постіндустріалізації економіки, орієнтації на процеси внутрішньої інтеграції економіки й суспільства, реального реформування відносин власності, вивільнення соціального потенціалу шляхом створення інститутів і механізмів громадянського суспільства, що враховує специфіку української національної культури. Перелічені фактори мають значний вплив на формування організаційної культури комерційного сектору. Так, В. Усачева, пропонує такі умови формування ефективної організаційної культури комерційного сектору на макрорівні в умовах розвитку ринкових відносин в Україні:

1) формування консенсусної ідеології різних соціальних груп і політичних сил, що спрямована на стимулювання створювальних, а не перерозподільчих тенденцій;

2) подолання обмежень у межах ринкової взаємодії через створення ефективної системи прав власності – базового інституту організаційної культури;

3) розширення відвертості обміну-спілкування шляхом вивчення системи цінностей, ментальних моделей суб'єктів взаємодії, тобто зміцнення неформальних норм, що сприяють економічному розвитку [13].

Одним із чинників формування організаційної культури бізнес-структур у перехідному періоді, на нашу думку, є соціальна відповідальність. Соціальна відповідальність великого бізнесу, як зазначає Н. Соболева, на сьогодні реалізується через соціальні програми, що є основою моделі соціальної політики [10, с. 90–102]. Така модель, підсумовує О. Агарков, передбачає: відповідальне ставлення до виконання обов'язків перед державою та суспільством (якість послуг, соціальні виплати, юридичне та трудове законодавство тощо); дотримання дружніх корпоративних відносин між співробітниками; надання соціальної системи пільг і послуг; створення програм лояльності для співробітників тощо [1, с. 255–256].

Корпоративна соціальна відповідальність за своєю специфікою виступає як певний тип соціальних обов'язків (частіше за все на добровільній основі) перед співробітниками, партнерами, владою, різними інститутами та суспільством загалом. Як наголошує А. Колод, «соціальну відповідальність у корпораціях та організаціях потрібно розглядати як складову соціальних ресурсів організацій будь-якого типу (державних, приватних і громадянських) або складову ресурсного портфеля. При цьому соціальна відповідальність сучасних корпорацій у змозі впроваджувати як внутрішні, так і зовнішні ресурси компанії. Внутрішні ресурси мають прирощення через задоволення попиту на корпоративну соціальну відповідальність з боку співробітників. Тому можна зазначити, що задоволення попиту працівників на корпоративну соціальну відповідальність сприяє розвитку корпоративної культури, соціальному діалогу, формує вищий рівень довіри, розвиває позитивні мотиваційні настанови працівників, підвищує рівень лояльності персоналу до компанії, поліпшує моральний клімат у колективі» [4, с. 12–13]. Отже, формування соціальної відповідальності організацій комерційного сектору сприяє формуванню демократичної організаційної культури.

Таким чином, враховуючи особливості організаційної культури організацій комерційного сектору в умовах транзитивного українського суспільства (за результатами соціологічного дослідження), можна виділити такі напрями формування демократичної організаційної культури в комерційному секторальному просторі:

1) лібералізація управлінських відносин у корпоративних бізнес-утвореннях;

2) розвиток організації людського капіталу як внутрішнього ресурсу комерційних організацій;

3) інтеграція національних, ліберально-демократичних і постіндустріальних цінностей у системі економічних відносин;

4) формування усталеної практики корпоративної соціальної відповідальності.

3. Напрями формування демократичної організаційної культури в громадському секторі.

Повноцінність громадянського суспільства як вирішального управлінського суб'єкта з функціональної точки зору означає, що воно реалізує всі організаційно-управлінські функції, які становлять загальний зміст процесу цільового управління, а саме: підготовку й ухвалення управлінських рішень, організацію та контроль за їх виконанням. Причому першорядними управлінськими функціями громадянського суспільства в системі демократичного управління стають такі, як прийняття рішень і контроль за їх виконанням. А обмеженість управлінської ролі держави полягає в тому, що вона в межах цільового управління зосереджується переважно на таких функціях, як підготовка й організація виконання управлінських рішень громадянського суспільства.

Значущість різних самодіяльних соціальних структур у відтворенні демократичного порядку в суспільстві вивчали й такі відомі соціологи, як А. Токвіль і М. Вебер. Зокрема, А. Токвіль вважав найважливішою умовою існування демократичної системи наявність організованих соціальних груп, які є посередниками між індивідом і державою, оскільки саме ці групи здатні бути запобіжниками деспотизму та свавілля чиновників, або людей держави [12, с. 72–73]. Натомість М. Вебер також наголошував на важливості самодіяльних громад у формуванні демократії, оскільки рівність людей у цих громадах була, на його думку, передумовою громадянської рівноправності [3, с. 70–96]. Сучасні соціологи теж вважають, що такі взаємозалежні соціальні групи за інтересами (які організовані на самоврядних засадах) забезпечують певну збалансованість владних повноважень у суспільстві, оскільки, конкуруючи між собою, вони суттєво обмежують владу держави. Так, Д. Трумен, вивчаючи роль і механізми функціонування самодіяльних соціальних груп, називає такі організовані групи (з тривалою взаємодією членів) групами за інтересами [16, с. 48–52]. Водночас, аналізуючи значущість цих організованих груп для політичної мобілізації людей, Р. Олсон, зокрема, визначає функції цих соціальних утворень як суб'єктів організації колективної дії [15, с. 66–73].

У цілому ідеологічне підґрунтя розвитку громадського сектору є таким: індивідуалізм, який базується на людському інтелекті, що виступає першочерговою основою суспільного та політичного устрою суспільства, як найвища соціальна цінність; дотримання принципу права приватної власності; ліберальна свобода прав людини, яка не скеровує громадський сектор до будь-яких відносин між суспільством та державою, коли політична свобода розглядається як певний засіб для реалізації індивідуальної свободи; ідея самоврядування, яка передбачає диференціацію й часткову автономію підприємств та відтворення різноманітних форм публічної влади. О. Чувардинський зазначає,

що серед умов розвитку громадянського суспільства потрібно вирізняти такі: 1) усе більш глибоке усвідомлення особистістю своїх прав і обов'язків як громадянина; 2) зростання ролі партій і громадських організацій; 3) підвищення політичної культури громадян; 4) формування національної еліти; 5) розширення й поглиблення світових демократичних процесів [14].

Висновки та пропозиції. Отже, враховуючи функціональну роль громадянського суспільства у формуванні демократичного типу соціального управління й особливості організаційної культури організацій громадського сектору в умовах транзитивного українського суспільства, можна виділити такі напрями формування демократичної організаційної культури в громадському секторальному просторі: 1) удосконалення, розробка та впровадження законодавчої й нормативно-правової бази діяльності громадських організацій в Україні; 2) створення моделі ефективного інформаційно-комунікаційного менеджменту організацій громадського сектору; 3) розробка ефективної моделі партнерської взаємодії неурядових організацій, держави та бізнес-структур шляхом посилення соціальної відповідальності за розвиток суспільства.

Список використаної літератури

1. Агарков О. А. Соціально-політичний маркетинг: теоретичний і практичний аспекти : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2011. 316 с.
2. Божок О. І. Соціокультурні чинники варіативності корпоративної культури державного управління. *Вісник НТУУ-КПІ*. 2014. № 1. С. 10–16.
3. Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. Москва : Прогресс, 1990. 804 с.
4. Канафоцька Г. П., Надзівєва В. А. Складові та чинники формування організаційних цінностей. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. Вип. 4. С. 53–61.
5. Козаков В. М. Соціально-ціннісні засади державного управління в Україні : монографія. Київ : Вид-во НАДУ, 2007. 284 с.
6. Коржов Г. О. Олігархія як модель обмеженої модернізації. *Український соціум: Соціологія. Політика. Економіка. Педагогіка*. 2007. № 1. С. 104–114.
7. Мельник А. Ф., Оболенський О. Ю., Расіна А. Ю., Гордієнко Д. Ю. Державне управління : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Мельник. Київ : Знання, 2004. 342 с.
8. Перегудов С. П. Новый российский корпоративизм: от бюрократического к олигархическому. *Полис*. 1998. № 4. С. 114–119.
9. Сартори Дж. Вертикальная демократия. *Полис*. 1993. № 2. С. 80–89.
10. Соболева И. Социальная ответственность бизнеса: глобальный контекст и российские реалии. *Вопросы экономики*. 2005. № 10. С. 90–102.
11. Социальное управление: словарь / под ред. В. И. Добренкова, И. М. Слепенкова. Москва : Изд-во МГУ, 1994. 312 с.
12. Туленков М. В. Теорія організаційної взаємодії : підручник. Київ : ІПК ДСЗУ, 2011. 456 с.
13. Усачова В. В. Організаційна культура в транзитивній економіці: політекономічний аспект : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Донецьк, 2003. 15 с.

14. Чувардинський О. Г. Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку. Київ ; Ніжин, 2006. 276 с.

15. Olson R. The Logic of Collective Action in Soviet-type Societies. *Journal of Soviet Nationalities*. 1990. № 1. P. 52–78.

16. Truman D. The Governmental Process. Political interest and public opinion. N-Y., 1969. 256 p.

Zoska Ya. V., Stadnyk A. G., Kravchenko N. Yu. Prospects for the formation and development of a democratic organizational culture in the conditions of transitional Ukrainian society

General and regional features and prospects for the formation and development of a democratic organizational culture in Ukrainian society in a state of transitivity are highlighted: 1) democratization of the power and political system; 2) development of a socially oriented market economic system, knowledge economy and post-industrialization of industrial regions; 3) formation of a developed structure of civil society and regional society; 4) development of adaptation potential in the global multicultural and regional environment. Taking into account the peculiarities of the organizational culture in the conditions of the transitional Ukrainian society, the following directions of the formation of a democratic organizational culture in different sectoral dimensions are highlighted: 1) in the state sector – the formation and implementation of social and value principles inherent in the humanistic liberal-democratic political paradigm in the management practice; development of an effective model of social partnership of all sectors of society; formation of an open information and communication space; 2) in the commercial sector – liberalization of management relations in corporate business entities; development of the organization of human capital as an internal resource of commercial organizations; integration of national, liberal-democratic and post-industrial values in the system of economic relations; formation of an established practice of corporate social responsibility; 3) in the public sector – improvement, development and implementation of the legislative and regulatory framework for the activities of public organizations in Ukraine; creation of a model of effective information and communication management of public sector organizations; development of an effective model of partnership interaction of non-governmental organizations, the state and business structures through the strengthening of social responsibility for the development of society.

Key words: organizational culture, transitional Ukrainian society, public sector.

УДК 316.74:37

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.5>

К. М. КОТЕЛЕНЕЦЬ

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри філософії та соціології
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

Ю. С. НУЖНА

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та соціології
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

С. В. ХОБТА

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри філософії та соціології
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ В КРАЇНИ ЄС: РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В статті розглядаються основні положення дослідження міграції, в тому числі міграційних процесів, які сталися після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України. Описана та коротко надана методологія дослідження, зазначений кожен щабель багаступеневого відбору. Методологія полягала у визначенні основних понять: міграція, вимушена міграція, біженство, переселення, адаптація, соціальна адаптація. Включала визначення об'єкту, предмету, суб'єкту, гіпотез дослідження. Також розробка та пілот інструментарію, який складався із 6 блоків, які узгоджувались з теоретичним розумінням та факторами соціальної адаптації. Під час дослідження використовувалась якісна стратегія, до якої належить кейс-стаді. В статті розглянуті результати глибоких інтерв'ю в межах стратегії кейс-стаді, тобто за кейс обрана Луганська область та відібрані інформанти, які виїхали за межі країни в держави Європейського союзу після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, а саме після 24 лютого 2022 року. В статті робиться висновок, що у вимушених мігрантів за кордон, формується нова ідентичність, нові звички, які відповідають принципам території, де на цей час проживає особа. Для них актуальності набувають такі проблеми: освоєння мови країни перебування, працевлаштування та отримання стабільного доходу, що

забезпечує принаймні прожитковий мінімум, регулярне (у міру необхідності) отримання медичних, психологічних і освітніх послуг (очне навчання дітей в місцевій школі, набуття знань і навичок, необхідних для підтвердження кваліфікації, отриманої в Україні, здобуття вищої та професійної освіти), наявність можливостей для позашкільної діяльності дітей, доступу до якісного дозвілля, рекреаційних послуг, а також захист прав у новому соціальному середовищі.

Ключові слова: міграція, вимушена міграція, біженство, соціальна адаптація, глибинне інтерв'ю, повномасштабне вторгнення, війна.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації проти України 24 лютого 2022 року спричинило потрясіння та зміни у багатьох сферах життєдіяльності суспільства: економічній, політичній, соціально-психологічній тощо. В умовах війни виникає таке суспільне явище як біженство та переселення: люди часто змушені залишати свої домівки, свій стабільний, звичний спосіб життя та бігти в пошуках безпеки. Це може бути надзвичайно важкий період для них, під час якого вони стикаються з багатьма проблемами як фізично, так і психологічно. На жаль, події в Україні після 24 лютого 2022 року прискорили депопуляцію та викликали справжню демографічну катастрофу – велика кількість загиблих та поранених, мільйони внутрішньо-переміщених осіб та емігрантів стали тому причинами. Тому важливо підтримувати зв'язок з мігрантами та досліджувати їх адаптацію на новому місці, бо після закінчення війни можливість повернутись в країну буде у багатьох, але все залежить від їх бажання та адаптаційних процесів в приймаючих країнах. Країни, які прийняли вимушених мігрантів будують стратегію швидкої інтеграції для поповнення суспільства людськими ресурсами, в тому числі через старіння населення.

Теоретичною базою дослідження слугували матеріали праць українських і зарубіжних науковців (У. Томас, Ф. Знанецький [1], Е. Дюркгейм [2], І. Кононов [3], Н. Паніна, С. Головаха [4] та ін.), інформація державних органів статистики, законодавчі та нормативні документи, звітно-статистичні дані досліджуваної громади, аналітичні публікації в науковій і спеціалізованій літературі, а також матеріали емпіричного дослідження. Проте, необхідно звернутись до сучасності і дослідити соціальну адаптацію вимушених мігрантів з України.

Метою статті є оприлюднити основні результати дослідження соціальної адаптації вимушених мігрантів до країн ЄС.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження проводилось в рамках методології кейс-стаді. Кейсом є дослідження адаптації вимушених емігрантів, які мешкали в населених пунктах Луганської області. Важливо зауважити, що вимушені мігранти саме цієї області відрізняються тим, що на її території були запеклі бої, вона має деякі значні ушкодження в інфраструктурі великих та середніх міст, а також є окупованою територією, що треба враховувати при інтерпретації

даних. Опитувальник (гайд) складався з 6 блоків: знайомство, фізіологічна адаптація, психологічна адаптація, соціальна адаптація, плани на майбутнє, завершення (Додаток 1).

Критерії відбору респондентів. Використовувалась багатоступенева вибірка. Перший шабель відбору полягає у поділі Європи на субрегіони, взята за основу геосхема регіонів ООН. Вона передбачає поділ Європи на 4 субрегіони: Західна Європа (9 держав), Північна Європа (10 держав), Південна Європа (15 держав та колонія Гібралтар), Східна Європа (10 держав) [5]. 344 країн Європи, та колонії Гібралтар були відокремлені країни Європейського Союзу (27 країн). І це наступний шабель відбору. Ці країни створили основу вибірки для наступного відбору. Наступний шабель полягав у випадковому відборі країн з кожного субрегіону для пошуку потенційних респондентів (по 2 країни в кожному субрегіоні). Одиниця відбору – країна, основа вибірки – список країн. Таким чином було обрано Німеччину, Францію, Нідерланди, Ірландію, Латвію, Литву, Португалію, Словенію, Іспанію, Чехію, Польщу та Румунію. Наступний відбір відбувався методом снігової кулі. Одиниця відбору – вимушений мігрант з України, мешканець Луганської області до 24 лютого 2024 року.

Основні результати. У рамках проведеного дослідження було залучено 12 вимушених мігрантів віком від 18 до 60 років, з них 7 жіночої та 5 чоловічої статі. Серед опитаних є студенти та місцеві громадські активісти, медики, волонтери, освітяни та близькі родичі військовослужбовців ЗСУ. Опитування проводилось в період з 01 липня 2023 року по 30 вересня 2023 року. Під час рекруту отримали 22 відмови, одні з найголовніших причин: небажання брати участь в опитуванні та незацікавленість в дослідженні, брак часу.

Серед обставин, які допомагали респондентам адаптуватись на новому місці, частіше зазначались: наявність дітей, виїзд родиною, професія, наявність роботи, попередній досвід (життя за кордоном, залишення домівки, досвід життя в умовах війни, подорожей). Завдяки глибинним інтерв'ю можна було дізнатись, що для більшості вимушених мігрантів переїзд до іншої країни супроводжувався: розлукою з партнером та членами сім'ї; втратою роботи; зміною якості життя; великим сумом за домівкою та життям до війни. На думку респондентів, однією з головних проблем є пошук роботи, бо будь-яка обрана професія потребувала хоча б мінімальних знань мови приймаючої країни. Абсолютно всі респонденти звертались до місцевих організацій зокрема фінансової, гуманітарної та психологічної допомоги. З них, зокрема, 10 опитаних після закінчення війни й Перемоги України збираються повернутись на Батьківщину, 2 – не планують повертатись і вважають теперішнє місце проживання новим домом.

«Виїхала я зі своїм чоловіком з селища Білокуракине в червні 2022 року, до березня 2023 року тимчасово перебували у Варшаві, отримували виплати, проживали... в гуртожитку, але для переселенців, чоловік пішов одразу на завод працювати, я такого графіку за

станом здоров'я не витримувала, тому сиділа вдома. З першого дня у Варшаві мені все не подобалося:... країна, умови, люди, те, що вдома у нас був свій дім, своя дільниця, ми працювали і радувались, а тут прийшлося скидатися і горбатитися. До березня 2023 року у нас було безкоштовне проживання в гуртожитку, далі була розрахована сума, яку ми мали сплачувати кожного місяця. Нас це не влаштувало, ...і ми вирушили до Германії, проживаємо в місті Дрезден...З чоловіком почали відвідувати курси німецької, щоб вийти працювати. Поки все влаштовує, мандруємо, але дуже хочеться додому». (ж, 48 років, Німеччина).

«Разом з родиною прийняли рішення тікати з окупації в серпні 2022 року, останньою краплею стали переслідування й погрози з боку окупантів...Вирішили їхати, знайшли надійних перевізників і поїхали з Богом. Все вийшло, обрали для тимчасового проживання Литву, а саме Вільнюс. Нам допомогли з житлом, ми скористались програмою безкоштовного тимчасового проживання протягом місяця в помешканнях AirBNB...Перші місяці, поки не влаштувались на роботу і не почали отримувати виплати, отримували де тільки пропонували гуманітарку, щоб як можна більше економити... не треба було знання мови – разом з Олею влаштувались в маркет, і грузили, і фасували, і розкладали... Обзавелись знайомими, познайомились з українськими біженцями, життя стало більш-менш комфортним, ніж на момент як тільки приїхали, але звісно плануємо і хочемо скоріше повернутись, переживаємо за рідного сина-захисника й за його побратимів, маємо надію, що скоро повернемося». (ч, 45 років, Литва).

«...Тож я їх вирішила послухати й евакуаційними потягами поїхала до кордону і вже звідти в Чехію, моєю позицією було допомагати Україні навіть з-за кордону. По приїзду нас зустрічали місцеві волонтери, пропонували їжу, гігієну, допомогу в пошуку житла на перший час. Я не відмовлялась від допомоги. Першу гуманітарну допомогу нам надавав Червоний хрест, МОМ, благодійний фонд «Україна без кордонів».- це ті, що точно пам'ятаю. Усім знайомим хто їхав в Чехію, то радила їм користуватися віртуальною Картою допомоги, в ній містилась інформація з геоточками про організації, бізнес та людей за кордоном, які готові безкоштовно допомагати українцям. Завдяки цій Kartі я знайшла собі житло, підробіток, пішла на курси з вивчення мови, на сьогоднішній день говорю вільно вже. Перебуваю у відносинах з місцевих чехом, тому трішки розслабилась в плані заробітків. Як вдома себе тут не відчуваю, хоча і звикла вже». (ж, 25 років, Чехія).

Опитані респонденти стикнулись із високим рівнем тривоги, що пов'язано з травматичними подіями, так як багато вимушених мігрантів пережили у своїй країні, включаючи бойові дії, переслідування, втрату близьких і домівки. Відчуття тривоги у більшості респондентів проявляється як постійний страх за долю близьких і тривога за незнайоме оточення. 6 опитаних відчули соціальну ізоляцію та

відчуження, що посилює їх почуття тривоги та занепокоєння. Крім того, мовні бар'єри та труднощі в адаптації до нової культури також сприяли розвитку тривоги у біженців. 4 респонденти вказували на такі психологічні проблеми: пригніченість, відчай, туга, постійна тривога, панічні атаки, дратівливість, боротьба зі страхами, пошук себе, потреба повернути дитину до нормального життя (причина не вказана), порушення сну та харчових звичок, навчитися контролювати емоції, самотність, апатія, нездатність жити нормальним життям, почуття провини, неприйняття реальності. Опитана молодь відчувала постійне почуття провини за те, що не в Україні, без близьких і що можуть жити життям без війни та радити, такий стан переживали до 6 місяців. З 12 опитаних, лише жінки звертались до психолога, але потреба в психологічній допомозі є в кожного.

«...Так як я виїхала на початку війни спочатку до свого хлопця у Варшаву, то перший час відчувала себе захищеною, далі просто почався якийсь емоційний жах, здавалось що я не вивозила... Інколи цей жах накриває і зараз, війна майже 2 роки вже. Я не готова була до цього, після переїзду довго не могла спокійно спати, абсолютно не було апетиту, схудла на 11 кг, здавалось інколи що сенсу життя не існує...» (ж, 22 роки, Нідерланди).

«...Мені здається молодим людям саме в психічному стані легше було пережити евакуації, переїзд... Бо ми з чоловіком довго наважувались, нам по 50 років, все життя прожили в будинку, наживали все, і в один момент все кинути, важко... За півроку життя в Польщі ми встигли і пожалкувати про переїзд, і навпаки раділи тому, що на старість світ трохи побачили, але інколи так буває все набридає, що хочеться поїхати назад в Білокуракине, бо нікому ми не потрібні. Крім заводу не бачимо нічого, поїв, відпрацював, ліг спати і на тому день закінчився. Я зверталась до психологів, які відвідують наші гуртожитки, але не можу я їм відкриватись і не хочу. Чоловіка взагалі ні до якого лікаря не загониш, самі собі психологи...» (ж, 50 років, Польща).

Більшість опитаних не знайшли спільних інтересів з місцевими мешканцями приймаючої країни, через нерозуміння їхньої мови, через відсутність інтересу, брак часу й бажання, це свідчить про те, що в них немає друзів і вони часто відчують себе самотніми. В їх колі «живого» спілкування – такі ж біженці з України, як і вони. 10 українців зазначили, що мають гарні зв'язки з рідними, друзями та знайомими, що залишились в Україні й досить часто спілкуються з ними за допомогою месенджерів. Половина опитаних підтримують зв'язки з близькими рідними, які проживають в тимчасовій окупації. Для всіх респондентів залишились цінними українські традиції та свята.

«Друзів у нас тут нема, так, знайомі більше і це скоріше всі такі ж як і ми, переселенці. Спілкуємось тут ми дуже добре з сім'єю з нашого посолька. Вони приїхали одразу до Германії, коли зовсім скучно чи

хочеться з кимось спілкуватись то йдемо в гості, або вони до нас. У них велика родина, вони з дітьми, добрі люди, хоча як були вдома то не спілкуватись і не пересікались. Також, залишились знайомі з Польщі, то інколи з ними по відео говорим, спілкуємось з родичами що в Україні. Можна сказати, що з місцевими контакту не наладили, бо як ми з ними будемо спілкуватись як їх не розуміємо». (ж, 48 років, Німеччина).

«До місцевих традицій ми не сильно, для нас більш символічні наші, святкуємо Новий рік, різдвяні свята, Пасху, Івана Купала, все те що святкували до війни, також не забуваємо про день міста... для нас обов'язково окрошку на всі свята готувати, це ж святе, люблять всі, а от місцеві не розуміють. Нема про що нам з ними говорити (сміється)». (ч, 54 роки, Іспанія).

Було зафіксовано тезу про те, якщо опитані були незалежними, обіймали певну посаду на роботі, то в них є додаткові адаптаційні бар'єри: небажання адаптуватись до нового життя, втрата професійної фентифікації, знизилась самооцінка та впевненість в своїх силах. Респонденти зазначали переживання: відчуття втрати та позбавлення (Батьківщини, статусу, професії, друзів, майна); відчуття бути знехтуваним (неприйняття новою культурою) та відчуття відкидання (неприйняття нової культури); збій у рольовій структурі (ролях, очікуваннях), складнощі із самоідентифікацією, почуттями та цінностями; відчуття тривоги, викликане різними емоціями внаслідок усвідомлення культурних значних відмінностей (подив, відраза, обурення); відчуття неповноцінності через нездатність справитися з новою ситуацією. Ще одним з труднощів адаптації було зафіксовано в площині працевлаштування та професійного самовизначення. Респонденти особливо відмічали складну процедуру підтвердження дипломів; неактуальність професії в даному середовищі; низькооплачуваність роботи; відсутність можливості займатись хобі. На думку 3 опитаних, відсутність можливості професійної самореалізації може бути причиною для повернення додому, а також, як зазначила половина респондентів – відсутність спілкування у дітей і дорослих викликала стрес, психосоматичні розлади та розлади харчових звичок, що гальмує процес адаптації в нове суспільство.

«Адаптувалась в Ірландії досить швидко, бо в мене якось були знайомі з якими ми ніколи не бачились, але дружили в соц. мережах, тому після переїзду почала спілкуватись більше з ними. Також постійно на зв'язку з друзями та близькими з України, серед і волонтери, і військові, мій чоловік в ЗСУ, тому тримаємо зв'язок навіть через таку відстань... Мовного якого бар'єру теж не відчували, бо я добре знала англійську і до війни, тобто ми не відчували себе чужими, як наче до родичів приїхали. Ніколи не було бажання переїхати в іншу країну, все влаштовує і зараз...» (ж, 30 років, Ірландія).

«Ми отримували соціальну підтримку в Словенії, можна сказати одразу після прибуття. Бо я сама з трудною дитиною, нас

одразу забезпечили всім необхідним, допомогли з житлом, одягом, оформленням фінансової допомоги. Доньку одразу прийняли на медичний облік і запропонували огляд лікарів, це все безкоштовно. Мовні курси я не відвідувала, але добре, що гарно вивчала англійську в школі та інституті, я б не виокремила тут конкретної їх мови, бо в оточенні розмовляють і словенською, і німецькою, й італійською, більше англійською навіть можливо. Курси для пошуку роботи я не проходила, бо ще в Україні я була у фрілансі, робила манікюр та педікюр дівчатам. Зараз легше вже набагато, але хочу повернутись в Україну, донька росте без батька і не знає його, але він проти». (ж, 20 років, Словенія).

«Працювати за фахом і розмовляти українською, а не робити на заводі, елементарно через те, що я не можу займати посаду вище, бо не знаю їхньої мови. І зараз коли ми в Нідерландах, до цього були в Польщі, раптом ми завтра десь ще переїдемо, наприклад, у Францію і що, доведеться французьку вчити. Ні! Я знаю більш-менш англійську, тому де можливо розмовляю нею, а нову мову не збираюсь поки вивчати... До речі, ми коли були у Польщі, то там же багато наших, ми знавали один одного просто йдучи по вулиці або в магазині і посміхались, так приємно було бачити своїх людей. І місцеві до нас відносились якось по інакшому, як чули що ми з України, співчували можливо. Але знову ж таки, це було на початку, зараз скільки часу пройшло, всім надоїли ми і війна...» (ж, 22 роки, Нідерланди).

Щодо проєкцій на майбутнє було зафіксовано, що респонденти не будують планів на довгострокову перспективу, багато їх рішень залежить від політичної та воєнної ситуації в Україні та країнах ЄС. Кожен опитаний респондент не будує планів на майбутнє більше, ніж на 5 років, саме через відчуття невідомості. 10 біженців планують повернутись в Україну, в свою громаду після завершення війни, така ж кількість опитаних вірять в Перемогу, двоє вважають, що до Перемоги ще далеко і можливо для нашої країни вона не настане.

«Поки триває війна буду тут, можливо прийдемо кудись переїхати, але до закінчення війни точно не в Україну. Це скоріше неправильно, бо я часто думаю за те, що мав би захищати країну, відвойовувати свою територію, але немає в цьому сенсу. Це моя думка. У мене є загиблі знайомі, і більше є тих, хто залишився інвалідами, наша країна до жалю нічого для них не робить. Не хочу опинитись на їх місці. Планів не будую на майбутнє, буде як буде. Не мрію, хочу лише, щоб все вже стало на свої місця і закінчилось, з приводу того чи буду повертатись додому ще не визначився, бо може не буде куди. Ми вже на кінцевій стадії вмовляння батьків щодо їх виїзду, якщо вони виїдуть то сенсу їхати додому немає...» (ч, 24 роки, Румунія).

«Планів далі, ніж на рік не будуємо, війна показала нам, що в цьому немає сенсу. Мріяти про щось, швидше за все, про банальне, щоб був мир і вся родина була здоровою». (Олег, 35 років, Латвія).

Таким чином можна зробити **висновок**, що у процесі міграції (тимчасової міграції) з 24 лютого 2022 року, у вимушених мігрантів за кордон, формується нова ідентичність, нові звички, які відповідають принципам території, де на цей час проживає особа. Цей етап пов'язаний з перспективою довгострокового проживання мігрантів в певній країні. Для них актуальності набувають такі проблеми: освоєння мови країни перебування, працевлаштування та отримання стабільного доходу, що забезпечує принаймні прожитковий мінімум, регулярне (у міру необхідності) отримання медичних, психологічних і освітніх послуг (очне навчання дітей в місцевій школі, набуття знань і навичок, необхідних для підтвердження кваліфікації, отриманої в Україні, здобуття вищої та професійної освіти), наявність можливостей для позашкільної діяльності дітей, доступу до якісного дозвілля, рекреаційних послуг, а також захист прав у новому соціальному середовищі. Дана гіпотеза є підтвердженою, бо чим довше мігрант знаходиться в новій країні та новому для себе середовищі, тим швидше пристосовується до нових реалій життя, нових звичок, символів та традицій, які відповідають приймаючій країні. Проте треба зазначити, що у відповідях інформантів зафіксовано, що більшість опитаних планує повернутись, що говорить про загальмування процесу адаптації, а також можна прослідкувати закономірність легкої та швидкої адаптації тих, в кого були або є родичі за кордоном і вони воз'єднались сім'ями. Згідно даних опитування, на шляху до працевлаштування українським мігрантам трапляються перешкоди, у тому числі бюрократичного характеру, подолання яких потребує допомоги (надання певних адміністративно-юридичних послуг) з боку української влади, що викликає тривалий час відсутності роботи, низький рівень доходу, освіти, все це є ознаками гальмування соціальної адаптації. Незважаючи на доступність інформаційних джерел, чимало українських громадян, що перебувають за кордоном, і сьогодні потребують певної інформаційної підтримки, зокрема, юридичного супроводу (консультування). Попри те безпекові перешкоди все ж таки зупиняють опитаних до повернення додому або на територію України. Тому, поки опитані мають наміри повертатись, доти їх соціальна адаптація буде гальмуватись, незважаючи на створені умови їх перебування і країнах ЄС. Серед осіб, які планують переїхати на постійне проживання до іншої країни, поширеним є відчуття розчарування в Україні, відсутність віри у кращу перспективу життя для себе і своїх дітей. Розрив соціальних зв'язків з Україною через довге перебування за кордоном (втрата друзів і знайомих) зумовлює прагнення розпочати «нове життя», попри численні ризики й труднощі, що є абсолютним підтвердженням однієї з гіпотез дослідження.

Список використаної літератури

1. Флоріан-Вітольд Знанецький. Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. К. : Головна редакція УРЕ, 1974–1985.

2. Дюркгейм Е. Про суспільний поділ праці. Західноєвропейська соціологія XIX–XX ст. С. 256–309.

3. Кононов І. Ф. Етнос, Цінності, Комунікація. Луганськ : Альма матер, 2000. 493 с. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/346/Ethnos-Values-Communication.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

4. Головаха Є. І., Паніна Н. В. Тенденції розвитку українсько-російських відносин у громадській думці Росії та України. Українсько-російські відносини: гуманітарний вимір : наук. зб. К., 1998.

5. Кобернік С., Коваленко Р., Географія: регіони та країни. Сучасна політична карта Європи. URL: <https://geografiamozil2.jimdofree.com/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0-%D1%96-%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0/>

Kotelnets K. M., Nuzna Yu. S., Khobta S. V. Features of social adaptation of forced migrants during the Ukrainian-Russian war to EU countries: reseach results

The article examines the main provisions of migration research, including migration processes that occurred after the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine. The research methodology is described and briefly provided, each stage of the multi-stage selection is indicated. The methodology consisted in defining the main concepts: migration, forced migration, refugee, resettlement, adaptation, social adaptation. It included the definition of the object, subject, subject, research hypotheses. Also, the development and pilot of the toolkit, which consisted of 6 blocks, which were consistent with the theoretical understanding and factors of social adaptation. During the research, a qualitative strategy, which belongs to the case study, was used. The article examines the results of in-depth interviews within the framework of the case-stage strategy, i.e. Luhansk Oblast was chosen as a case and selected informants who left the country to the European Union states after the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, namely after February 24, 2022. The article concludes that forced migrants abroad develop a new identity, new habits that correspond to the principles of the territory where the person currently lives. For them, the following problems become relevant: mastering the language of the host country, employment and obtaining a stable income that provides at least a living wage, regular (as necessary) receiving medical, psychological and educational services (full-time education of children in a local school, acquisition of knowledge and skills, necessary to confirm qualifications obtained in Ukraine, obtaining higher and professional education), availability of opportunities for children's extracurricular activities, access to quality leisure time, recreational services, as well as protection of rights in a new social environment.

Key words: migration, forced migration, refugee, social adaptation, in-depth interview, full-scale invasion, war.

УДК 316.354:355.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.6>

В. В. ЛАГОДЗІНСЬКИЙ

кандидат історичних наук,

молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу
прикладних військово-соціологічних досліджень
Науково-дослідний центр гуманітарних проблем
Збройних Сил України

В. В. ЄФІМОВА

старший науковий співробітник науково-дослідного відділу
прикладних військово-соціологічних досліджень
Науково-дослідний центр гуманітарних проблем
Збройних Сил України

СУЧАСНА СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ЗАХИСНИКІВ БАТЬКІВЩИНИ В УЯВЛЕННЯХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз уявлень особового складу Збройних Сил України про сучасну систему соціальної підтримки військовослужбовців та членів їх сімей і рівня їх обізнаності щодо прав, пільг та гарантій, передбачених чинним законодавством.

Соціальна підтримка військовослужбовців та членів їх сімей розглядається як поєднання належного матеріального забезпечення та здійснення соціального супроводу, що реалізується шляхом надання певних соціальних послуг. Відповідно, соціальний супровід військовослужбовців та членів їх сімей визначено, як вид соціальної роботи, що передбачає надання комплексу соціальних послуг військовослужбовцям, членам їх сімей, родинам загиблих, зниклих безвісти та полонених військовослужбовців відповідно до їх індивідуальних потреб з метою подолання чи мінімізації негативного впливу складних життєвих обставин, в яких вони перебувають.

Соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей є одним із факторів, які мають значний вплив на формування й зміцнення психологічної стійкості особового складу до негативного впливу різних чинників при виконанні службових завдань. Оскільки психологічна стійкість військовослужбовця являє собою одночасно і процес, і результат – багатовимірну конструкцію, в якій особистість, характеристики зовнішнього впливу та соціальне середовище (військове та сімейне) розглядаються як однаково важливі.

Одним із інструментів моніторингу соціальних процесів у військових частинах та підрозділах є військово-соціологічні дослідження, які дозволяють своєчасно виявляти проблемні питання соціального характеру та попереджувати їх негативний вплив на психологічну стійкість особового складу.

За результатами військово-соціологічного опитування відзначено необхідність поліпшення рівня обізнаності військовослужбовців щодо своїх прав,

пільг та соціальних гарантій, передбачених чинним законодавством України. Це дозволить підтримувати соціальну стабільність у військових колективах, запобігати їй попереджати виникнення конфліктів, кризових ситуацій та напруженості в сім'ях військовослужбовців, а також підвищити соціальну привабливість військової служби у Збройних Силах України. Необхідною умовою досягнення такого результату є професійна, висококваліфікована робота посадових осіб військових частин, ТЦК та СП, що здійснюють соціальний супровід вищезазначених категорій.

***Ключові слова:** соціальна підтримка, соціальний супровід, психологічна стійкість, поінформованість, військовослужбовці та члени їх сімей.*

Постановка проблеми. Забезпечення соціальної підтримки військовослужбовців та членів їх сімей сприяє виконанню громадянами України обов'язку щодо захисту держави, її суверенітету, незалежності та територіальної цілісності та набуває особливої ваги в умовах збройної агресії російської федерації проти України. На сьогодні, у зв'язку із значним збільшенням кількості особового складу Збройних Сил України за рахунок мобілізованих і резервістів, пріоритетним завданням є створення дієвого механізму здійснення соціального супроводу військовослужбовців, членів їх сімей, родин загиблих, зниклих безвісти та полонених військовослужбовців. Одним із важливих завдань є належне інформування військовослужбовців та членів їх сімей з питань, що стосуються соціального захисту та підтримки, а саме їх прав, пільг та гарантій, передбачених законодавством України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пов'язані із здійсненням соціальної підтримки й соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей, досліджувалися рядом вітчизняних та закордонних науковців. Окремими аспектами цієї проблеми займалися такі вітчизняні дослідники як О. Джус [3], В. Клочков [8], Н. Олексюк [6], Т. Коленіченко [5], та ін. У своїх роботах основну увагу автори приділяли теоретичному аналізу понять щодо здійснення соціальної роботи з учасниками бойових дій, та членами їх сімей, а також з визначенням особливостей її практичної організації та проведення. У працях зарубіжних авторів [10; 11] значна увага приділяється взаємозв'язку формування психологічної стійкості військовослужбовців із підвищенням якості їх фізичних, емоційних, соціальних, духовних і сімейних аспектів життя.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є здійснити аналіз сутності поняття соціальної підтримки військовослужбовців і членів їх сімей та її взаємозв'язок з психологічною стійкістю особового складу. Головне завдання вбачається у аналізі уявлень особового складу Збройних Сил України про сучасну систему соціальної підтримки військовослужбовців та членів їх сімей і рівня їх обізнаності щодо прав, пільг та гарантій, передбачених чинним законодавством.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна підтримка це поняття, що використовується у психології з метою опису різноманітних форм допомоги та підтримки, які від свого соціального оточення

може отримати людина. Цей термін відноситься до соціально-психологічних концепцій та досліджується з багатьох різних поглядів.

Отже, соціальна підтримка може бути матеріальною, емоційною, інформаційною або інструментальною. Матеріальна підтримка включає надання матеріальних ресурсів, таких як гроші або матеріальні блага. Емоційна підтримка полягає у наданні емоційної підтримки, яка включає присутність, слухання, поділ емоційного досвіду та розуміння. Інформаційна підтримка включає надання інформації, поради та роз'яснення у важливих ситуаціях. Інструментальна підтримка передбачає надання практичної допомоги для вирішення проблем чи досягнення мети.

Отримання соціальної підтримки має важливе значення для психологічного благополуччя і добробуту особи та може допомогти зменшити вплив стресових подій, підвищити самооцінку й самовизначення, забезпечити почуття приналежності та соціальної включеності [9].

Автори методичного посібника [8, с. 12] розглядають соціальну підтримку військовослужбовців та членів їх сімей як поєднання належного матеріального забезпечення та здійснення соціального супроводу, що реалізується шляхом надання певних соціальних послуг, серед яких: соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх сімей до військового життя; представництво інтересів військовослужбовців в органах державної влади; консультації військовослужбовців та членів їх сімей з питань реалізації належних їм пільг і гарантій; соціальна реабілітація та адаптація; підготовка військовослужбовців до цивільного життя після звільнення з військової служби тощо.

Відповідно, соціальний супровід військовослужбовців та членів їх сімей визначається авторами посібника як вид соціальної роботи, що передбачає надання комплексу соціальних послуг військовослужбовцям та членам їх сімей, родинам загиблих, зниклих безвісти та полонених відповідно до їх індивідуальних потреб з метою подолання чи мінімізації негативного впливу складних життєвих обставин, в яких вони перебувають [8, с. 13].

Психологічна стійкість військовослужбовців – це інтегральна системна характеристика особистості, що забезпечує здатність військовослужбовця бути саморегульованим суб'єктом активності, ідентифікувати і справлятися із зовнішніми та внутрішніми негативними чинниками, які перешкоджають виконанню бойових завдань. Отже, психологічна стійкість військовослужбовця являє собою одночасно і процес, і результат – багатовимірну конструкцію, в якій особистість, характеристики зовнішнього впливу та соціальне середовище (військове та сімейне) розглядаються як однаково важливі [4, с. 11].

На важливість соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей з метою поліпшення їх психологічної стійкості вказується у багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідженнях.

Наприклад, впроваджена у армії США, програма SFC2 [10] має за мету сформувати у військовослужбовців навички застосування ефективних механізмів захисту від впливу несприятливих і травмуючих психологічних факторів службової діяльності та бойової обстановки, що можуть призвести до зниження боєздатності та розвитку обумовлених стресом психічних розладів. У цій програмі йдеться про безперервний супровід військовослужбовців, членів їх сімей і цивільного персоналу, регулярне тестування та навчання прикладних психологічних і фізичних практик, тренування механізмів стійкості та підвищення якості фізичних, емоційних, соціальних, духовних і сімейних аспектів життя на основі постійного саморозвитку. Одним із елементів програми CSF2 є Master Resilience Trainer Course (MRTs) – навчання психологічної стійкості особового складу підрозділу та членів сімей військовослужбовців.

У своєму дослідженні експерти RAND [11] сформували висновки щодо потенційних доказових факторів просування психологічної стійкості на наступних рівнях: *на індивідуальному рівні*: позитивний копінг, позитивний вплив, позитивне мислення, реалізм, контроль поведінки, фізична підготовка, альтруїзм; *на рівні підрозділу*: позитивний командний клімат, командна робота, згуртованість колективу; *на рівні громади*: приналежність, згуртованість, зв'язаність та колективна ефективність; *на сімейному рівні*: емоційні зв'язки, комунікація, підтримка, близькість, виховання та адаптивність.

Конституційний Суд України ухвалив Рішення від 06 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022 у якому зазначається, що:

– громадяни України, які захищають Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, виконують конституційно значущі функції; тож держава повинна надавати їм і членам їхніх сімей особливий статус та забезпечувати додаткові гарантії соціального захисту як під час проходження військової служби, так і після її закінчення;

– припис частини п'ятої статті 17 Конституції України чітко покладає на державу конституційний обов'язок щодо створення системи посиленої соціальної підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей, що поширюється не тільки на спеціальні пенсії та допомогу для них, а й підтримку у сфері охорони здоров'я, освіти, а також наданні житла та спеціальних підтримчих заходів під час їх переходу до цивільного життя;

– в умовах дії правового режиму воєнного стану держава зобов'язана мобілізувати всі доступні їй ресурси для посилення своєї обороноздатності та відсічі збройної агресії російської федерації проти України. Відтак всебічна підтримка військовослужбовців Збройних Сил України є одним із засобів розширення оборонних можливостей держави [7].

Організація соціального супроводу здійснюється посадовими особами військових частин, ТЦК та СП і передбачає визначення

індивідуальних проблем й потреб військовослужбовців та членів їх сімей. Основними підходами до визначення проблем та потреб військовослужбовців та членів їх сімей є: адресна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей, які потребують посиленої допомоги та підтримки; організація роботи call-центру, гарячої лінії військової частини; моніторинг соціальних процесів у військових частинах та підрозділах; а також – організація і проведення цільових військово-соціологічних опитувань та досліджень [8, с. 14].

Моніторинг соціальних процесів у військових частинах та підрозділах, одним із інструментів якого є військово-соціологічні дослідження, дозволяє своєчасно виявити проблемні питання соціального характеру та попередити їх негативні наслідки.

Так з метою вивчення питань забезпечення прав, пільг та соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей в умовах дії правового режиму воєнного стану, виявлення основних проблемних питань соціального характеру у військах (силах) та їх впливу на морально-психологічний стан особового складу Збройних Сил України, Науково-дослідним центром гуманітарних проблем ЗС України було проведено відповідне військово-соціологічне дослідження (далі – ВСД) [1; 2].

Для з'ясування рівня поінформованості військовослужбовців ЗС України з питань їх соціального захисту респондентів запитали: "Наскільки Ви знаєте свої права, пільги та гарантії, передбачені законодавством України?". На першому етапі ВСД лише кожен шостий респондент (17,2%) зазначив, що дуже добре або цілком достатньо обізнаний про свої права, пільги та гарантії, передбачені законодавством України (рисунок 1). Близько 40% респондентів вказали, що знають їх частково і це дозволяє їм, в окремих випадках, захищати свої права. Водночас 42,3% опитаних вказали на недостатній рівень своєї обізнаності щодо встановлених прав, пільг та гарантій для військовослужбовців та членів їх сімей.

На другому етапі дослідження, який було проведено через шість місяців, виявлено дещо вищий рівень обізнаності військовослужбовців щодо їх прав, пільг та гарантій, які передбачені законодавством України (рисунок 2).

Зокрема, майже третина опитаних вказала, що вони дуже добре (2,6%) або цілком достатньо (30,4%) знають свої права. Частково їх знають 42% військовослужбовців, що допомагає їм, у окремих випадках, захищати свої права. В той же час кожен четвертий опитаний має недостатній рівень знань щодо своїх прав, пільг та гарантій передбачених законодавством України.

Переважає більшість респондентів, як на першому (90,3%) так і на другому (91,7%) етапі ВСД, вважають за необхідне поліпшувати власні знання щодо своїх прав, пільг та гарантій, передбачених законодавством України (рисунок 3).

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання «Наскільки Ви знаєте свої права, пільги та гарантії, передбачені законодавством України?» (у відсотках)

Рис. 2. Розподіл відповідей на запитання «Наскільки Ви знаєте свої права, пільги та гарантії, передбачені законодавством України?» (у відсотках)

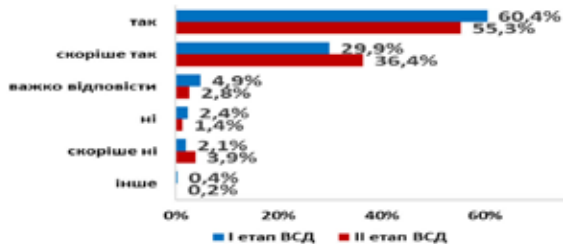

Рис. 3. Розподіл відповідей на запитання «Чи вважаєте Ви за необхідне поліпшувати власні знання щодо своїх прав, пільг та гарантії, передбачених законодавством України?» (у відсотках)

Рис. 4. Розподіл відповідей на запитання щодо змісту поняття соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей (у відсотках)

Близько половини респондентів (48,4% на першому етапі та 59,9% – на другому) вважають, що соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей, включає всі складові, передбачені Законом України “Про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей”. (рисунок 4). У той самий час, лише 11,1% та 17,6% військовослужбовців, за результатами першого та другого етапів ВСД, здатні розділяти відповідні складові на види забезпечення та власне, соціальний захист. Майже третина опитаних, на обох етапах ВСД, не змогла визначитись з цього питання.

Отже, понад половина респондентів, на обох етапах ВСД, відзначила, що рівень їх обізнаності стосовно прав, пільг та гарантій, які передбачені законодавством України, цілком або частково дозволяє захищати свої права. У той же час, абсолютна більшість респондентів, на обох етапах ВСД, вважає за необхідне поліпшувати знання чинного законодавства у цій сфері.

Майже половина респондентів, на обох етапах ВСД, вважають, що соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей включає всі складові, передбачені відповідним Законом України. І лише приблизно кожен шостий опитаний здатен відокремлювати види забезпечення від власне соціального захисту, а майже третина опитаних не змогла визначитись з цього питання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Враховуючи результати військово-соціологічного дослідження можна зробити висновок, що рівень обізнаності військовослужбовців щодо своїх прав, пільг та соціальних гарантій, передбачених чинним законодавством України, – недостатній. Так, відсутність інформування та роз'яснень з даного питання називалася респондентами як одна із найбільш поширених на сьогодні проблем. При цьому, абсолютна більшість опитаних

військовослужбовців вважають за необхідне поліпшувати рівень своєї обізнаності у цій сфері чинного законодавства України.

Відповідно, на думку авторів, необхідно поліпшити роз'яснювальну роботу з особовим складом щодо особливостей законодавчого регулювання під час дії правового режиму воєнного стану. Це дозволить підтримувати соціальну стабільність у військових частинах та підрозділах, запобігати й попереджати виникнення конфліктів, кризових ситуацій та напруженості в сім'ях військовослужбовців, а також поліпшити їх психологічну стійкість. Необхідною умовою досягнення такого результату є професійна, висококваліфікована робота посадових осіб військових частин та ТЦК та СП, що здійснюють соціальний супровід військовослужбовців та членів їх сімей.

Список використаної літератури

1. Актуальні питання соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей, його вплив на морально-психологічний стан особового складу в умовах дії правового режиму воєнного стану : звіт за результатами військово-соціологічного опитування. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2023. 47 с.
2. Актуальні питання соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей, його вплив на морально-психологічний стан особового складу в умовах дії правового режиму воєнного стану : звіт за результатами військово-соціологічного опитування. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2023. 94 с.
3. Джус О., Безпалько А., Кравець Д. Соціальний супровід військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах правового режиму воєнного стану. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2023. № 4(56). С. 41–45.
4. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців Збройних Сил України під час виконання завдань за призначенням. К. : НДЦ ГП ЗСУ, 2023. 170 с.
5. Коленіченко Т. І., Акименко Ю. Ф., Петрик О. Л., Вербицька А. В. Соціальний супровід ветеранів АТО/ООС у процесі їх реінтеграції та адаптації до умов сучасного соціуму : метод. рекомен. / за заг. ред. Т. І. Коленіченко. Київ : Гнозіс, 2021. 160 с.
6. Олексюк Н. С. Теоретичні засади соціального супроводу учасників бойових дій (ветеранів війни) та демобілізованих осіб в об'єднаній територіальній громаді. *Соціальна робота: виклики сьогодення* : збірник наукових праць за матеріалами XII Міжнародної науково-практичної конференції (25–26 травня 2023 р.). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 122–125.
7. Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text> (дата звернення: 25.04.2024).
8. Соціальний супровід військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей: практичні аспекти діяльності посадових осіб військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки : метод. посіб. / за заг. ред. генерал-майора В. Клочкова К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2023. 130 с.
9. Український психологічний хаб. Психологічна енциклопедія. URL: <https://www.psykholoh.com/post/%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%BA%D0%B0-%D1%86%D0%B5> (дата звернення: 24.04.2024).

10. Comprehensive Soldier and Family Fitness. / Army Regulation 350- 53. Headquarters, Department of the Army. Washington, DC. 2014. URL: https://www.army.mil/e2/downloads/rv7/r2/policydocs/r350_53.pdf (дата звернення: 19.04.2024).

11. Meredith L., Sherbourne C., Gaillot S., Hansell L., Ritschard H., Parker A., Wrenn G. Promoting Psychological Resilience in the U.S. Military. URL: <http://www.rand.org> (дата звернення: 19.04.2024).

Lahodzynski V. V., Yefimova V. V. The modern system of social support for defenders of the motherland as perceived by the servicemen of the Armed Forces of Ukraine

The aim of the article is to analyze the Ukrainian servicemen's perceptions of the modern system of social support for servicemen and their families as well as the servicemen's awareness of their rights, benefits and guarantees provided for by the Ukrainian legislation.

The social support for military personnel and their families is considered as a combination of proper material and social support given by certain social services. Accordingly, social support for servicemen and their families is defined as a social work to provide a complex of social services to servicemen and their families, families of the killed in action, missing or captured to meet their needs and alleviate their problems.

Social protection of servicemen and members of their families is one of the factors that have a significant impact on the formation and strengthening of the psychological stability of personnel to the negative impact of various factors during the performance of official tasks. Since the psychological resilience of a serviceman is both a process and an outcome, it is a multidimensional construct in which personality, characteristics of external influence, and social environment (military and family) are considered equally important.

An effective tool for monitoring social processes in military units is military sociological research, which allows timely identification of and addressing social issues to promote psychological stability of military personnel.

A military-sociological survey conducted by the author found poor servicemen's awareness of their rights, benefits and social guarantees provided for by the Ukrainian legislation. Servicemen's good relevant knowledge can help maintain social stability in military units and prevent conflicts in servicemen's families as well as increase the social attractiveness of military service. This greatly depends on professionalism and expertise of military unit commanding personnel, recruiting officers and psychologists.

Key words: social support, psychological stability, awareness, servicemen, servicemen's families.

УДК 364 (075.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.7>

Е. Г. ПОЗДНЯКОВА-КИРБЯТ'ЄВА

доктор соціологічних наук, професор,
проректор з освітнього процесу, інвестиційної діяльності
та роботи з ветеранами
КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна
академія»
Запорізької обласної ради

Д. О. СИЛАНТ'ЄВ

кандидат педагогічних наук, чемпіон Світу та Європи з плавання,
доцент кафедри фізичної культури та спортивної підготовки
Національний авіаційний університет

Ю. В. МОСАЄВ

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна
академія»
Запорізької обласної ради

ПЛАВАННЯ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ

Ця стаття розглядає потенціал плавання як ефективного інструменту для соціальної реінтеграції ветеранів з військової служби. Заснована на дослідженнях та практичних випробуваннях, стаття розглядає вплив плавання на фізичне та психічне здоров'я ветеранів, а також його потенціал для покращення соціальної адаптації та підвищення самооцінки. Автори аналізують програми плавання для ветеранів, їхні переваги та обмеження, а також виклики, з якими можуть зіткнутися учасники таких програм. На основі зібраної інформації надаються рекомендації для оптимізації програм соціальної реінтеграції через плавання з метою підтримки ветеранів у процесі їхнього повернення до цивільного життя. В статті досліджується доцільність використання плавання в рамках соціальної інтеграції ветеранів до умов сучасного українського суспільства. В роботі досліджено вплив плавання на фізичну, психологічну та соціальну реабілітацію ветеранів і його комплексний вплив на їх реінтеграцію. В статті досліджено основні проблеми використання плавання в процесі соціальної реінтеграції ветеранів на території України. З'ясовано особливості впливу занять плаванням на ментальне здоров'я, крізь призму пережитих психотравмуючих ситуацій та пост-травматичного синдрому. В статті приділено увагу проблемі реалізації

соціального потенціалу ветеранів бойових дій та членів їх родин як важливого фактору їх інтеграції в цивільне життя в рамках сучасного українського суспільства з використанням сучасних реабілітаційних і інтеграційних соціальних технологій у тому числі з використанням засобів плавання як основного так і допоміжного компоненту реінтеграційних програм ветеранів бойових дій. В статті досліджено інфраструктурні проблеми, що перешкоджають використовувати засоби плавання як інтеграційну програму для українських ветеранів бойових дій та членів їх родин та запропоновано шляхи вирішення зазначеної проблеми в контексті сучасної диспозиції розвитку соціальних інституцій.

Ключові слова: реінтеграція ветеранів, реабілітація через плавання, фізична реабілітація, ментальне здоров'я, соціальна адаптація.

Постановка проблеми. Проблема реінтеграції ветеранів є однією з найголовніших в рамках сучасного українського суспільства. За різними оцінками кількість ветеранів в Україні може збільшитись до 5 млн осіб [1]. Зазначена кількість осіб є надзвичайно великою для України. Більшість з ветеранів потребуватимуть цілого спектру реабілітаційних та адаптаційних послуг спрямованих на реінтеграцію в сучасне українське суспільство. Зважаючи на багатоаспектність затребуваної у ветеранів допомоги для забезпечення її ефективності, слід звернути увагу на реабілітаційні технології спрямовані на досягнення мультифункціонального реабілітаційного ефекту. Тобто на те, щоб застосування однієї реабілітаційної технології сприяло досягненню двох чи більше реабілітаційних ефектів. Однією з технологій, що може забезпечити складні та мультифункціональні реабілітаційні ефекти, яка може бути застосована в рамках реінтеграції ветеранів є лікувальне плавання. Зазначена технологія фізичної реабілітації сприяє підвищенню функціональності ветеранів та сприяє мультиплікації реабілітаційних ефектів за рахунок соціальної та психологічної сфери. Тобто заняття лікувальним плаванням ветеранів сприятимуть покращенню фізичного і ментального здоров'я, а також відновленню соціальних навичок. Саме тому на нашу думку впровадження реінтеграційних програм для ветеранів має доцільність та вимагає масштабування по всій території України.

Мета статті – з'ясувати перспективи застосування реабілітаційних технологій ветеранів із застосуванням плавання в контексті реінтеграції ветеранів в сучасне українське суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема реабілітації ветеранів засобами плавання досліджувалась в роботах таких авторів як Н. Безугла [2], С. Белякова, О. Пеценюк [3], М. Долиніна [4]. Зазначені вчені у своїх статтях дослідили проблему використання плавання в рамках фізичної та психологічної реабілітації військових. В той же час під час написання зазначених статей проблема соціальної реінтеграції ветеранів не була такою гострою і не була в достатній мірі актуалізованою. Саме тому сьогодні однією з важливих проблем

реабілітаційної науки є розробка та впровадження реабілітаційних технологій, які б сприяли реінтеграції українських ветеранів до умов цивільного життя. Саме соціологи, психологи, фізичні терапевти, ерго-терапевти та представники інших спеціальностей, що опікуються реінтеграцією ветеранів до умов цивільного життя, мають можливість актуалізувати дослідження в сфері дослідження доцільності впровадження тієї чи іншої технології реінтеграції ветеранів.

Виклад основного матеріалу. Реінтеграція ветеранів є комплексним процесом, що включає в себе відновлення фізичного та ментального здоров'я, професійної кар'єри і гармонійного функціонування в рамках значної кількості соціальних інституцій. Зважаючи на складність реінтеграції як соціального процесу він повинен мати структурні елементи, які можуть давати синергійний ефект в наслідок застосування всієї технології.

На нашу думку однією з важливих реабілітаційних технологій, що може позитивно вплинути на реінтеграцію ветеранів до цивільного життя в рамках сучасного українського суспільства є плавання. «Перші школи плавання з'явилися у другій половині XVIII століття – початок XIX століття в Німеччині, Австрії, Франції. У середині XIX століття з'явилися перші штучні басейни, і це було пов'язано з різким зростанням популярності цього виду спорту» [5]. Плавання є одним з найпоширеніших та демократичних видів спорту, якими можуть займатися широкі верстви населення незалежно від віку, статі, етнічного походження та релігійного сповідання. На сьогодні клінічно доведено позитивний вплив плавання на фізичний стан, ментальне здоров'я та соціальне функціонування осіб різного віку [6]. Зважаючи на висновки наведених нами досліджень можна стверджувати, що використання плавання є доцільним в рамках реабілітації та соціальної адаптації широкого кола осіб, у тому числі і ветеранів.

Незважаючи на універсальність плавання в системі соціальної адаптації та реабілітації осіб, що пережили складні життєві обставини та надзвичайні ситуації, слід розуміти, що застосування плавання в рамках адаптативної чи реінтегративної роботи має свою специфіку. В 2022 році в Запоріжжі в рамках школи плавання Дениса Силант'єва було проведене дослідження впливу занять плаванням на соціальну адаптацію дітей ВПО. В рамках зазначеного дослідження було підтверджено кореляцію між заняттям плаванням дітей ВПО та покращенням фізичного і ментального здоров'я та рівнем соціальної адаптованості до умов життя на новому місці [7, с. 15–18]. Результати зазначеного дослідження свідчать, що плавання є надійним інструментом адаптації осіб, що пережили складні життєві обставини чи надзвичайні ситуації.

Участь у військових подіях можна розглядати як функціонування в режимі надзвичайної ситуації з елементами екзистенційної та вітальної загрози [8, с. 505–506]. Тому важливим елементом реінтеграції ветеранів в цьому контексті є подолання наслідків травмування

від наслідків пережитих надзвичайних ситуацій. Зазначені наслідки можуть мати фізичний, психологічний і соціальний характер. Кожен із зазначених структурних елементів є важливим у комплексі заходів спрямованих як на реінтеграцію конкретного ветерана так і ветеранів як соціальної групи.

Логіка побудови реінтеграційної програми виходить з того, що починаючи реінтеграційні заходи слід з фізичної реабілітації так як вона спрямована на подолання функціональних обмежень ветеранів. Особливості функціонування в суспільствах індустріального та постіндустріального типів передбачає високий рівень фізичної функціональності при залученні до активної соціальної та професійної діяльності. В даному контексті можемо констатувати, що плавання відіграє важливу роль у фізичній реабілітації, допомагаючи людям відновлювати мобільність та силу після травм або хвороб. Реабілітаційні вправи мають безліч переваг, включаючи низьку навантаженість на суглоби та м'язи, а також можливість занять у воді, що має значну перевагу для ветеранів, що мають рухові функціональні обмеження. Тому плавання є важливим елементом фізичної реабілітації ветеранів з хворобами хребта [4] та ампутаціями кінцівок [9]. Зазначені проблеми є показаннями великої кількості ветеранів. Головним чином зазначена ситуація зумовлена тим, що більше 50% ветеранів, що приймали участь у бойових зіткненнях мають проблеми з хворобами хребта через застосування бронезилетів та іншої важкої військової амуніції. Ампутація кінцівок є проблемою всіх війн XX та XXI століття, коли активно використовуються протипіхотні міни. Саме тому військові сухопутних військ страждають від ураження мінами та осколками від іншого озброєння. Саме тому фізична реабілітація для зазначених категорій ветеранів є дуже нагальною і плавання для них є одним з ефективних інструментів відновлення фізичних функцій.

Незважаючи на значну позитивну роль плавання на відновлення фізичного здоров'я ветеранів слід зазначити і його позитивний вплив на ментальне здоров'я. В даному контексті слід звернути увагу на дослідження Н. Безуглої [2] та В. Горбунової [10]. В дослідженнях зазначених вчених наводиться доказова база позитивного впливу фізичної активності плавання в процесі роботи з посттравматичного стресового розладу. Зазначений позитивний досвід можна розглядати як елемент комплексної реабілітаційної програми ветерана так і як доповнення до комплексних практик психологічної реабілітації ветерана.

В дослідженні С. Белякової та О. Пеценюка зазначається складність психологічних емоційних станів під час фізичної реабілітації [3], тобто сам процес фізичної реабілітації несе психологічну напругу для ветеранів і потребує психологічного супроводу через зменшення психологічного навантаження та надання індивідуальної психологічної допомоги. На нашу думку плавання може використовуватись в процесі надання послуг з фізичної реабілітації як доповнення до психологічного

супроводу для зняття як фізичної так і психологічної напруги. Зазначеної мети можна досягти, якщо реабілітаційні центри, що надають послуги з фізичної реабілітації будуть мати басейни, де ветерани чи інші особи, які проходять курси фізичної реабілітації зможуть мати можливості занять плаванням наприкінці кожного дня або включати плавання у свої ранкові фізичні вправи. Процес занять плаванням сприяє відновленню комунікаційних та соціальних компетентностей. Це відбувається за рахунок того, що заняття плаванням це спілкування з іншими особами, що перебувають в цей час в басейні та інструктором. Зазначений процес особливо актуальний для ветеранів, які знаходяться на стадії соціальної ізоляції, що є поширеним явищем після демобілізації, що супроводжується фізичними та психологічними травмами. Подібна ситуація і з відновленням соціальних навичок так як в режимі соціальної ізоляції ветерани зазвичай втрачають навички власного обслуговування та інші важливі соціальні навички для функціонування в соціумі. Тому заняття плаванням під час процесу фізичної реабілітації це виконання певного алгоритму дій починаючи від придбання аксесуарів для плавання, закінчуючи спілкуванням з адміністратором реабілітаційного центру та навіть процес логістики до локації центру. Ці не значні на перший погляд не значні соціальні навички є каталізатором включення ветерана до взаємодії з соціальними інституціями, що є першим кроком актуалізації реінтеграційних процесів ветерана.

Дослідження J.L. Rigg, та S.R. Mooney свідчить про користь використання засобів плавання в реабілітаційній роботі з особами, що перенесли струс мозку та інші травми голови [11]. Зазначений факт свідчить про те, що наявність басейнів та інструкторів з лікувального плавання, які мають компетентності в роботі з ветеранами, що перенесли поранення, травми голови, контузії та інші травми є необхідною для гармонізації процесу реабілітації ветеранів та їх соціальної реінтеграції в сучасне українське суспільство. Для втілення зазначених заумів необхідно забезпечити інфраструктурний та освітній компоненти. Тобто слід розширити мережу доступних для ветеранів басейнів та підготувати відповідних інструкторів, незважаючи на всі економічні та соціальні наслідки воєнного стану.

Для того щоб оцінити весь масштаб ролі плавання в реінтеграції ветеранів розглянемо особливості соціальної процесу реінтеграції. На думку О. Явір «реінтеграція тотожна процесу переходу від стану, в якому людина не була повноцінно функціонуючим членом суспільства, до стану, за якого індивід самостійно контролює та регулює своє життя та участь у суспільних процесах» [12, с. 438]. В даному випадку мається на увазі процес гармонійної реалізації власного соціального потенціалу в рамках актуальних суспільних процесів та практик. Реінтеграція ветерана є процесом багатоаспектним і може передбачати сукупність практик адаптації до умов цивільного життя, реабілітаційних послуг з відновлення фізичного та ментального здоров'я.

В той же час не слід забувати і про те, що реінтеграція це в тому числі і набір алгоритмів для реалізації власних соціально-психологічних компетентностей і це дає нам право розглядати плавання як набір засвоєння соціально важливих навичок поведіння на воді, що дають можливість ветеранам убезпечити власне життя та отримати первинні навички для професійної діяльності у сфері водного господарства. В даному випадку це тільки один з прикладів успішної інтеграції ветеранів і застосуванням засобів плавання.

На сьогодні в рамках сучасного українського суспільства не має усвідомлення важливості процесу реінтеграції. На думку Ю. Бойко-Бузиль успішна реінтеграція ветеранів є «запорукою консолідації та стабілізації суспільства загалом і дотримання прав людини зокрема, що й визначає вектор безпечного майбутнього» [13, с. 31]. Тому на сьогодні використання всіх доступних нашому суспільству технологій є максимально доцільним. Засоби плавання максимально відповідають критерію комплексності впливу на ветерана на фізичному, ментальному та соціальному рівнях.

Незважаючи на те, що ми визначили значні позитиви від плавання в рамках реабілітації та соціальної інтеграції ветеранів слід сказати і проте, що важливим для процесу реінтеграції є сам є характер ведення самої війни [14]. В даному випадку йдеться проте, що в кожній війні є превалюючі засоби її ведення, що впливають а характер фізичних та психічних травм, які отримують діючі військові. Саме характер ведення військових дій і повинен визначати особливості створення та впровадження реінтеграційних програм для ветеранів та членів їх родин. Характер російсько-української війни після російського повномасштабного вторгнення на територію України є максимально інтенсивним та жорстоким. Російські агресори використовують весь арсенал своєї смертоносної зброї підвергаючи небезпеці не тільки війська противника, але й цивільного населення. Зазначений характер військових дій призводить до того, що ураження серед військових є різноманітними та різного рівня тяжкості і зазвичай супроводжуються психологічними розладами у тому числі психотравматичним синдромом. В даній ситуації це відкриває можливості для використання реабілітаційних технологій засобами плавання максимально широкі можливості як в рамках індивідуальної так і групової роботи. Плавання може активно використовуватись як реабілітаційна технологія для роботи з ветеранами, які потребують фізичного відновлення після наслідків поранень та загострення хронічних захворювань. Високий потенціал має плавання і в рамках роботи з ветеранами, що мають ПТСР та інші поведінкові та психологічні розлади. Як показує практика заняття плаванням сприяють зниженню м'язової та психологічної напруги, що в свою чергу має позитивні наслідки для стабілізації психологічного стану і профілактики депресії, агресії та інших деструктивних проявів поведінки та реактивних психічних дисфункцій.

Одним з головних завдань соціальної реінтеграції ветеранів на думку О. Павлової є забезпечення для реалізації соціального потенціалу ветеранів як соціальної групи [15]. Ми погоджуємося з цією точкою зору так як в рамках цивільного життя не можливість розвитку власного соціального потенціалу призводить як до психологічних так і соціальних порушень і тому ветерани під час реінтеграційних заходів повинні мати відчуття належності до певної спільноти, яка турбується про умови адаптації до умов цивільного життя. Тому використання засобів плавання в рамках роботи з ветеранами повинно супроводжуватись індивідуальними психологічними консультаціями та заходами соціального згуртування.

Важливим фактором інтеграції ветеранів є гендерні особливості інтеграції так як жінки ветерани відчують додаткові перепони власної реінтеграції порівняно з чоловіками ветеранами [16]. Використання засобів плавання в рамках як реабілітації так і реінтеграції ветеранів враховує і гендерний аспект. Тобто технології з використанням засобів плавання можуть бути сформовані у моногендерному чи полігендерному форматах. Для дівчат чи жінок можна за бажанням додати заняття з елементами синхронного плавання чи аквааеробіки.

Головною проблемою впровадження плавання як технології реабілітації та соціальної реінтеграції ветеранів полягає в тому, що в країні дуже мало басейнів і це створює проблему доступності для широких верств населення у тому числі і ветеранів. Суттєвою перешкодою є і відсутність у значній кількості ветеранів навичок плавання та реабілітологів, що готові використовувати засоби плавання. На нашу думку незважаючи на військовий стан та перманентні економічні проблеми слід вдосконалювати інфраструктуру реабілітаційних центрів та інших установ, які займаються реабілітацією ветеранів в сфері ремонту і побудови басейнів та створення методичних рекомендацій для надавачів послуг з реабілітації і соціальної реінтеграції із використанням засобів плавання в своїй професійній роботі.

Висновки. Реабілітаційні технології, що базуються на використанні засобів плавання мають підтверджену ефективність в рамках фізичної, психологічної та соціальної реабілітації, що підвищує їх актуальність в сфері можливого застосування в роботі з ветеранами в рамках комплексних програм з їх реінтеграції до умов цивільного життя. В той же час існує ціла низка проблем, що блокує зазначену можливість. Серед основних проблем можна виділити відсутність відповідної інфраструктури у установ, що займаються реінтеграцією ветеранів, відсутність відповідної методичної бази та низький рівень популярності засобів плавання серед спеціалістів з реабілітації та реінтеграції ветеранів. Тому сьогодні зважаючи на актуальність проблеми соціальної реінтеграції серед ветеранів необхідно вдосконалити інфраструктуру, розробити відповідні методичні рекомендації та популяризувати засоби плавання серед спеціалістів з реабілітації та реінтеграції ветеранів.

Список використаної літератури

1. Корогодський Ю. Кількість ветеранів може збільшитись до 5 млн осіб. URL: https://lb.ua/society/2022/05/08/516086_kilkist_veteraniv_mozhe.html
2. Безугла Н. Ю. Реабілітація посттравматичного стресового розладу у військових, які приймали участь у бойових діях, за допомогою фізичної активності. Реабілітація посттравматичного стресового розладу у військових, які приймали участь у бойових діях, за допомогою фізичної активності. 15 листопада 2023 року. Полтава, 2023. С. 12–13.
3. Белякова С. М., Пеценюк О. С. Психологічні особливості емоційних станів у військових під час фізичної реабілітації. *Наукові перспективи*. 2023. № 11(41). С. 18–27.
4. Долинніна М. М. Позитивний вплив плавання при захворюваннях хребта. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Переяслав, 2023. С. 96–97.
5. Плавання. URL: <https://nuwm.edu.ua/kaf-fv/indyvidualni-vydy-sportu/plavannia>
6. Swimming exercise ameliorates mood disorder and memory impairment by enhancing neurogenesis, serotonin expression, and inhibiting apoptosis in social isolation rats during adolescence / H. S. Park, T. W. Kim, S. S. Park [et al.]. *J. Exerc. Rehabil.* 2020. №. 6(2). P. 132–140. DOI: 10.12965/jer.2040216.108.
7. Позднякова-Кирбят'єва Е. Г., Силант'єв Д. О., Мосаєв Ю. В. Соціально-психологічна реабілітація дітей ВПО засобами плавання на прикладі соціального проєкту «фізична реабілітація через плавання». *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 2022, Вип. 96. С. 15–23.
8. Процик Л.С. Переживання надзвичайної ситуації як вітальної загрози. *Наукові перспективи*. 2022. №12(30). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-12\(30\)-500-510](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-12(30)-500-510)
9. Арестова Л. Ю., Манучарян С. В. Методика фізичної реабілітації осіб після ампутації нижньої кінцівки на рівні голілки. *Молодий вчений: сучасні тенденції формування та збереження здоров'я людини* : збірник тез VI Всеукраїнської молодіжної науково-практичної конференції з міжнародною участю, 30–31 березня 2023 року. Харків : ХДАФК, 2023. С. 9–11.
10. Горбунова В. В. Робота з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) у рамках когнітивно-поведінкової терапії. *Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій* : зб. статей / Ін-т соц. та політ. психології ; Представництво Польської академії наук у м. Києві ; Соціально-психологічний методичний реабілітаційний центр. К. : Міленіум, 2015. С. 26–35.
11. Rigg J. L., Mooney S.R. Concussions and the military: issues specific to service members. *PM R*. 2011 Oct;3(10 Suppl 2):S380-6. doi: 10.1016/j.pmrj. 2011.08.005. PMID: 22035680.
12. Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 437–444.
13. Бойко-Бузиль Ю. Правові та психологічні основи поняття. Реінтеграція учасників бойових дій. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, 2021. № 9. С. 28–34. <https://doi.org/10.30970/ps.2021.9.4>
14. Рябініна О, Харламов М., Каріков С., Гонтаренко Л. До інтегральних характеристик соціальної реабілітації з огляду на реалії війни. *Disaster and crisis psychology problems*. 2023. № 2(6). С.131–145.

15. Павлова О. Реалізація соціального потенціалу ветеранів військових дій як елемент трансформації українського суспільства. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. № 26(5). 127–131. <https://doi.org/10.15421/1723112>

16. Марценюк, Т., Квіт, А., Грищенко, Г., & Василенко, Л.. Невидимий батальйон 2.0: повернення ветеранок до мирного життя (Соціологічне дослідження). URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7825f73c-df53-49f2-b325-3136e068c3cd/content>

Pozdniakova-Kyrbiatieva E. H., Sylantiev D. O., Mosaiev Yu. V. Swimming as a technology for the social reintegration of veterans

This article explores the potential of swimming as an effective tool for the social reintegration of veterans from military service. Based on research and practical experiments, the article examines the impact of swimming on the physical and mental health of veterans, as well as its potential for improving social adaptation and increasing self-esteem. The authors analyze swimming programs for veterans, their advantages and limitations, as well as the challenges that participants in such programs may face. Based on the gathered information, recommendations are provided for optimizing social reintegration programs through swimming to support veterans in their transition back to civilian life. The paper examines the impact of swimming on the physical, psychological and social rehabilitation of veterans and its complex impact on their reintegration. The article examines the main problems of using swimming in the process of social reintegration of veterans on the territory of Ukraine. The peculiarities of the influence of swimming on mental health have been clarified, through the prism of experienced psycho-traumatic situations and post-traumatic syndrome. The article pays attention to the problem of realizing the social potential of combat veterans and their family members as an important factor in their integration into civilian life within the framework of modern Ukrainian society with the use of modern rehabilitation and integration social technologies, including the use of means of swimming as the main and auxiliary component of reintegration programs of combat veterans. The article examines the infrastructural problems that prevent the use of watercraft as an integration program for Ukrainian war veterans and their family members, and suggests ways to solve this problem in the context of the current disposition of the development of social institutions.

Key words: reintegration of veterans, rehabilitation through swimming, physical rehabilitation, mental health, social adaptation.

УДК 316.28:772

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.8>

О. О. СУССЬКА

доктор соціологічних наук, доцент,
завідувач кафедри зв'язків з громадськістю
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

МОВА ВОРОЖНЕЧІ ЯК ФЕНОМЕН І ПРЕДМЕТ НАУКОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті наголошується на необхідності вивчення мови ворожнечі в рамках комплексного підходу, зокрема, включаючи розгляд цього феномену у фокусі його різнобічності, такими науками, як лінгвістика, психологія і соціологія.

Новітня історія переповнена ситуаціями, коли гострі суперечності в поглядах, дотриманні традицій, ідеологічні розбіжності призводили до загострених конфліктів. Такі конфлікти мали різні масштаби – від місцевих зіткнень та протистоянь до світових воєн, але завжди мали серйозний негативний вплив на суспільство. Напочатку ХХІ ст. ситуація мало в чому змінилась: відбулись численні конфлікти, що були засновані на національних, етнічних та ідеологічних протиріччях, та ще й підсилилась розповсюдження інформаційних технологій, які породили новий вид – гібридну війну, одним з інструментів якої є використання «мови ворожнечі», що є загрозою демократії, може обмежувати свободу слова і можливість вільного обміну ідеями та думками. Коли в соціумі люди відчувають себе об'єктом дискримінації, маніпуляцій чи образ, вони можуть уникати участі в політичних, зокрема, виборчих процесах, що із соціологічної точки зору може призвести до відчуження влади від громадян й підриву демократичних цінностей суспільства.

Протидія розповсюдженню мови ворожнечі також потребує комплексного підходу на різних рівнях. Розвиток та підтримка незалежних та професійних ЗМІ, що здатні надавати перевірену, об'єктивну й достовірну інформацію, є запорукою можливості викоринення у суспільстві мови ворожнечі. Проте, це вимагає активної участі різних верств і груп суспільства у формуванні культури мови, засудження мови ворожнечі та підтримки якісної журналістики. Професійні та громадські організації (StopFake, Детектор медіа, ін.), які активно займаються викриттям маніпулятивних практик у ЗМІ, сприяють збереженню довіри до медіа та підвищенню рівня медіаграмотності серед різних верств суспільства.

Ключові слова: інформаційний простір, мова ворожнечі, дезінформація, маніпуляції, гібридна війна.

Постановка проблеми. Віртуальний світ, який створили сучасні інформаційні технології відкрив як нові можливості для комунікації людей, так і створив нові виклики. Серед них поява засобів

інформаційної або «гібридної» війни, що відбувається не на полі бою, а у глобальному просторі цифрових мереж. У царині соціальних наук, на жаль, не вироблено комплексного підходу до питань вивчення комунікаційних інструментів, які використовуються в інформаційних війнах, адже домінують певні галузеві підходи, які розглядають цю проблематику або з соціологічної, або з лінгвістичної, або з психологічної точок зору тощо. Проте, настав час вироблення певних засад комплексного підходу до проявів інформаційної (гібридної) війни у медіапросторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед інструментів гібридної війни набуває поширення «мова ворожнечі» Серед визначень мови ворожнечі найбільш всеохоплюючим є визначення дане в документах ООН: «Мова ворожнечі – це будь-яка комунікація, зокрема, у вигляді зображень, відео, пісень тощо, у мові, письмі чи поведінці, що є агресивною або такою, що використовує принизливі чи дискримінаційні висловлювання стосовно особи чи групи просто на основі того, ким вони є. Дискримінація буває за ознакою релігійної чи етнічної належності, національності, раси, кольору шкіри, походження, статі, стану здоров'я, сексуальній орієнтації, гендерної ідентичності чи за іншими ознаками» [3].

Використання термінологічного словосполучення «інформаційна» війна за останні двадцять років стало вужчим, ніж порівняно новий термін «гібридна» війна. За багатьма науковими джерелами в галузі теорії комунікацій, журналістики, соціології мас-медіа, ін. створюється враження, що ці терміни тлумачаться як майже подібні за значенням. Проте, у сучасних воєнних конфліктах, де маніпулювання інформацією має на меті вплив на громадську думку населення ворогуючих сторін, набувають вирішального значення саме глобальні або «інфодемічні» впливи (інформаційні кампанії), що розгортаються паралельно збройним конфліктам.

Під час повномасштабної російсько-української війни ведеться боротьба в інформаційному просторі, сфокусована на те, щоб, насамперед, забезпечити окупантам умови для взяття під контроль загарбаних територій, з метою пригнічувати опір українців діям російських окупантів. Складовими елементами та засобами гібридної війни є: розповсюдження дезінформації, пропагандистські кампанії та гасла, переакцентування важливості певної інформації через применшення важливості іншої, зміна або підміна джерел інформації, інформаційні «диверсії» та вкиди, кібератаки тощо; «за пропагандою слідує інші елементи і вони вже зараз застосовуються в Україні. Наприклад, елементом ПІСО можуть бути фітінгові та кібератаки, вимкнення урядових сайтів та уже згадані диверсії на об'єктах цивільної інфраструктури» [17].

З наукової точки зору найбільш вразливим моментом використання ПІСО (інформаційно-психологічних операцій) у гібридній війні

є реальна соціально-психологічна ситуація, яка включає психологічний стан населення, соціальні умови, в яких вимушені проживати люди, зокрема, на окупованих територіях, пригнічення і тиск з боку окупаційних структур, які намагаються насаджувати свої порядки. Аспекти досліджень особливостей гібридної війни висвітлюються у працях Т. Ісакової, Г. Колесник, Г. Прищепи, О. Свідерської і С. Гупало, А. Соломашина і В. Загороднюк, ін. В інформаційному просторі поширюється використання «мови ворожнечі», яка спрямована на поглиблення розбіжностей між населенням – побічниками України та населенням, що має проросійські настрої. В оптиці лінгвістичного та соціолінгвістичного аспектів розглядають цю проблему М. Бутиріна і К. Темчур, Л. Масенко, Г. Мацюк, І. Ренчка, В. Чекштуріна, ін., а також зарубіжні дослідники Вальтман М. і Хаас Дж., Вілбур К., Говард Дж., Лаповські І., ін. В соціологічному ракурсі розглядають цю проблему Н. Костенко, С. Макеєв, В. Паніотто, Ю. Сорока, О. Суська, ін. Правовим аспектам мови ворожнечі приділяють увагу О. Головка, С. Лихова, О. Львова, Г. Рибальченко, Г. Смірнов та ін.

Ще у липні 2021 року Генеральна асамблея ООН ухвалила Резолюцію про заохочення міжрелігійного та міжкультурного діалогу і терпимості у боротьбі з мовою ворожнечі, до того ж, 18 червня оголосили Міжнародним днем боротьби з мовою ворожнечі. У 2019 році саме в цей день Генеральний секретар ООН оприлюднив Стратегію та План дій ООН з протидії мові ворожнечі у відповідь на тривожні тенденції зростання ксенофобії, расизму та нетерпимості, насильницької мізогінії, антисемітизму та антимусульманської ненависті в усьому світі [3]. А 31 березня 2023 року набув чинності Закон України «Про медіа», який забороняє мову ворожнечі в медіапросторі та наділяє Національну раду з питань телебачення і радіомовлення повноваженнями застосовувати санкції до порушників [6].

Постановка завдання. Мета статті полягає у необхідності приділити увагу мові ворожнечі як феномену та одночасно предмету наукового вивчення та інтерпретації. Цей предмет, на нашу думку, потребує різнобічного вивчення із застосуванням комплексного підходу, адже включає і лінгвістичні, і психологічні, і соціологічні аспекти.

Виклад основного матеріалу. Треба підкреслити, що мова ворожнечі охоплює різноманітні форми комунікації (тексти, відеозображення, музичні твори, усну комунікацію тощо), а також поведінку, що втілює агресивні акти чи принизливі висловлення стосовно конкретної особи чи групи осіб на підставі їхньої ідентичності (національної або расової приналежності, статусу тощо). Така дискримінація може відбуватись на тлі релігійної, національної, етнічної, расової, гендерної приналежності тощо. Мова ворожнечі відзначається особливою шкідливістю, оскільки руйнує соціальну єдність, спричиняє агресію, може спровокувати насильство, тим самим розшарує суспільство, що є визначальною у міжнародних відношеннях перешкодою на шляху до миру,

стабільності та розвитку в світі. Уповноважений ВР України з прав людини Дмитро Лубінець (Омбудсман) зауважує, що «мова ворожнечі є видом дискримінації, тож питання притягнення до відповідальності за її прояви потребує чіткої регламентації в законодавстві»[2].

Дослідження мови ворожнечі потребують комплексного підходу, адже її можна розглядати у соціально-психологічному, лінгвістичному, соціологічному аспектах тощо. З точки зору соціальної науки її прояви інтерпретуються як феномен, що породжений «кризовою напруженістю» у суспільстві. Психологічні наукові дослідження пояснюють, яким чином стан пригнічення, напруження, страху може викликати прояви мови ворожнечі.

З лінгвістичної точки зору витоки мови ворожнечі можна шукати у так званому «тоталітарному дискурсі». Так, за спостереженнями І. Ренчки, в ньому «використано принцип порівняння реалій суспільно-політичного життя за умов розбудови соціалізму («прогресивних та істинних») з політичними явищами, характерними для країн несоціалістичного табору («хибними»)» [13, с. 85]. Таке протиставлення «правильних» і «неправильних» думок і подій є характерним і для авторитарних та тоталітарних моделей преси та медіадискурсу взагалі. Крім принципу «маркування» позитивних і негативних («хибних») думок і реалій використовується принцип прямого маніпулювання, базований на експлуатації ціннісних засад особистості. Згідно Л.Т. Масенко, «лицемірство радянської політичної мови полягало в тому, що вона широко експлуатувала традиційну лексику на позначення загальнолюдських цінностей. Партійні вожді полюбили маніпулювати словами в родинній сфері – найбільший тиран ХХ ст. називався «батьком народу», російський народ був для всіх інших «старшим братом»[9, с. 38]. Як бачимо, тут зустрічаються знайомі наративи сучасної російської пропаганди, що успадкувала прийоми і техніки пропаганди радянської.

Психологічне напруження, викликане кризовою ситуацією у суспільстві, підсилює прояви мови ворожнечі й у побутовому житті людей. Навіть конфлікти у громадському транспорті можуть викликати вживання таких засобів висловлення, що сприймаються, як образа, й далі розгортається конфлікт з використанням мови ворожнечі. Дослідники мови ворожнечі Свідерська О.І. та Гупало С.Р. визначили, що можна «виокремити певні психологічні особливості сприймання мови ворожнечі за мовною ознакою. Зокрема це стосується рівня соціальної активності, вікового показника (виявлено, що важливою пропаганда мови ворожнечі є більше для осіб старшого віку), рівня сугестивності, тобто того, наскільки легко людина входить у залежність від думки оточуючих, наявності у людини страху бути засудженою з боку соціуму, не відповідати соціальним очікуванням, жити за принципом, «а що люди скажуть». ...Необхідно навчати громадян, особливо тих, які досить тривалий час були споживачами саме російського

медіа, виробляти звичку до інформаційної грамотності та критичного мислення, що у багатьох моментах зменшить емоційне навантаження, яке можуть зараз відчувати як носії української, так і носії російської мови» [14, с. 117]. У наш час мова ворожнечі стала важливою складовою гібридної війни саме тому, що вона допомагає пропаганді країни-агресорки у досягненні своїх цілей за допомогою психологічного та інформаційного впливу, адже «основними ознаками гібридної війни є невизначеність та розмитість між правдою і вигадкою» [16, с. 294].

Як інструмент гібридної війни, мова ворожнечі найчастіше використовується для поширення дезінформації, що вже може кваліфікуватися як зловживання свободою слова з метою створення сприятливого клімату для агресивних дій загарбників та підштовхування членів суспільства до певних переконань або дій, упередженого ставлення, спрямованих проти інтересів сторони, яка обороняється. Однією із основних психологічних особливостей застосування мови ворожнечі є її здатність спричинити екстремальні негативні почуття, що найчастіше спрямовуються щодо конкретної групи людей або окремих її членів з метою їх маргіналізувати. Сутність подібної мовної агресії визначається тим, що вона базується, насамперед, на певних упередженнях, соціальних стереотипах та дискримінації. Це є складовою частиною більш широкого та складного явища – «хейтинг-комунікації» (hating communication), інструментом якої є власне мова ворожнечі (Hate speech) [22]. Ця комунікація втілюється через стереотипні когнітивні схеми, негативні установки (упередження) та інтенції дискримінації стосовно будь-яких груп людей або конкретних осіб. Складовою частиною проявів мови ворожнечі є протиставлення «своїх» і «чужих», що спрямоване на стигматизацію певних груп і осіб – навіть під час комунікації у медіапросторі. Свідерська О. та Гупало С. відзначають, що «однією із властивостей мови ворожнечі є те, що вона дозволяє здійснювати поділ на «чорне та біле», вносячи тим самим корективи у формування колективної ідентичності. Опозиційне «Ми» та «Вони», формують уявлення де «Інші» сприймаються крізь опозицію «свої – чужі» та усвідомлюються як небезпечні. Особливо загрозливим таке сприйняття «Іншого» є у суспільствах із яскраво вираженою диктатурою» [14, с. 114].

Соціопсихологічне вивчення міжгрупових стосунків свідчить про те, що вони можуть як сприяти, наприклад, взаєминам у колективі, так і спричинити ворожнечу і агресивне ставлення представників певних груп один до одного. Так, Г. Колесник зауважує, що «спостерігається нівелювання особистості на користь спільної думки, віри, цілі та спільного протесту. Відбувається перехід особистості до загальної соціальної ідентичності, духовної єдності, саме тому слова ненависті, спрямовані на окремого індивідуума, сприймаються як образа духовної спільноти. Колективна тотожність, яка визначається діленням на «своїх» та «чужих», украй чутлива до зовнішньої агресії» [7, с. 280].

Із соціологічної точки зору, мова ворожнечі є одним з ключових елементів гібридної війни, яка несе загрозу всім сучасним суспільствам. Вона проявляється у формі маніпуляцій, дискримінаційних висловлювань, загроз та інших формах, що спрямовані на підштовхування до розбрату, ворожості та конфліктів. Як результат, мова ворожнечі призводить до поляризації суспільства, несе реальні загрози його єдності, провокує прояви прямого насильства та конфліктів.

Наприклад, в ході російської гібридної війни проти України наявні багато прикладів використання медійної пропаганди та дезінформації в медіапросторі з метою маніпуляцій громадською думкою та створення серед населення певних настроїв, вигідних країні-агресорці. Ще у мирний час, зокрема, у 2019 році в результатах всеукраїнського моніторингу «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» було зафіксовано, що маніпулювання громадською думкою потребує запобігання на думку більш, як половини респондентів (табл. 1).

Маніпуляція громадською думкою є одночасно і засобом і однією з основних цілей використання мови ворожнечі. Вплив на переконання та уявлення серед ключових груп соціуму, створює певні настрої у суспільстві або породжує паніку, використовуються для цього саме перекручування фактів задля отримання вигоди. Країна-агресорка використовує дезінформацію та фейкові новини для формування враження більш сприятливого для себе та з метою викликати певні емоції серед населення. Отже, ще однією тактичною метою застосування мови ворожнечі є створення хаосу та дезорієнтації в суспільстві. Це досягається за допомогою розповсюдження фейків у медіапросторі, штучного створення протиріч, конспірологічних теорій та

Таблиця 1

Відповіді на запитання «Як Ви вважаєте, якою мірою маніпулювання громадською думкою через Інтернет становить загрозу та потребує запобігання?»

«Як Ви вважаєте, якою мірою маніпулювання громадською думкою через Інтернет становить загрозу та потребує запобігання?»	2019
Потребують запобігання	50,1
Скоріш потребують запобігання	20,6
Скоріш не потребують запобігання	8,7
Не потребують запобігання	4,8
Важко відповісти	15,8
Не відповіли	0,0

Джерело: Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 6 (20). Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. С. 495.

формування в соціумі загальної недовіри до інформації. Неодноразово, ще з самого початку повномасштабного російського вторгнення, країна-агресорка створювала і транлювала фейкові новини, змішуючи правдиві факти з брехнею, щоб спровокувати сумніви та викликати паніку серед населення України (особливо на тимчасово окупованих територіях). Як наголошують Бутиріна М. В. і Темчур К. О., «все це поєднане складністю боротьби з мовою ворожнечі через її фундаментальний характер і вкоріненість у свідомість. Небезпека її проявів полягає в тому, що більшість упереджень щодо певної групи є необ'єктивними. Крім того, тиражування таких висловлювань сприяє появі соціальної напруги та конфліктів» [4, с. 101].

Особливо поширились масштаби використання мови ворожнечі з розвитком соціальних мереж. Згідно Т. Ісакової, саме цифрові ЗМІ (переважно Інтернет) сприяють поширенню мови ворожнечі більше, ніж їхні попередники. Серед причин цього названі такі їх властивості, як обсяги аудиторії, необмежений доступ, інтерактивність, можливість анонімної трансляції повідомлень; крім цього, вона наголошує, що «інтерактивність – це, мабуть, найголовніша особливість цифрових медіа забезпечує будь-якій людині, в тому числі і тій, яка належить до меншарних груп, стати учасником головних інформаційних потоків. Інколи коментарі до певного матеріалу в інтернет-виданні отримують не менш значимий суспільний резонанс, ніж сам матеріал» [5, с. 93].

Соціальні мережі, як було акцентовано вище, відіграють вкрай важливу роль у поширенні мови ворожнечі. Вони створюють практично ідеальні умови для швидкого поширення фейкових новин і дезінформації серед користувачів мереж. Крім того, в інтернет-мережах часто створюються бот-платформи для масового поширення мемів, які спрямовані на маніпулювання емоціями та ставленням громадськості до подій або певних осіб (політиків, державних діячів, селебрітіс, ін.). Так, на думку дослідниці Г. Прищепи, «лідерами використання ворожих висловлювань і ареною для найтяжчих битв за розум та світосприйняття громадськості залишаються соціальні мережі та блоги» [10, с. 106].

На рівні держави мова ворожнечі може бути використана для підризу довіри до демократичних інститутів та системи правопорядку. Це може спрямовуватись на дискредитацію виборчих процесів, судової системи, виконавчої влади та інших ключових інститутів демократії (зокрема, громадських організацій), що може призвести до загострення політичної ситуації в країні; крім цього, мова ворожнечі використовується для психологічного тиску на населення. Через розповсюдження загроз, нагнітання страху та паніки, ворожих заяв тощо країна-агресорка може спробувати дестабілізувати психологічний стан населення і через медіапростір впливати на бойовий дух Сил оборони, з метою підірвати моральну стійкість українського війська.

Фейкові новини, що розповсюджуються через інтернет-мережі, постають ще однією загрозою і використовуються як ефективний

інструмент мови ворожнечі. Вони транслюються з метою викликати негативні емоції; базуючись на реальних фактах, перекручувати події з метою досягнення певної політичної, психологічної або іншої стратегічної мети. Найчастіше фейкові новини використовуються для дискредитації політичних опонентів або створення образу ворога [21].

Цькування, поряд з дезінформацією, також є одним з елементів і відіграє важливу роль у «розгортанні» мови ворожнечі. Всі подібні методи можуть бути спрямовані проти конкретних компаній, осіб або груп, з метою негативно вплинути їхню репутацію та авторитет. В соціальних мережах і традиційних медіа можуть розповсюджуватись чутки, негативні відгуки та образливі коментарі, що може перетворитися на організовану кампанію дезінформації через мас-медіа. Створена при Могилянській школі журналістики група StopFake фокусує свою увагу саме на викритті фейків та боротьбі з ними. У 2020 році StopFake став партнером Facebook у боротьбі з фейками в Україні, що було певним визнанням внеску групи у боротьбу з дезінформацією: «У рамках заходів Facebook з протидії дезінформації по всьому світу співпрацює з незалежними фактчекінговими неурядовими організаціями, що перевіряють достовірність інформації. І сьогодні запускається фактчекінгова програма в Україні разом із VOX та Stop Fake. Ці організації, сертифіковані незалежною Міжнародною мережею фактчекінгу (International Fact-Checking Network)» [21].

Протидія мові ворожнечі має стати окремих предметом уваги науковців. Ще у 2018 році Ю. Сорока акцентувала на необхідності різномісних наукових підходів до вивчення мови ворожнечі, зокрема, підкреслюючи, що: «в сучасному українському дискурсі мова ворожнечі стає предметом обговорення в декількох дисциплінарних напрямках, зокрема правовому – в перспективі прав людини, та медійному – в проблематиці журналістської етики та професіоналізму» [15, с. 29]. Зважаючи на рекомендації Європейська комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН), можна визначити вектори уваги визначених вище наукових напрямів, а саме: лінгвістичного, психологічного, соціологічного. Такими векторами можуть стати настанови ЄКРН: «Підвищувати обізнаність суспільства про важливість дотримання плюралізму та про безпеку, яку становить мова ворожнечі, а також демонструвати як хибність основ, на яких вона базується, так і її неприйнятність, задля чого:

- боротися з дезінформацією, негативними стереотипами та стигматизацією;
- розробляти спеціальні освітні програми для дітей, молоді, державних посадовців та широкого загалу;
- підтримувати громадські організації, органи із забезпечення рівноправ'я та національні правозахисні установи, які борються з мовою ворожнечі;

Закликати публічних діячів швидко реагувати на мову ворожнечі, не просто засуджуючи її, але й обстоюючи цінності, яким вона загрожує» [1].

З правової точки зору, для ефективної протидії розповсюдженню мови ворожнечі необхідна як найактивніша підтримка громадських організацій, так і законодавчих органів, омбудсмана, ін. щодо забезпечення рівноправ'я та активної участі національних правозахисних установ; у міжнародній практиці «розглядаються правила «мови ворожнечі» відповідно до міжнародного права, серед яких вказують на такі три ключових аспекти, як наміри, підбурювання та заборонені результати (насилство, дискримінація, злочин та ін.)» [8, с. 76].

Проте, попри всі намагання країни-агресорки, використовуючи всі наявні засоби гібридної війни, вплинути на населення України та похитнути його моральний дух і суттєво погіршити психологічний стан провалюються. Про це свідчать і дані соціологічних досліджень. Зокрема, у травні 2022 року вже маючи жахаючий досвід перших трьох місяців повномасштабної російсько-української війни, українці згуртувались і за даними агенції «Рейтинг» навіть «покращилися оцінки співвідношення досягнень та невдач України за часи її незалежності. Якщо наприкінці 2021 року більше половини опитаних (53%) вважали, що починаючи з 1991 року і до сьогоднішнього дня переважали невдачі, то в травні 2022 року їх кількість зменшилася до 30%. В той же час, з 4% до 18% збільшилися кількість тих, хто зупинився на перевазі досягнень, а також з 34% до 44% зросла кількість тих, хто вважає, що невдачі й досягнення компенсували одне одного» [11].

Сьогодні серед найбільш хвилюючих суспільство проблем залишаються «корупція в органах державної влади»: 51% та «воєнна агресія Росії»: 46% (табл. 2).

Як бачимо з таблиці 2, навіть мовне питання, як би ним не маніпулювали певні політичні сили, не становить суттєвої загрози для розвитку України поряд із такими соціальними проблемами, як бідність значної частини населення та недостатній соціальний захист громадян. Всі подібні проблеми відступають перед найголовнішими – російською воєнною агресією та необхідністю подолання корупції в органах державної влади. Попри це, протидія мові ворожнечі все ж має бути серед важливих завдань інформаційної політики держави.

Висновки. Мова ворожнечі постає як суттєвий елемент гібридної війни; за допомогою психологічного та інформаційного впливу він використовується, насамперед, як інструмент поширення дезінформації. Вивчення мови ворожнечі вимагає комплексного підходу, включаючи лінгвістичний, психологічний і соціологічний, й різноманітних заходів для запобігання поширенню фейкової інформації та негативному впливу її на суспільство. Це може включати організацію освітніх заходів та сприяння розвитку ініціатив, спрямованих на протидію будь-яким формам дискримінації та ненависті. Також важливо, щоб політики, лідери думок, публічні діячі, журналісти оперативно реагували на мову ворожнечі, не лише засуджували її, але й, виходячи із засад журналістської етики, активно захищали цінності, які формують основу демократії

Таблиця 2

Відповіді на запитання «На Вашу думку, які є найбільші загрози для розвитку України?»

Загрози для розвитку України	%
Корупція в органах державної влади	51
Воєнна агресія Росії	46
Економічна криза та її наслідки – інфляція, підвищення цін, зниження рівня життя	11
Відсутність кваліфікованих менеджерів в уряді та органах державної влади	10
Недовіра, безвідповідальність влади	4
Масова міграція робочої сили за кордон	4
Громадянський конфлікт у суспільстві через ідеологічні питання – мовне питання, заборона релігійних організацій тощо	4
Бідність значної частини населення	3
Недостатній соціальний захист громадян	2
Недостатня підтримка з боку міжнародних партнерів	2
Зрада	2
Немає загроз	<1
Інше	22
Важко відповісти/немає відповіді	5

Джерело: результати досліджень соціологічної групи «Рейтинг», IRI. Всеукраїнське опитування. Лютий 2024 року [12].

та сприяють розвитку громадянського суспільства. Крім цього, важливо підтримувати розвиток незалежних професійних органів інформаційної безпеки та медійного нагляду, метою яких є забезпечення стандартів об'єктивності та етики в ЗМІ. В інформаційному просторі це має сприяти формуванню позитивного іміджу держави та підтримці національної єдності та гармонізації внутрішніх та зовнішніх відносин.

Список використаної літератури

1. Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) Загальнополітична рекомендація ЄКРН № 15. URL: <https://rm.coe.int/echr-general-policy-recommendation-no-15-key-points-ukrainian-translat/1680a06c74> (дата звернення 21.04.24)
2. Омбудсман: У сучасній демократичній Україні немає місця дискримінації та мові ворожнечі. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/uk/news_details/ombudsman-usuchasnij-demokratichnij-ukrayini-nemaye-miscya-diskriminaciyi-ta-movi-vorozhnechi (дата звернення: 22.04.24)
3. ООН. Резолюція про заохочення міжрелігійного та міжкультурного діалогу і терпимості в боротьбі з мовою ворожнечі. URL: <https://ukraine.un.org/uk/>

168160-%D1%89%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5-D0%BC%D0%BE%D0% (дата звернення 22.04.24).

4. Бутиріна М. В., Темчур К. О. Мова ворожнечі як соціолінгвістичний феномен. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціальні комунікації»*. 2018. Вип. 13. С. 99–105.

5. Ісакова Т. Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4 (41). С. 90–97.

6. Кознова О. Набув чинності Закон про медіа. URL:https://biz.ligazakon.net/news/218547_nabuv-chinnost-zakon-pro-media (дата звернення: 22.04.24).

7. Колесник Г. О. «Мова ворожнечі» як соціальний та лінгвістичний феномен. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2021. Том 32(71). № 4. Ч. 3. С. 278–283.

8. Львова О.Л. Мова ворожнечі: теоретико-правовий аналіз поняття. *Правова держава*. Київ, 2018. Вип. 29. С. 71–79.

9. Масенко Л. Т. Мова і політика. Київ : Соняшник, 1999. 100 с.

10. Прищеп Г. «Мова ненависті» як лінгвістичний маркер «гібридної війни». *Психолінгвістика*. 2017. Вип. 22(2). С. 98–112.

11. Результати досліджень соціологічної групи «Рейтинг». URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/?page=4> (дата звернення: 25.04.24).

12. Результати досліджень соціологічної групи «Рейтинг», IRI. Всеукраїнське опитування. Лютий 2024 року. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/absolutnabilshist-ukrainciv-virit-u-peremogu-nad-rosiyeyu-pidtrimuyut-chlenstvo-v-yes-ta-nato.html> (дата звернення: 25.04.24).

13. Ренчка І. Лексикон тоталітаризму. Київ : ТОВ «Видавництво КЛЮ», 2018. 232 с.

14. Свідерська О. І., Гуцало С. Р. Психологічні особливості сприймання мови ворожнечі. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 3(67). С. 112–119. DOI: 10.33099/2617-6858–22–67–3–112-119.

15. Сорока Ю. Мова ворожнечі в перспективі соціології культури. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 3. С. 25–46.

16. Суська О. О. Дезінформація та «мова ворожнечі» як втілення вульгаризації і профанації інформаційного простору. *Збірка статей і тез доповідей за матеріалами IX Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи» (9–10 червня 2022р., м. Кам'янське)*. Кам'янське : ДДТУ, 2022. С. 290–297.

17. Що таке ІПСО, чому важливо це знати і які операції зараз проводить Росія проти України. *Український тиждень*. 5 березня 2022 р. URL: <https://tyzhden.ua/shcho-take-ipso-chomu-vazhlyvo-tse-znaty-i-iaki-operatsii-zaraz-provodyt-rosiia-proty-ukrainy/> (дата звернення: 21.04.24).

18. Greenberg Andy. Sandworm: A New Era of Cyberwar and the Hunt for the Kremlin's Most Dangerous Hackers. Doubleday, 2019. 368 p.

19. Howard, Jeffrey W. Free speech and hate speech. Annual Review of Political Science, 22: 93–109, 2019. URL: <https://www.annualreviews.org/docserver/fulltext/polisci/22/1/annurev-polisci-051517-012343.pdf?expires=1714154441&id=id&acname=guest&checksum=F2ABD8AF1AA71B3659E0585D6D51B1F1> (дата звернення: 26.04.24).

20. Lapowsky I. Trump and the Risks of Digital Hate. 2017. URL: <https://cutt.ly/vGgbdb> (дата звернення: 27.04.24).

21. StopFake став партнером Facebook у боротьбі з фейками в Україні. Новини. 28.03.2020 р. URL:<https://msj.ukma.edu.ua/news/6046-stopfake-stav-partnerom-face-book-u-borotbi-z-feikamy-v-ukraini/> (дата звернення: 21.04.24).

22. Waltman Michael, Haas John. The Communication of Hate. Peter Lang. Classics, 2023. 202 p.

Susska O. O. Enemy language as a phenomenon and subject of scientific interpretation

The article emphasizes the need to study the hate speech within the framework of a comprehensive approach, in particular, including consideration of this phenomenon in the focus of its versatility, such sciences as linguistics, psychology and sociology.

Recent history is full of situations when sharp contradictions in views, observance of traditions, ideological differences led to aggravated conflicts. Such conflicts had different scales – from local clashes and confrontations to world wars, but always had a serious negative impact on society. At the beginning of the XXI century. the situation has not changed much: there have been numerous conflicts based on national, ethnic and ideological contradictions, and it has also been intensified by the spread of information technologies, which have given rise to a new type – a hybrid war, one of the tools of which is the use of the “hate speech”, which is a threat to democracy, can limit freedom of speech and the possibility of free exchange of ideas and opinions. When in society people feel that they are the object of discrimination, manipulation or insult, they may avoid participating in political, in particular, electoral processes, which from a sociological point of view can lead to the alienation of power from citizens and the undermining of democratic values of society.

Countering the spread of hate speech also requires a comprehensive approach at various levels. The development and support of independent and professional mass media capable of providing verified, objective and reliable information is a guarantee of the possibility of eradicating hate speech in society. However, this requires the active participation of various layers and groups of society in the formation of language culture, condemnation of hate speech and support of quality journalism. Professional and public organizations (StopFake, Detektor media, etc.), which are actively engaged in exposing manipulative practices in the mass media, contribute to maintaining trust in the media and increasing the level of media literacy among various segments of society.

Key words: *information space, hate speech, disinformation, manipulation, hybrid war.*

УДК 364.04:355.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.9>

О. В. ШЕВЧУК

начальник відділу

Науково-дослідний центр гуманітарних проблем
Збройних Сил України

О. Д. ДЕТОЧКА

науковий співробітник

Науково-дослідний центр гуманітарних проблем
Збройних Сил України

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ

У статті розглянуто та проаналізовано основні підходи до розуміння соціального супроводу. Встановлено неоднозначність трактування даного поняття у наукових та науково-методичних виданнях, а також в нормативно-правових актах з питань соціальної роботи. Підкреслено, що головна сутнісна ознака соціального супроводу, як специфічного виду соціальної роботи, – це надання соціальних послуг особам/сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах. Виділено інші суттєві ознаки соціального супроводу, а саме: його індивідуальний характер, комплексність надання соціальних послуг, спрямованість на подолання чи мінімізацію негативного впливу складних життєвих обставин, в яких перебувають особи/сім'ї.

За результатами проведеного аналізу запропоновано визначення соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей, яке містить в собі основні сутнісні ознаки, що відрізняють його від інших, близьких за значенням, понять та категорій. Акцентовано увагу на необхідності фіксації у відповідному визначенні такої ознаки, як активізація ресурсів та можливостей військовослужбовців та членів їх сімей для самостійного подолання чи мінімізації негативного впливу складних життєвих обставин, в яких вони перебувають.

Розкрито специфіку здійснення соціального супроводу військовослужбовців ЗС України та членів їх сімей. Підкреслено системний та цілеспрямований характер заходів, які вживаються у ЗС України з метою забезпечення соціального супроводу проходження військової служби. Звернуто увагу на залученість до даного процесу як органів державної влади та місцевого самоврядування, фахівців центрів надання соціальних послуг, так і посадових осіб органів військового управління, військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Наголошено, що подальші дослідження проблематики, розглянутої авторами публікації, можуть бути

зосереджені на пошуках шляхів удосконалення механізму взаємодії представників військового та цивільного середовища, які організують та здійснюють соціальний супровід військовослужбовців ЗС України та членів їх сімей.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний супровід, складні життєві обставини, соціальні послуги, військовослужбовці Збройних Сил України.

Постановка проблеми. Військовослужбовці Збройних Сил України (далі – ЗС України) та члени їх сімей традиційно розглядалися як об’єкти соціальної роботи. При цьому, в силу самої специфіки військової служби, вони часто відносилися до особливих груп населення країни. Впродовж довгого часу вважалося, що основні проблеми військовослужбовців починаються у зв’язку з переходом їх до цивільного життя після звільнення з армії. Відповідно, “головними завданнями соціальної роботи в цей період є завдання по відновленню фізичних і психічних сил, коригування особистісних настанов щодо адаптації до нових умов життя, допомоги в набутті нових спеціальностей і роботи” [1, с. 183].

Проведення Антитерористичної операції на сході України/Операції Об’єднаних сил, а в подальшому відсіч широкомасштабній збройній агресії Російської Федерації, спричинили перехід від традиційних уявлень до більш сучасних теоретичних бачень та практики соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей. В нових умовах напрям роботи з особовим складом українських захисників щодо забезпечення всіх належних прав та соціальних гарантій, передбачених українським законодавством, отримав визначення – “соціальний супровід проходження військової служби” [2]. Разом з тим, на сьогодні, щодо військовослужбовців та членів їх сімей вживається ціла низка понять, які використовуються у вищезазначеній предметній галузі, а саме: “соціальна робота”, “соціальна підтримка”, “соціальний супровід”, “соціальна допомога”, “соціальна опіка” тощо. За цих обставин нерідко спостерігається плутанина в розумінні вищенаведених понять, а інколи і пряма їх підміна. Невизначене в теоретичному плані вживання даних термінологічних конструкцій також призводить до певних складнощів у роботі посадових осіб та фахівців, які займаються практичною діяльністю у військово-соціальній сфері.

Актуальність вищезазначеної проблематики обумовлена і тим, що Міністерство соціальної політики та Міністерство оборони України на виконання постанови Кабінет міністрів України від 3 жовтня 2023 р. № 1050 впродовж 2023–2024 років реалізують спільний пілотний проєкт щодо організації соціального супроводу військовослужбовців та їх сімей на базі військових частин (підрозділів) ЗС України. Метою експериментального проєкту є визначення змісту, обсягу та порядку надання вищевказаної соціальної послуги визначеній категорії осіб. За результатами реалізації даного проєкту має бути затверджений Державний стандарт відповідної соціальної послуги [3].

Отже, існує нагальна потреба у тому, щоб дослідити сутність поняття “соціальний супровід”, а також розкрити особливості його

організації стосовно військовослужбовців ЗС України та членів їх сімей в сучасних умовах. Це має як теоретичне, так і практичне значення для удосконалення “системи соціального супроводу, що містить повний комплекс соціальної опіки над військовослужбовцями та членами їхніх сімей, починаючи від моменту призову на військову службу і аж до звільнення та набуття ними статусу “ветерана військової служби”, “ветерана війни” [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, що пов’язана з теорією та практикою соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей, досліджувалася рядом вітчизняних та закордонних науковців. Окремі аспекти даної предметної галузі, останнім часом, вивчали такі вітчизняні дослідники, як Н. Олексюк, Т. Коленіченко, О. Джус, А. Безпалько, В. Клочков, І. Горбенко, Я. Калініченко та ін. [4–9]. Напрацювання зазначених авторів, в першу чергу, пов’язані з теоретичним аналізом низки понять, що стосуються соціальної роботи з учасниками бойових дій, демобілізованими особами, членами їх сімей, а також з визначенням особливостей її практичної організації та проведення. Зокрема, сам термін “соціальний супровід” аналізують у своїй публікації О. Джус, А. Безпалько та Д. Кравець. Дані автори розглядають соціальний супровід військовослужбовців та членів їх сімей “як оновлений напрям діяльності в загальній системі морально-психологічного забезпечення ЗС України” [6, с. 44]. Слід зазначити, що вітчизняними науковцями, на сьогодні, найбільш ґрунтовно опрацьовані такі аспекти вищезазначеної проблематики, як психологічна адаптація ветеранів до умов цивільного життя, їх професійна перепідготовка та працевлаштування, створення ними бізнесу тощо.

Серед закордонних дослідників, наукові праці яких стосуються вищезазначеної проблематики, можна відзначити Шеррі Л. Уілкокс [10], Ніколаса Барр, Карла Кастро [11], Ребекку К. Блейс [12]. В центрі їхньої уваги є категорія соціальної підтримки військовослужбовців, як вирішальний фактор, що визначає стан психічного та поведінкового здоров’я особового складу [11]. На думку вищезазначених дослідників, соціальна підтримка військовослужбовців включає офіційну підтримку з боку військового керівництва та неформальну – з боку членів підрозділу, а також цивільних осіб, сімей та друзів [10]. Найбільш ґрунтовно закордонними науковцями досліджено взаємозв’язок між тяжкістю посттравматичного стресового розладу та соціальною підтримкою військовослужбовців, яку вони отримують з військових та цивільних джерел, а також у домашньому середовищі [11, 12].

Таким чином, увага вітчизняних та закордонних вчених більшою мірою зосереджена на вивченні психологічних аспектів соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей. Водночас, його сутність та зміст, відмінності від інших понять, що характеризують соціальну роботу з даною категорією осіб, на сьогодні, досліджені недостатньо.

Мета статті. Викласти основні результати аналізу сутності поняття “соціальний супровід військовослужбовців та членів їх сімей”, розкрити особливості його організації та здійснення в сучасних умовах. Головні завдання вбачаються у тому, щоб проаналізувати в якому розумінні вживається поняття “соціальний супровід” у сучасних наукових та науково-методичних джерелах, нормативно-правових актах України, а також розкрити специфіку здійснення даного процесу стосовно такої специфічної категорії громадян країни, як військовослужбовці ЗС України та члени їх сімей.

Виклад основного матеріалу. З’ясування сутності соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей, на нашу думку, доцільно розпочати з аналізу більш загального (родового) поняття “соціальний супровід”. Наукові та методичні видання, законодавчі, нормативні, розпорядчі та інші документи в галузі соціальної роботи не містять його чіткого визначення та однозначного тлумачення. Залежно від того, як у зазначених джерелах трактується сутність даного терміну, умовно можна виділити декілька різних підходів. Зокрема, “соціальний супровід” розглядається як: вид соціальної роботи; форма надання комплексу соціальних послуг; одна із базових соціальних послуг; технологія соціальної підтримки осіб та сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах тощо.

Вітчизняні науковці та дослідники найчастіше розглядають соціальний супровід як вид соціальної роботи. Зокрема, в межах такого підходу подається соціальний супровід у підручнику “Соціальна робота в Україні” за загальною редакцією І. Зверевої та Г. Лактіонової. У їх розумінні, “соціальний супровід – вид соціальної діяльності, спрямований на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених верств населення з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їхнього соціального статусу; тривалий процес, спрямований на здійснення системи комплексних заходів різними спеціалістами щодо соціальної реабілітації зазначених категорій” [1, с. 38]. Дане визначення *детально* і ґрунтовно розкриває зміст терміну “соціальний супровід”, але водночас воно містить цілий ряд інших понять, які потребують уточнення свого змісту (соціальна опіка, соціальна допомога, патронаж, соціальна реабілітація).

За результатами аналізу науково-методичних джерел дослідниці І. Пеша, в рамках підходу до соціального супроводу як до виду соціальної роботи, запропонувала уточнення даного терміну, а саме: “соціальний супровід – це вид соціальної роботи з особою та сім’єю, які опинилися в складних життєвих обставинах, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно, що передбачає надання комплексної індивідуальної соціальної допомоги” [13, с. 198]. На її думку, завдання соціального супроводу полягає у створенні умов для самотійного розв’язання та подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу сім’ї або особи. Авторка зазначає,

що запропоноване тлумачення сутності соціального супроводу не є універсальним, проте в ньому відображена “специфічна особливість цього виду соціальної роботи, а саме – спрямування соціальної допомоги клієнту не на розв’язання його життєвих проблем, а на мотивацію і створення умов для самостійного їх вирішення” [13, с. 198]. Отже, при уточненні даного терміну вказана дослідниця, по-перше, звертає увагу на індивідуальний характер соціальної роботи під час супроводу сім’ї або особи, а по-друге, наголошує саме на створенні умов для самостійного вирішення проблем, з якими вони зіштовхнулися.

Соціальний супровід як соціальну допомогу та підтримку у вигляді надання комплексу соціальних послуг розглядає К. Віщукаєва, авторка навчального посібника “Соціальний супровід клієнта”. Вона запропонує тлумачення даного терміну з урахуванням чинного українського законодавства, визначень сучасних науковців та практики діяльності соціальних служб. На її думку, “соціальний супровід передбачає довготривалу роботу, яка спрямована на здійснення індивідуальної соціальної допомоги та підтримки у виді надання комплексних соціальних послуг з метою мінімізації складних життєвих обставин, подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу клієнта шляхом активізації його ресурсів та найближчого оточення” [14, с. 7].

Підхід, коли соціальний супровід розуміється як одна із базових соціальних послуг, простежується здебільшого в нормативно-правових документах з питань соціальної роботи. Зокрема, у пункті 6 статті 16 розділу III Закону України “Про соціальні послуги”, в якому перераховані базові соціальні послуги, соціальний супровід називається як одна з них [15]. При цьому стаття 1 даного Закону, в якій надаються визначення основних термінів, не містить положень відносно того, в якому значенні вживається дане поняття. Натомість тлумачення терміну “соціальний супровід”, у розумінні його як однієї із базових соціальних послуг, міститься в положеннях чинного Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України 31 березня 2016 року № 318. Даний Державний стандарт містить наступне визначення: “соціальна послуга соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, – комплекс заходів, що передбачає оцінку потреб, визначення шляхів вирішення основних проблем, регулярні зустрічі чи відвідування отримувача послуги з метою моніторингу виконання поставлених завдань, сприяння у отриманні інших послуг, допомогу в усвідомленні значення дій та/або розвиток вміння керувати ними, навчання та розвиток навичок, спрямованих на подолання чи мінімізацію складних життєвих обставин” [16].

Фахівці соціальної роботи, які безпосередньо займаються наданням адміністративних послуг населенню країни, розглядають соціальний супровід переважно як технологію соціальної підтримки осіб та сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Визначення

терміну **“соціальний супровід”**, які представлені на веб-сайтах багатьох територіальних громад України, вказують на їх **технологічний характер**.

Детальний аналіз родового поняття “соціальний супровід” дає можливість конкретизувати сутність досліджуваного нами видового поняття, яким є “соціальний супровід військовослужбовців та членів їх сімей”. На нашу думку, саме на основі переходу від родового до видового поняття розкрито сутність відповідної категорії у спеціалізованому методичному посібнику “Соціальний супровід військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей: практичні аспекти діяльності посадових осіб військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки”. В даному посібнику представлена наступна дефініція: “соціальний супровід військовослужбовців та членів їх сімей – вид соціальної роботи, що передбачає надання комплексу соціальних послуг військовослужбовцям та членам їх сімей, родинам загиблих, зниклих безвісти та полонених відповідно до їх індивідуальних потреб з метою подолання чи мінімізації негативного впливу складних життєвих обставин, в яких вони перебувають” [7, с. 13]. Автори вищезгаданого посібника запропонували відповідне визначення на основі аналізу підходів, що існують на сьогодні, щодо сутності соціального супроводу. При цьому він розглядається як особливий вид соціальної роботи, пов’язаний з наданням комплексу соціальних послуг особам, що опинилися у складних життєвих обставинах. Підкреслено спрямованість соціального супроводу на вирішення індивідуальних потреб військовослужбовців та членів їх сімей. Метою такого супроводу є подолання чи мінімізація негативного впливу складних життєвих обставин, в яких перебуває дана категорія осіб. Водночас, вищенаведене визначення не повною мірою відповідає сучасній моделі соціального супроводу, яка передбачає “активізацію ресурсів та можливостей людини для самостійного розв’язання проблем, при цьому фахівці покликані допомогти людині, а не вирішувати за неї її проблеми” [17, с. 424]. На нашу думку, саме ця ознака є однією із ключових у визначенні сутності даного поняття та відрізняє його від інших, близьких за змістом, категорій, що характеризують соціальну роботу з військовослужбовцями та членами їх сімей. Виходячи з цього, автори публікації пропонують уточнене визначення даного поняття, а саме: соціальний супровід військовослужбовців та членів їх сімей – це вид соціальної роботи, що передбачає надання комплексу соціальних послуг військовослужбовцям та членам їх сімей, родинам загиблих, зниклих безвісти та полонених відповідно до їх індивідуальних потреб з метою активізації ресурсів та можливостей даної категорії осіб для самостійного подолання чи мінімізації негативного впливу складних життєвих обставин, в яких вони перебувають.

Особливості організації та здійснення соціального супроводу військовослужбовців ЗС України та членів їх сімей, в першу чергу,

пов'язані із специфікою його об'єктів та суб'єктів. Об'єктами відповідного соціального супроводу є особи/сім'ї, які опинилися в складних життєвих обставинах, з числа тих, хто на сьогодні проходить військову службу та члени їх сімей, а також родини загиблих, зниклих безвісти та полонених військовослужбовців. Суб'єктами такого соціального супроводу можуть виступати як загальнодержавні суб'єкти ведення соціальної роботи (уповноважені державні органи, центри надання соціальних послуг, соціальні працівники тощо), так і посадові особи органів військового управління, військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП).

Загальнодержавні суб'єкти ведення соціальної роботи здійснюють свої повноваження щодо соціального супроводу громадян України, у тому числі військовослужбовців ЗС України та членів їх сімей, відповідно до чинного законодавства держави. В той же час, дані суб'єкти не завжди можуть мати оперативну інформацію щодо проблемних питань, які виникають у військових частинах та підрозділах, а також стосовно життєвих обставин, в яких перебувають окремі військовослужбовці ЗС України та члени їх сімей. Виходячи з цього, відповідні повноваження покладено на посадових осіб органів військового управління, військових частин (підрозділів), ТЦК та СП. В силу особливої актуальності даного питання, діяльність посадових осіб ЗС України щодо соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей все більше набуває системного та цілеспрямованого характеру. У ЗС України, на сьогодні, створена система соціального супроводу, яка містить в собі структурні підрозділи органів військового управління, військових частин (підрозділів), ТЦК та СП, порядок взаємодії між ними, а також підготовку фахівців відповідного профілю. В межах даної системи визначені структури, на які покладені загальне керівництво, а також організація (координація) соціального супроводу у ЗС України. Окрім того, відповідна система передбачає функціонування груп сімейної готовності у ланці рота – батальйон – бригада, утримання закладів дошкільної освіти, а також дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, взаємодію військових частин з неурядовими організаціями, інформаційне супроводження такої діяльності тощо [7].

У процесі соціального супроводу військовослужбовцям та членам їх сімей, родинам загиблих, зниклих безвісти та полонених можуть бути надані будь-які соціальні послуги з усього переліку, що містить відповідний класифікатор, затверджений наказом Міністерства соціальної політики від 23.06.2020 р. № 429 “Про затвердження Класифікатора соціальних послуг” [18]. При цьому, посадові особи органів військового управління, військових частин, ТЦК та СП здебільшого зосереджуються на наданні таких послуг, як інформування, консультування, посередництво та представництво інтересів. Стосовно надання інших соціальних послуг, спроможності вищезазначених суб'єктів обмежені. В такій ситуації, посадові особи органів військового управління,

військових частин, ТЦК та СП, за результатами оцінювання потреб військовослужбовців та членів їх сімей, родин загиблих, зниклих безвісти та полонених можуть направляти їх до інших суб'єктів, які мають спроможності надати відповідні соціальні послуги. Таким чином, для забезпечення ефективності соціального супроводу військовослужбовців ЗС України та членів їх сімей надзвичайно важливе значення має чітка взаємодія посадових осіб органів військового управління, військових частин, ТЦК та СП з органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими і благодійними організаціями.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Незважаючи на широку вживаність поняття “соціальний супровід”, на сьогодні, прослідковується неоднозначність трактування даного терміну у наукових та науково-методичних виданнях, а також в нормативно-правових актах з питань соціальної роботи. На основі аналізу різних підходів у його розумінні авторами публікації запропоновано уточнене формулювання поняття “соціальний супровід військовослужбовців та членів їх сімей”. При цьому, акцентовано увагу на необхідності фіксації у відповідному визначенні такої ознаки, як активізація ресурсів та можливостей військовослужбовців та членів їх сімей для самостійного подолання чи мінімізації негативного впливу складних життєвих обставинах, в яких вони перебувають. Однією із головних особливостей організації та здійснення даного процесу є залученість до нього як уповноважених державних органів, фахівців центрів надання соціальних послуг, так і посадових осіб органів військового управління, військових частин, ТЦК та СП. Подальші дослідження проблематики, яка розглянута авторами публікації, можуть бути зосереджені на пошуках шляхів удосконалення механізму взаємодії “цивільних” та “військових” суб'єктів соціального супроводу військовослужбовців ЗС України та членів їх сімей.

Список використаної літератури

1. Зверева І. Д., Безпалько О. В., Харченко С. Я. та ін. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
2. Новації у сфері соціалізації над військовими та членами їхніх сімей: думки експертів. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/08/10/novacziyi-u-sferi-soczipiky-nadvijskovymy-ta-chlenamy-yihnih-simej-dumky-ekspertiv/> (дата звернення: 19.03.2024).
3. Постанова Кабінет міністрів України від 3 жовтня 2023 р. № 1050 “Про реалізацію експериментального проєкту із запровадження договірної форми надання соціальної послуги із соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1050-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
4. Олексюк Н.С. Теоретичні засади соціального супроводу учасників бойових дій (ветеранів війни) та демобілізованих осіб в об'єднаній територіальній громаді. *Соціальна робота: виклики сьогодення* : збірник наукових праць за матеріалами

XII Міжнародної науково-практичної конференції (25–26 травня 2023 р.). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 122–125.

5. Коленіченко Т. І. Інституційні суб'єкти соціальної реінтеграції ветеранів в умовах війни: стейкхолдерський підхід. URL: <https://reicst.com.ua/asp/article/view/monograph-12-2022-06-03/monograph-12-2022-06-03> (дата звернення: 27.03.2024).

6. Джус О., Безпалько А., Кравець Д. Соціальний супровід військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах правового режиму воєнного стану. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2023. № 4(56). С. 41–45.

7. Герасименко О. В., Горбенко І. М., Деточка О. Д. та ін. Соціальний супровід військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей: практичні аспекти діяльності посадових осіб військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки : методичний посібник. Київ : НДЦ ГПі ЗС України, 2023. 130 с.

8. Коленіченко Т. І., Акименко Ю. Ф., Петрик О. Л., Вербицька А. В. Соціальний супровід ветеранів АТО/ООС у процесі їх реінтеграції та адаптації до умов сучасного соціуму : метод. рекоменд. / за заг. ред. Т. І. Коленіченко. Київ : Гнозіс, 2021. 160 с.

9. Порадник з прав і соціальних гарантій військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей під час дії режиму воєнного стану. URL: <https://www.zsu.gov.ua/media/materialy-vid-obsye/> (дата звернення: 27.03.2024).

10. Седербаум Дж. А., Уїлкокс С. Л., Саліван К. та ін. Вплив соціальної підтримки на діадне функціонування та психічне здоров'я військовослужбовців у період реінтеграції після розгортання. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0033354916679984> (дата звернення: 28.03.2024).

11. Барр Н., Петрі Л., Фульгіниті А. та ін. Хто підтримує війська? Типи та джерела соціальної підтримки у мережах діючої армії. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0095327X231182907> (дата звернення: 29.03.2024).

12. Блейс Р. К., Тірон В., Орловська Д. та ін. Самооцінка симптомів посттравматичного стресового розладу і соціальна підтримка у військовослужбовців та Збройних сил США: метааналіз. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34992740/> (дата звернення: 29.03.2024).

13. Пеша І. В. Соціальний супровід як форма комплексної соціальної допомоги. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. № 11(2). С. 193–199.

14. Віщукаєва К. М. Соціальний супровід клієнта : навч. посібн. Одеса : видавництво Букаєв Вадим Вікторович, 2017. 322 с.

15. Закон України “Про соціальні послуги”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 29.03.2024).

16. Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16> (дата звернення: 29.03.2024).

17. Гаврилук Л. П. Соціальний супровід і соціальне супроводження: теоретичне обґрунтування змісту поняття. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка*. 2011. Вип. 16. С. 423–428.

18. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text> (дата звернення: 29.03.2024).

Shevchuk O. V., Dietochka O. D. Social support of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and members of their families: the essence and characteristics of the organization

The article considers and analyses the main approaches to understanding social support. The ambiguity of the interpretation of this concept in scientific and scientific-methodical publications, as well as in regulatory legal acts on social work has been established. It is emphasized that the main essential feature of social support, as a specific type of social work, is the provision of social services to persons/families who find themselves in difficult life circumstances. Other significant signs of social support are highlighted, namely: its individual nature, the complexity of the provision of social services, the focus on overcoming or minimising the negative impact of difficult life circumstances in which individuals/families are.

According to the results of the analysis, a definition of social support of servicemen and members of their families has been proposed, which contains the main essential features that distinguish it from others close in meaning, concepts and categories. Attention is focussed on the need to fix in the appropriate definition of such a feature as the activation of resources and capabilities of servicemen and their families to independently overcome or minimise the negative impact of the complex life circumstances in which they are.

The specifics of the implementation of social support for servicemen of the Armed Forces of Ukraine and members of their families has been revealed. The systematic and purposeful nature of the measures taken in the Armed Forces of Ukraine in order to provide social support for military service is emphasised. Attention was paid to the involvement in this process of both state authorities and local self-government, specialists of centres for the provision of social services, as well as officials of military management bodies, military units, territorial centres of recruitment and social support. It was emphasized that further studies of the issues considered by the authors of the publication can be focussed on finding ways to improve the mechanism of interaction between representatives of the military and civil environment, who organize and carry out social support for servicemen of the Armed Forces of Ukraine and members of their families.

Key words: *social work, social support, difficult life circumstances, social services, servicemen of the Armed Forces of Ukraine.*

УДК 316,33(316,34)

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.10>

М. В. ШКОЛЯР

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Національний університет «Львівська політехніка»

О. А. ШТРАЙХЕР

аспірант кафедри соціології та соціальної роботи
Національний університет «Львівська політехніка»

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ЯК ЧИННИК ДЕФРАГМЕНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЧАС ВІЙНИ

У статті на основі аналізу вітчизняного наукового дискурсу та нормативно-правової основи регулювання взаємин «держава-волонтерський рух», виявлено потребу уточнення понять «волонтерський рух» та «волонтерство». Волонтерський рух визначено як колективного діяча, агента соціальних змін, а волонтерство – як інструмент його реалізації і трансформації через волонтерські практики.

Розглянуто волонтерський рух в Україні як чинник дефрагментації суспільства, виходячи із особливостей його становлення та функціонування у сучасних реаліях. Дефрагментація українського суспільства з 2014 року трактується як процес розмивання кордонів між різними соціальними спільнотами, представники яких долучаються до цілого спектру волонтерських практик на основі самоорганізації незалежно від статі, віку, професії, етнічного походження, місця в стратифікаційній структурі та ін. довкола спільної цілі – захисту та збереження цілісності держави в умовах військових та соціальних викликів, спровокованих агресією росії проти України.

В обґрунтуванні рис волонтерського руху в якості агента соціальних змін, одним із ефектів реалізації якого є дефрагментація українського суспільства, використано методологію «нових» суспільних рухів. З-поміж аргументів, які вказують на дефрагментацію українського суспільства в умовах війни в контексті волонтерського руху як «нового», виділено: 1) масовість, залучення широких верств населення із розмиванням кордонів між стратифікаційними групами на основі спільної цілі та цінностей; 2) власне спільна ціль та цінності, які не пов'язані з економічними чи політичними інтересами, а в першу чергу, з екзистенційними – збереженням життя і свободи; розмивання кордонів між індивідуальними та суспільними інтересами в процесі розв'язання нагальних соціальних проблем, спровокованих війною; 3) безпрецедентно високий та стабільний рівень суспільної довіри до волонтерів з моменту вторгнення росії в Україну та факт формування/самоорганізації волонтерського руху на основі довіри людей одне до одного як емоційної відповіді на військову агресію.

Ключові слова: волонтерський рух, волонтерство, дефрагментація, нові суспільні рухи.

Постановка проблеми. За час збройної агресії росії від 2014 року в Україні сформувався потужний волонтерський рух. На сьогодні, ведучи мову про виживання та збереження нашої держави в умовах повномасштабного вторгнення, ми говоримо не тільки про готовність Збройних Сил України давати відсіч ворогові, але й про важливість захисту суверенітету нашої держави для кожного громадянина. Унікальність війни в Україні полягає у тому, що вона ведеться не лише добре підготованою армією, а й силами сотні тисяч волонтерів та патріотів, які щодня докладають свою працю, сили та кошти до підтримки обороноздатності держави. Солідаризація українців на основі спільної мети та цінностей, об'єднання на цій основі у волонтерський рух, що набув в українських реаліях самобутніх рис, актуалізують практичний та теоретичний інтерес до його дослідження.

На нашу думку, заслуговує особливої уваги розкриття як якостей українського волонтерського руху в контексті актуального часопростору, так і його соціальних ефектів. Дослідження сутності волонтерського руху як агента змін, який в актуальних умовах екзистенційних викликів, спровокованих війною, є чинником багатьох соціальних процесів на мікро-, мезо- та макrorівнях соціальної системи: від зміни мотивації діяльності та щоденних практик українців, як от донатити на потреби армії, що вже стало рутинною, до трансформації ціннісних основ суспільства, перебирання волонтерським рухом на себе ключових функцій держави з посилення обороноздатності країни в час війни. З-поміж усього іншого, волонтерський рух у сучасних умовах є проявом безпрецедентної самоорганізації широких мас населення «знизу», об'єднання на основі спільних цілей, цінностей, суспільної довіри, і, відповідно, чинником дефрагментації українського суспільства в умовах соціальної кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній соціологічній думці є низка розвинутих методологічних підходів до дослідження суспільних рухів: теорія колективної дії (Ч. Тіллі), теорія колективної поведінки (Дж. Кілліан, В. Корнгаузер та ін.), теорія мобілізації ресурсів (Дж. Мак-Карті, М. Залд та ін.). Особливого розвитку дослідження явищ самоорганізації індивідів набули завдяки прихильникам парадигми «нових» суспільних рухів – Н. Смельзера, П. Штомпки, А. Турена та ін. У вітчизняному науковому товаристві до дослідження процесів становлення нових суспільних рухів в Україні долучилися В. Потапенко, А. Двігун, Т. Савельєва та інші.

Окремі аспекти волонтерського руху та волонтерства в Україні впродовж останнього десятиліття стали об'єктом досліджень низки вітчизняних вчених. Зокрема, становлення та розвиток волонтерського руху в Україні досліджували І. Юрченко, О. Паславська та ін. Узагальненню досвіду волонтерської діяльності в Україні присвячені праці Д. Горелова, О. Корнієвського, Т. Лях та ін. Чинники, що сприяють мотивації до волонтерської діяльності стали предметом зацікавлень

Н. Вайнілович, К. Беспалової, А. Єременка, О. Безрукової та ін. Дослідженням ресурсного потенціалу українського волонтерського руху та факторів його актуалізації займалися В. Погрібна, О. Проценко, О. Панькова, О. Касперович та ін. Окремої уваги заслуговують роботи українських дослідниць, що розглядають волонтерський рух з точки зору його становлення як новітнього суспільного інституту в Україні (Н. Черниш, Т. Заславська та ін.) та його агентний вплив на суспільні інститути у час соціальної нестійкості (А. Бевзенко, О. Злобіна).

Метою статті є обґрунтування волонтерського руху в Україні крізь призму методології «нових» суспільних рухів як агента соціальних змін, одним із ефектів якого в умовах війни є дефрагментація українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняному науковому дискурсі спостерігається тенденція до вживання понять «волонтерство» та «волонтерський рух» як взаємозамінних, що, на нашу думку, не є правильним та спонукає звернутись до уточнення змісту зазначених понять.

Їх ототожнення частково пов'язане із специфікою становлення волонтерського руху в Україні, а також формування державою нормативно-правової основи регулювання волонтерської діяльності. Лише з 2014 р., в умовах реальної загрози втрати суверенітету держави внаслідок агресії росії, можемо говорити про виникнення українського волонтерського руху як масового явища, хоч початки волонтерських практик/волонтерської діяльності простежуються з 90-х років ХХ ст. В цей період виникають центри соціальних служб для дітей, сімей та молоді та психологічні служби на зразок «Телефону Довіри», до діяльності яких долучались добровольці, які здійснювали неоплачувану допомогу у соціальній сфері [14]. У 2003 р. за Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг» від 10 грудня 2003 року було зроблено спробу врегулювати волонтерську діяльність у сфері соціального захисту населення. Примітною рисою згаданого положення є те, що волонтерська діяльність тут розглядається лише у взаємозв'язку із наданням соціальних послуг, адже усі терміни Положення застосовуються у значеннях, наведених Законом України «Про соціальні послуги». Волонтерська діяльність тут визначається як добровільна неприбуткова діяльність фізичних осіб – волонтерів у сфері надання соціальних послуг, яка спрямована на надання допомоги особам, що перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, і сприяє самореалізації волонтера [18].

У 2004 році розпорядженням Кабінету Міністрів України [19] була утворена Координаційна рада з питань розвитку та підтримки волонтерського руху в Україні, на яку були покладені функції розробки та впровадження заходів щодо розвитку волонтерського руху в Україні (розпорядження втратило свою чинність 18 серпня 2005 року). 23 лютого 2006 року Верховна Рада України ухвалює Закон «Про

волонтерський рух”, який був заветований Президентом України як нормативно-правовий акт, що містить положення, які не узгоджуються із міжнародними принципами волонтерського руху та може привести до створення додаткових перешкод для здійснення волонтерської діяльності в Україні [10]. У 2009 році Верховною Радою був зареєстрований Проект Закону України «Про волонтерський рух» (який так і залишився у статусі проекту). Тут ми зустрічаємо наступні визначення понять: *волонтерська діяльність* – будь-яка соціальна, суспільно корисна, неприбуткова та вмотивована діяльність волонтерів та волонтерських організацій, що провадиться шляхом виконання робіт, надання послуг отримувачам волонтерської допомоги; *волонтерський рух* – громадський рух, який базується на добровільному об’єднанні волонтерів з метою провадження будь-якої соціальної, добровільної, неприбуткової та вмотивованої діяльності, що має суспільно корисний характер [20].

6 липня 2011 року був схвалений Закон “Про волонтерську діяльність”, який мав на меті залучити добровольців до проведення футбольного свята Євро – 2012. У цьому Законі даються визначення понять “волонтерської діяльності”, “волонтерської допомоги”, “волонтерської організації”, “волонтера”, “отримувача волонтерської допомоги”. У чинному Законі України «Про волонтерську діяльність», у який вносились зміни відповідно до актуальної ситуації в країні (анексія росією частини України у 2014р., АТО/ООС, повномасштабне вторгнення росії в Україну та ін.), відсутнє визначення поняття «волонтерського руху», а волонтерська діяльність визначається як добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги – роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами [17].

Отже, нормативно-правова основа регулювання взаємин держави із з новим суб’єктом суспільних відносин – волонтерським рухом потребує, на нашу думку, доповнення, та, як мінімум, чіткішого визначення понять «волонтерський рух» та «волонтерство», а також обґрунтування їх співвідношення. Під поняттям «нового» суб’єкта суспільних відносин маємо на увазі не лише часовий вимір виникнення та формування волонтерського руху як масового явища з 2014 р., а й «новий» тип суспільного руху, що є феноменом постіндустріального/постмодерного суспільства на противагу «старим» суспільним рухам, характерним для раннього модерну та індустріальної епохи.

Поняття «волонтерство» та «волонтерський рух» пов’язані між собою, мають спільний корінь (слово «волонтер» походить від французького *volontaire* (доброволець), яке запозичено з латинського *voluntarius* (*voluntas* – вільне волевиявлення, *volō* – бажання, намір) [2], однак відображають різні феномени. *Волонтерський рух є суспільним рухом, тобто соціальним агентом, колективним діячем, що характеризується соціальною спрямованістю, добровільністю участі*

його учасників (індивідуальних та колективних соціальних акторів) на основі самоорганізації, які здійснюють свідому, благодійну, безкорисну діяльність заради досягнення спільної цілі. Відповідно, активність/діяльність волонтерів з вище зазначеними характеристиками вважаємо *інструментом реалізації, розвитку, трансформації волонтерського руху, та визначаємо поняттям «волонтерство»*.

Волонтерський рух в Україні з 2014 року можемо окреслити як чинник дефрагментації українського суспільства на основі самоорганізації та солідаризації великих мас людей незалежно від статі, віку, професії, етнічного походження, місця в стратифікаційній структурі та ін. довкола спільної цілі, – захисту та збереження цілісності держави в умовах військових та соціальних викликів, спровокованих агресією росії проти України.

Під дефрагментацією у зазначеному контексті розуміємо розмивання кордонів між різними соціальними спільнотами, представники яких долучаються до цілого спектру волонтерських практик (від зооволонтерства до забезпечення боєздатності армії), формуючи волонтерський рух. Використовуючи методологію «нових» суспільних рухів, саме *рекрутування, а точніше, – самоорганізація учасників руху з різних соціальних прошарків на основі спільних цінностей та суспільно значимих цілей*, є однією із характеристик «нових» рухів, до яких відносимо і український волонтерський рух.

Крім того, як зазначають прихильники парадигми «нових» суспільних рухів [30; 31; 32; 33], «нові» рухи є феноменом, який з'являється в постіндустріальному/постмодерному суспільстві. Для цієї епохи характерною є тотальна множинність – класова, расова, етнічна, культурна, що втілюється у принципах еkleктичності, мультикультуралізму, плюралізму, нестійкості соціальних інституцій, а отже, – передбачає дифузію та дефрагментацію соціальних спільнот, особливо в умовах невизначеності.

Ознаки дефрагментації та солідаризації у зв'язці із протестним громадським активізмом особливо яскраво проявлялись у моменти Майданів. Поняттям «майдан» сьогодні позначають не лише площу, місце проведення мітингів (первинне значення), а й громадські ініціативи та протести [23]. Мовний майдан 2012 р., Податковий майдан 2013 р. Майдан 2013–2014 рр. – Революція Гідності. Більшість вітчизняних авторів, що досліджують український волонтерський рух як масову громадську активність, спрямовану на реалізацію спільної цілі, схильні вважати точкою відліку його формування Революцію Гідності та подальші події, пов'язані із нападом росії на Україну у 2014 році. Все ж, на нашу думку, зародки українського волонтерського руху у сучасному форматі проросли власне під час Помаранчевої революції 2004 р., яка продемонструвала єдність великих мас українців довкола спільних демократичних цінностей. Прикладами волонтерських практик у цьому випадку був збір коштів на потреби Майдану, приготування їжі, облаштування побуту та збір теплої одягу для протестувальників тощо.

Відповідно до парадигми «нових» суспільних рухів, важливою їх характеристикою є соціальна база – як “новий” середній клас, зайнятий у невиробничому секторі економіки, так і ті, хто перебуває на периферії класової системи (студенти, домогосподарки, пенсіонери). Цю якість «нових» рухів, що відображає специфіку їх соціальної структури, можемо окреслити поняттям «дефрагментація». За умови масовості соціального руху, як у випадку із волонтерським рухом в Україні із 2014 р., який об’єднав у гнучку мережу як окремих індивідів, так і структури різної міри формалізації довкола надважливої цілі – зберегти як індивідуальну свободу та життя, так і свободу та незалежність держави в умовах військової агресії росії, явище дефрагментації проявляється доволі яскраво.

Масовість українського волонтерського руху та, очевидно, залученість до його функціонування усіх соціальних прошарків, відображена у даних щорічного звіту дослідження індексу благодійності у світі за трьома базовими показниками: допомога ближнім (у інших інтерпретаціях – незнайомцям), грошові пожертви, волонтерство (пожертва особистого часу) від Charities Aid Foundation (CAF) – World Giving Index (WGI). На рисунку 1 подано дані звітів щодо благодійності в Україні за 2015 рік (дані за 2014 р.), 2022 рік (дані за 2021 р.), 2023 рік (дані за 2022 р.) [34; 35; 36].

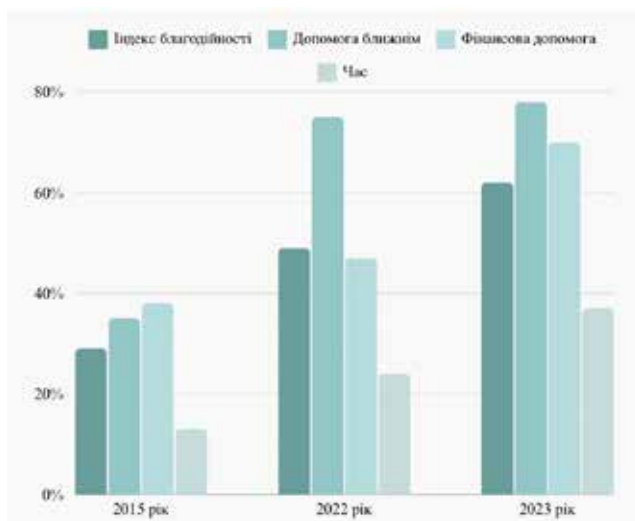

Рис. 1. Благодійність в Україні за даними звітів World Giving Index 2015, 2022, 2023 pp.

У звіті 2023 року зазначено, що у 2022 році Україна зафіксувала найбільший у світі річний приріст за індексом благодійності у порівнянні з попереднім роком. За рік повномасштабної війни позиція України у рейтингу благодійності зміцнилася на 8 пунктів. Зокрема, значно зріс загальний показник індексу – з 49% у 2022 році (дані за 2021 рік) до 62% у 2023 році (дані за 2022 рік), тобто, 62% дорослого населення країни у 2022 році займалися благодійністю. Загалом зміцнилися й дані за трьома основними показниками. Найактивніший ріст спостерігаємо за показником фінансової допомоги.

Зазначені цифри від Charities Aid Foundation (CAF) – World Giving Index підтверджують результати опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми MATRA з 13 по 21 грудня 2022 р., відповідно до яких близько 61 % українців так чи інакше долучалися до волонтерської допомоги Силам оборони України чи своїм співгромадянам: хтось допомагав фізичною роботою (близько 10 %), 31 % допомагали фінансово, близько 20 % – і фінансово, і роботою [12].

Також, відповідно до відкритих даних, розміщених на вебпорталі Opendatabot.ua [21] на грудень 2023 року майже сім тисяч людей зареєстровано у Реєстрі волонтерів АТО та/або здійснення заходів із забезпечення НБО (забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації). Перелік осіб у Реєстрі виріс у 2,5 рази за неповний 2023 рік, а загалом від початку повномасштабної війни кількість офіційних волонтерів зросла у 21 раз. Найбільший приріст кількості зареєстрованих волонтерів припав на грудень 2022 року (до переліку додалось 1653 волонтери за місяць), що є цілком закономірним, зважаючи на те, що з початком повномасштабного вторгнення держава відтермінувала вимогу реєстрації до кінця 2022 року. Відомості про приналежність до зазначеного Реєстру є однією з умов для того, щоб на отримані волонтерами донати не накладався податок у розмірі 19,5 % (18% податку на доходи фізичних осіб та 1,5% військового збору).

Проте реальна кількість людей, що збирає кошти на власні картки та волонтерить, не повідомляючи про це державу, й з різних причин не набуває статусу волонтера, більша. За даними Монобанку, станом на травень 2023 року 38 963 українців відкрили «банки» для збору коштів – у вісім разів більше, ніж кількість офіційно зареєстрованих волонтерів. Кількість власників «банок» для збирання допомоги зросла майже у 21 раз з початку війни [11].

Побільшало й поповнень цих банок для збору допомоги – аж у 20 разів від початку великої війни. У 2023 р., в середньому, українці роблять 3,1 млн. транзакцій на місяць, тоді як на початку березня 2022 р. поповнень було близько 158 тисяч на місяць. Станом на початок травня 2023 р., в середньому, в одну банку «скидалось» близько 70 людей [21].

Ще однією характеристикою волонтерського руху, як власне «нового», є *розмивання меж між поняттям індивідуального та колективного*. Сфера публічного частіше за все перебуває під впливом індивідуальних потреб [22]. На цій якості волонтерського руху в Україні також наголошує українська соціологиня Л. Бевзенко. Як зазначає науковиця, волонтерський рух у аксіологічній площині спирається на подвійну ціннісну платформу для його учасників. З одного боку, це суспільні цінності, збереження держави, захист від ворога. Волонтери практично, зі слів авторки, «підклали свої руки під державу», яка хиталася і могла впасти. З іншого боку, яскраві особистості, які є ядром цього руху, вбачають у цьому власну самореалізацію і свій життєвий шлях. Л. Бевзенко робить акцент на тому, що український волонтерський рух не є локальною індивідуалізованою активністю, а передбачає певні спонтанні масштабні об'єднання, які мають в собі потужне ядро з яскравих особистостей – провідних волонтерів, імена яких часто стають відомими та символізують певний напрям волонтерської діяльності: військовий (різнопланова допомога, спрямована на підсилення обороноздатності армії), медичний (від військової медицини у зоні бойових дій до допомоги у тилу пораненим та постраждалим від війни), соціальний (забезпечення потреб переселенців та гуманітарна підтримка тих, хто залишився у зоні бойових дій) тощо [1; 15; 25].

Одночасно сила волонтерського ядра спирається на потужну і малопомітну підтримку значних мас громадян країни, які долучаються до колективної дії, керуючись власними імпульсами та мотивами, які відгукуються в суспільних цінностях руху. Так, наприклад, домінуючими мотивами участі у волонтерському рухові різних статусних груп (активних волонтерів, представників бізнесу та представників влади) відповідно до фокус-групового дослідження, проведеного у містах Запоріжжя, Суми, Хмельницький (по три у кожному місті з представниками кожної з категорій) компанією «Active group» у червні 2023 р., є: моральна мотивація (бажання допомогти іншим, відчуття єдності та сили, а також потреба в моральній підтримці); «наблизити Перемогу»; реакція на локальні трагедії (бомбардування росією рідних для волонтерів міст і сіл, загибель родичів і знайомих тощо); емпатія до військових та їхніх родин; волонтерство як психотерапія; довіра до конкретної волонтерської організації; задоволення від участі у волонтерських подіях; видимі результати роботи; самоідентифікація волонтерського середовища як своєї «еліти»; меркантильна мотивація, найчастіше пов'язана з потребою у створенні репутації тощо. Описуючи мотиви припинення волонтерства як фізичної включеності в процес, інформанти називають: матеріальні та фінансові труднощі; знайдено роботу; емоційна втома/емоційне вигорання; страх перед репресіями з боку державних органів; відсутність або недостатність державної підтримки; негативна та некоректна поведінка реципієнтів; брак освіти й навичок та ін. Однак, навіть припинивши щось робити фізично, люди

часто продовжують підтримувати волонтерські рухи іншими способами. Це може бути фінансова підтримка, інформаційна (перепости в соцмережах), участь в акціях тощо [28].

Слід зауважити, що волонтерство та донати сьогодні визначаються українцями ознаками патріотизму, про що засвідчують дані дослідження соціологічної групи «Рейтинг», проведеного до Дня Незалежності: «Уявлення про патріотизм та майбутнє України» (16–20 серпня 2023). Зокрема, так вважають 46 % опитаних. Це найвищий відсоток, порівняно з іншими варіантами відповідей щодо ознак патріотизму в умовах війни [24]. У цьому ж дослідженні фактор допомоги один одному потрапив у трійку факторів, що, на думку українців, об'єднують націю: перемоги ЗСУ (65%), відбудова (49%), допомога один одному (40 %). Зауважимо, що ці три фактори є ключовими магнітами волонтерських практик. Іншими об'єднуючими чинниками були названі: економічний ріст (30%), мова (25%), вступ до ЄС/НАТО (20%), єдність політиків (15%), культура (13%), історія (9%), повернення біженців і релігія (по 4%), спортивні перемоги (1%).

Наступна важлива характеристика «нового» суспільного руху, яка, на нашу думку, притаманна українському волонтерському рухові, є те, що він *не зосереджений на економічних чи політичних цілях*. «Нові» рухи є емоційною реакцією на стан справ, а не раціональною спробою поліпшити становище певних соціальних груп, що було метою так званих «старих» рухів, які характерні, головним чином, для раннього періоду сучасної епохи та орієнтовані на економічні інтереси чи боротьбу за доступ до ресурсів [16; 32]. «Нові» рухи ставлять за мету пошук ідентичності та солідарності в межах різних інституційних структур постіндустріального суспільства.

Щодо українських реалій в умовах російсько-української війни, О. Панькова та О. Касперович поділяють напрями волонтерської діяльності на дві групи, відповідно до актуальних викликів, що стоять перед суспільством: «волонтерська діяльність щодо зміцнення обороноздатності країни, надання допомоги Збройним силам України» та «діяльність щодо надання волонтерської допомоги громадянам та населенню України, які постраждали внаслідок збройної агресії». До першої групи волонтерських практик належать: допомога ЗСУ в зоні активних бойових дій (гуманітарна допомога, допомогу з технікою та підтримка її життєздатності, порятунок життя поранених на лінії зіткнення, пошук безвісти зниклих тощо) та допомога військовослужбовцям у тилу (гуманітарна /матеріальна допомога членам родин військовослужбовців, допомога з перевезенням за кордон з метою лікування /протезування, допомога із забезпеченням військових лікарень /шпиталів ліками, технічним обладнанням тощо, допомога із вирішенням питань щодо обміну військовополонених, допомога родинам постраждалих /загиблих Героїв України). До другої групи напрямів діяльності віднесено допомогу вимушеним переселенцям, громадянам

України, що залишилися проживати у зоні активних бойових дій чи на територіях тимчасової окупації (порятунок життя, евакуація, гуманітарна /фінансова допомога, нематеріальна допомога тощо), допомога населенню деокупованих територій (відновлення житла, гуманітарна /фінансова/нематеріальна допомога) [13].

«Нові» рухи рідко використовують традиційні політичні канали й механізми прийняття рішень. Для них більшою мірою *властива тактика громадянської непокори та мобілізації громадської думки*, прикладом чого є Майдани 2004 р., 2014 р. тощо. Важливою ознакою українського волонтерського руху після нападу росії з 2014 р. є сама природа його виникнення внаслідок обмеженості ресурсів держави у боротьбі із зовнішнім ворогом. Опинившись у раптовій кризовій ситуації, українське суспільство мало два шляхи реагування: домогтися від держави виконувати її функції краще, тобто вдатись до тактики конфронтації/конфлікту з державними інституціями, як це відбувалось у випадку українських Майданів (що було неможливим, зважаючи на раптовість та силу агресора), або ж акумулювати внутрішні ресурси для підсилення обороноздатності держави, тобто застосувати тактику солідаризації. Волонтерський рух не протиставляє себе державі, а, навпаки, перебирає на себе частину функцій державних інституцій за умови неспроможності останніх здійснювати ефективне регулювання соціальних проблем в умовах воєнного стану.

“Нові” рухи уникають жорстких організаційних форм. Тому можна говорити про їх *децентралізованість та множинність організаційних форм* [16; 22; 32]. Сучасні суспільні рухи, до яких належить і волонтерський рух, мають такі характеристики, як неієрархічність, децентралізація, гнучкість, рухливість, легкість створення та швидкість розпаду структур, відкритість, загальнодоступність інформаційних ресурсів, рівноправність учасників, вторинність форм і структур по відношенню до змісту діяльності, організація рухів на принципах вільної, добровільної асоціації, самоорганізація та самоуправління [26].

Ми визначаємо український волонтерський рух як «новий» суспільний рух, який є агентом суспільних трансформацій, формується «знизу», має масовий характер, соціальне спрямування, мережеву структуру, яка включає соціальних агентів з різним рівнем формалізації та різними завданнями (від порятунку покинутих тварин у зоні активних бойових дій, різнопланової допомоги вразливим групам населення, переселенням до підсилення боєздатності ЗСУ), реалізація яких слугує спільній цілі – розв’язанню нагальних соціальних проблем в умовах численних викликів, спровокованих війною росії проти України [29]. Додамо, що формування та функціонування волонтерського руху як колективного агента в умовах війни в Україні, спрямованого на досягнення зазначеної вище цілі, є прикладом дефрагментації українського суспільства, тобто стирання кордонів між стратифікаційними спільнотами. Слід зауважити, що структура руху, як і його

активність, є нестабільною, про що засвідчує його динаміка, залежна від зовнішнього контексту та актуальних подій: спостерігались хвилі спонтанної самоорганізації у 2014 та 2022 роках, з подальшим унормуванням, деяким зниженням активності дій, впорядкуванням діяльності, формалізацією волонтерських структур тощо.

Однак доволі стабільною ознакою волонтерського руху як чинника дефрагментації українського суспільства є високий рівень довіри до волонтерів впродовж років. На рисунку 2. зібрано дані досліджень Київського міжнародного інституту соціології щодо динаміки рівня довіри громадян України до волонтерів від 2015р. [9; 6; 8; 7; 3; 5]. Зауважимо, що у дослідженні 2012 року про волонтерство як важливий соціальний інститут взагалі не йшлося [9].

Українська соціологиня Н. Черниш обґрунтовує роль довіри у формування волонтерства як новітнього соціального інституту сучасної України, який, зі слів науковиці, пройшов певні етапи творення – від горизонтальної площини зв'язків, відносин і регуляцій (на міжособистісній, а згодом дедалі більше на міжгруповій довірчій основі) до

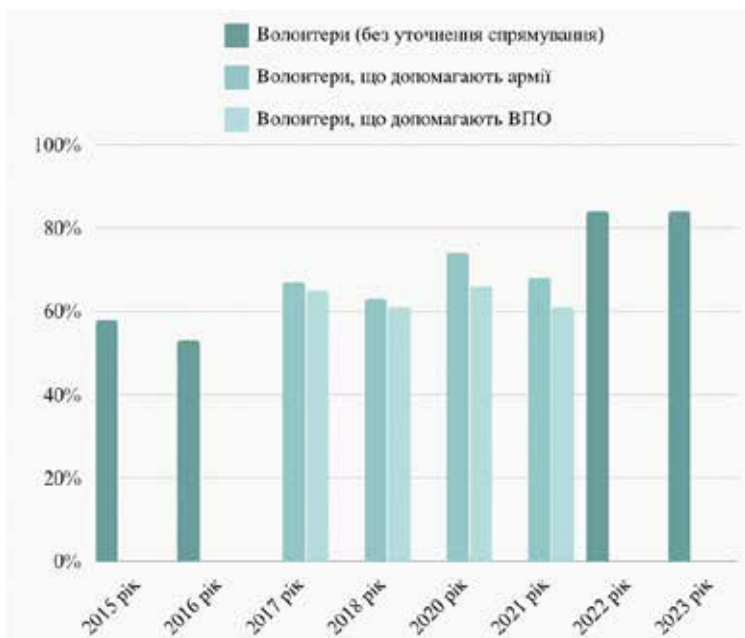

Рис. 2. Динаміка довіри до волонтерів в Україні

їхньої модифікації у вертикальній площині на базі утворення та розповсюдження інституціонального типу довіри. Н. Черниш звертає також увагу на відмінність української версії волонтерства від його організаційних форм і наповненості у розвинутих країнах світу, де воно є розповсюдженим у малих проявах індивідуальної активності, разових акціях, часто зорганізованих «зверху». Як вважає соціологиня, довіра поволі перестає бути мисленнєвим різновидом внутрішнього життя індивіда і перетворюється на дієву складову повсякденних практик, що знаходить прояв у різноманітних волонтерських ініціативах та предметних активностях, пов'язаних з особистою участю [27]. Варто доповнити, що в українському контексті маємо справу власне з волонтерським рухом як масовим явищем, який, з одного боку, сформувався завдяки самоорганізації людей на основі довіри один до одного, а з іншого, – користується довірою більшості українців (від 57, 6% у 2015р. до 84% у 2024 р.) та постійно демонструє позитивний індекс балансу довіра/недовіра, що, на нашу думку, є показником дефрагментації українського суспільства.

Висновки і пропозиції. Спроба дослідження волонтерського руху у вітчизняному науковому дискурсі, а також аналіз нормативно-правового регулювання взаємин держави із волонтерським рухом як суспільним інститутом, підняла на поверхню потребу доповнення, та, як мінімум, чіткішого визначення понять «волонтерський рух» та «волонтерство», а також обґрунтування їх співвідношення.

Ми визначаємо волонтерський рух як суспільний рух, що є соціальним агентом, колективним діячем та характеризується соціальною спрямованістю, децентралізованістю, множинністю організаційних форм, вторинністю форм і структур по відношенню до змісту діяльності, добровільністю участі його учасників на основі самоорганізації, які здійснюють свідому, благодійну, безкорисну діяльність заради досягнення спільної цілі. Відповідно, активність/діяльність волонтерів вважаємо інструментом реалізації, розвитку, трансформації волонтерського руху, та визначаємо поняттям «волонтерство». Ціллю волонтерського руху сьогодні є розв'язання нагальних соціальних проблем в умовах численних викликів, спровокованих війною росії проти України.

Використовуючи методологію «нових» суспільних рухів та зважаючи на актуальний воєнний контекст українського суспільства, можемо охарактеризувати волонтерський рух в Україні як чинник дефрагментації суспільства та стирання кордонів між стратифікаційними спільнотами на основі низки ознак.

По-перше, в час збройної агресії волонтерський рух набув безпрецедентної масовості, залучаючи широкі верстви населення: як середній клас, так і верстви, що знаходяться на периферії класової системи (пенсіонери, школярі, студенти, тощо). Соціологічні дослідження засвідчують масову участь українців у різного роду волонтерських практиках: від донатів до активної реалізації важливих видів діяльності,

як от медичне волонтерство, гуманітарна підтримка постраждалих від війни, підсилення обороноздатності армії.

По-друге, український волонтерський рух об'єднує ці широкі верстви довкола спільних цілей та цінностей, демонструючи розмивання меж між колективним та індивідуальним, опираючись, з одного боку, на суспільні цінності збереження держави й захисту від ворога, а з іншого – на індивідуальні мотиви й інтереси звичайних громадян та лідерів, які відгукуються в суспільних цінностях руху. Як «новий» суспільний рух, він не зосереджений на економічних чи політичних цінностях, а в першу чергу, – на екзистенційних: житті і свободі.

По-третє, український волонтерський рух, з одного боку, володіє надзвичайно високим та стабільним рівнем довіри у суспільстві впродовж років, а з іншого боку, – є заснованим на довірі людей одне до одного, що підсилює аргумент про рух як чинник дефрагментації українського суспільства в умовах війни.

Зауважимо, що феномен «нових» суспільних рухів став можливий в епоху постмодерну, маркером якої є класова, расова, етнічна, культурна множинність, нестійкість суспільних інституцій, дифузія та дефрагментація соціальних спільнот в умовах невизначеності. Український волонтерський рух є чинником та прикладом дефрагментації сучасного суспільства в час соціальних потрясінь.

Зазначимо, що дефрагментація українського суспільства в умовах війни передбачає одночасну його фрагментацію на основі чіткого поділу на «ми» і «вони», на «тих, хто за нас, і тих, хто проти нас». Війна загорює чорно-біле мислення: люди, події, ситуації оцінюються з позиції «зрада-перемога», «свої-чужі», «герої-звядники». Саме на дослідженні впливу війни на процеси розділення, фрагментації українського суспільства варто зосередитись в наступних дослідженнях.

Список використаної літератури

1. Бевзенко Л. Інтегративна концепція соціальної напруженості – методологія, концептуальна схема, прагматика. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 3. С. 43–74 (Частина 1) ; № 4. С. 73–104 (Частина 2).
2. Волонтер – етимологія. Горох – українські словники. URL: <https://goroh.pp.ua/Етимологія/волонтер> (дата звернення: 01.04.2024).
3. Динаміка довіри соціальним інституціям 2020-2021 років: результати телефонного опитування. Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1> (дата звернення: 27.03.2024).
4. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2022 роках. Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=1> (дата звернення: 27.03.2024).
5. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2023 роках. Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1> (дата звернення: 26.03.2024).

6. Довіра до соціальних інституцій та груп (грудень 2015). Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579&page=1> (дата звернення: 27.03.2024).

7. Довіра соціальним інститутам, грудень 2018. Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=63> (дата звернення: 27.03.2024).

8. Довіра соціальним інституціям (грудень 2016). Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1> (дата звернення: 27.03.2024).

9. Довіра українців до соціальних інституцій (лютий 2012). Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=81> (дата звернення: 28.03.2024).

10. Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму рекомендує парламенту підтримати пропозицію Президента України до Закону «Про волонтерський рух». Верховна Рада України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/Povidomlennya/8411.html?search=волонтер* (дата звернення: 06.04.2024).

11. Лише 5 тисяч українців зареєструвалися у Реєстрі волонтерів Скільки людей насправді допомагають країні у війну та як їх систематизувати. Опендабот. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/real-volunteers> (дата звернення: 02.04.2024).

12. Опір агресору, волонтерство, обстріли інфраструктури: як повномасштабна війна вплинула на життя українців. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Льва Кучеріва. URL: https://dif.org.ua/article/opir-agresoru-volonterstvo-obstrili-infrastrukturiyak-povnomasshtabna-viyna-vplinula-na-zhittya-ukraintsiv#_Toc128066176 (дата звернення: 01.04.2024).

13. Панькова О., Касперович О. Українське волонтерство в умовах збройної російської агресії: зміцнення потужностей через залучення ресурсів цифровізації, платформізації ІКТ та мережевих технологій. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. Т. 2, № 68. С. 113–123.

14. Поляруш С. Волонтерський рух: світовий досвід, Україна і Кіровоградщина. *Наукові записки. Серія : Історичні науки*. 2015. № 22. С. 150–155.

15. Породжені війною спільноти як соціальні донори і реципієнти : матеріали міждисциплінарного наукового семінару, м. Київ, 25 березня 2021 р. / ред.: Т. Титаренко, О. Злобіна, М. Дворник. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2021. 72 с.

16. Потапенко В., Двігун А. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. *Центр внутрішньополітичних досліджень НІСД*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-11/volonterstvo_01112022.pdf. (дата звернення: 28.03.2024).

17. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI : станом на 13 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 29.03.2024).

18. Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг : Постанова від 10.12.2003 р. № N 1895. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp031895?an=69&ed=2011_07_06 (дата звернення: 28.03.2024).

19. Про утворення Координаційної ради з питань розвитку та підтримки волонтерського руху : Розпорядж. від 23.04.2003 р. № N 225-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225-2003-p#Text> (дата звернення: 06.04.2024).

20. Проект Закону України «Про волонтерський рух» від 22.10.2009 № 5266 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF42A00A?an=3> (дата звернення: 29.03.2024).

21. Реєстр волонтерів виріс у 2,5 рази за рік Як змінилась кількість волонтерів від початку повномасштабної? Опендабот. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/real-volunteers-2023-12> (дата звернення: 02.04.2024).

22. Савельєва Т. Суспільні рухи в контексті мережевого суспільства. *Сучасне суспільство*. 2018. № 2(15). С. 167–176.

23. Сафар'янс Є. Поняття «майдан» в суспільній свідомості українців кін. XX – поч. XXI ст. *Матеріали XIII міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки – 2019 : Історія»* (Київ, 16–18 травня 2019 р.). 2019. С. 140–144.

24. Соціологічне дослідження до Дня Незалежності: «Уявлення про патріотизм та майбутнє України». Соціологічна група Рейтинг. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/soc_olog_chne_dosl_dzhennya_do_dnya_nezalezhno_uyavlennya_pro_patr_otizm_ta_maybutn_ukra_ni_16-20_se.html (дата звернення: 01.04.2024).

25. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 288 с.

26. Фостер Л. Суспільний рух як організована колективна дія: теоретичні аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. № 9. С. 270–274.

27. Черниш Н. Вплив довіри та довірчих відносин на становлення новітнього соціального інституту волонтерства у сучасній Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2016. № 2. С. 26–38.

28. Єременко А., Безрукова О. Характеристика волонтерського руху та мотивація волонтерів в умовах російсько-української війни (за результатами якісного дослідження). *Соціологічні студії*. 2023. Т. 2, № 23. С. 26–37.

29. Штрайхер О., Школяр М. Сутність та характеристики волонтерського руху у фокусі війни в Україні. *Габітус*. 2024. № 57. С. 25–32.

30. Eyerman R., Jamison A. *Social Movements: A Cognitive Approach*. University Park: Pennsylvania State University Press. 1991. pp. 184. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/canadian-journal-of-political-science-revue-canadienne-de-science-politique/article/abs/social-movements-a-cognitive-approachron-eyerman-and-andrew-jamison-university-park-pennsylvania-state-university-press-1991-pp-184/AA09E7D8BFEE7B2B88F03AFB7596BD84> (дата звернення: 02.04.2024).

31. Smelser N. *Theory of Collective Behavior*. N. Y. : Free Press. 1962. 681 p.

32. Sztompka P. *The sociology of social change*. San Francisco, CA: Wiley-Blackwell. 1994. 368 p.

33. Touraine A. *The Voice and the Eye. An Analysis of Social Movements*, Cambridge. Cambridge University Press. 1981. 225 p.

34. World Giving Index 2015. A global view of giving trends. November 2015. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_worldgivingindex2015_report.pdf

35. World Giving Index 2022. A global view of giving trends. March 2022. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-usresearch/caf_world_giving_index_2022_210922-final.pdf

36. World Giving Index 2023. A global trends in generosity. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/wgi_report_2023_final.pdf?sfvrsn=402a5447_2

Shkoliar M. V., Shtraikher O. A. The volunteer movement as a factor of defragmentation of Ukrainian society in wartime

The article, based on the analysis of the national scientific discourse and the legal framework for regulating the state-volunteer movement relationship, reveals the need to clarify the concepts of “volunteer movement” and “volunteering. The volunteer movement is defined as a collective actor, an agent of social change, and volunteering is defined as a tool for its implementation and transformation through volunteer practices.

The author considers the volunteer movement in Ukraine as a factor of defragmentation of society, based on the peculiarities of its formation and functioning in modern realities. Since 2014, the defragmentation of Ukrainian society has been interpreted as a process of blurring the boundaries between different social communities, whose representatives are involved in a whole range of volunteer practices based on self-organization, regardless of gender, age, profession, ethnicity, place in the stratification structure, etc. around a common goal – to protect and preserve the integrity of the state in the context of military and social challenges provoked by Russia’s aggression against Ukraine.

The article uses the methodology of “new” social movements to substantiate the features of the volunteer movement as an agent of social change, one of the effects of which is the defragmentation of Ukrainian society. Among the arguments that point to the defragmentation of Ukrainian society in the context of war in the context of the volunteer movement as a “new” one, the following are highlighted: 1) mass participation, involvement of the general population with blurring of boundaries between stratification groups based on a common goal and values; 2) the actual common goal and values that are not related to economic or political interests, but primarily to existential ones – preservation of life and freedom; blurring of the boundaries between individual and public interests in the process of solving urgent social problems provoked by the war; 3) an unprecedentedly high and stable level of public trust in volunteers since Russia’s invasion of Ukraine and the fact of the formation/self-organization of the volunteer movement based on people’s trust in each other as an emotional response to military aggression.

Key words: *volunteer movement, volunteering, defragmentation, new social movements.*

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 316.774

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.11>

Т. М. БАЙДАК

кандидатка соціологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри прикладної соціології та соціальних
комунікацій
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

А. А. ШАЛІМОВА

магістерка журналістики,
випускниця кафедри прикладної соціології та соціальних
комунікацій
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

В. О. БОЛОТОВА

кандидатка соціологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри прикладної соціології
та соціальних комунікацій
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ НОВИННОГО TELEGRAM-КАНАЛУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У статті зазначено особливості ведення новинного Telegram-каналу під час війни в Україні, які дозволяють каналу залишатися популярним та збільшувати свою аудиторію. Вказано, що українськи новинні Telegram-канали забезпечили швидке та оперативне інформування аудиторії на початку та впродовж війни в порівнянні з традиційними засобами масової комунікації. Зосереджено увагу на перевагах та недоліках такого формату трансляції новин, включаючи оперативність та можливість поширення неперевіреної інформації. Звернуто увагу на те, що новинні Telegram-канали відіграють важливу роль у забезпеченні інформацією під час війни, але потребують критичного осмислення та перевірки джерел інформації.

© Т. М. Байдак, А. А. Шалімова, В. О. Болотова, 2024

В статі представлені результати порівняння публікацій одного з найпопулярніших українських Telegram-каналів, які надавались до початку повномасштабної війни в Україні та під час війни. Виявлено, що під впливом війни зростає кількість опублікованих новин, зокрема з воєнної тематикою, змінився набір тематик та мова написання. Аналіз показав, що підвищилася важливість візуального супроводу новин, особливо в контексті волонтерської діяльності та подій на фронті. Також зафіксовано збільшення публікацій з використанням української мови, що обумовлене зростанням національної ідентичності української аудиторії Telegram-каналів. Результати дослідження показали збільшення кількості гумористичного контенту в новинну Telegram-каналі. Показники публікацій гумористичних матеріалів зросли як у абсолютному значенні, так і відсотковому співвідношенні до загальної кількості новин. Гумористичний контент став важливим елементом об'єднання та підтримки громадськості, зокрема через вірусні мему, які підтримують аудиторію в складні часи.

На основі отриманих результатів дослідження було надані рекомендації щодо ведення новинного Telegram-каналу в умовах війни. Рекомендації охоплюють різні аспекти, такі як надання актуальної та достовірної інформації, використання візуального контенту, встановлення ліміту символів у публікації та часу викладення важливих новин. Також важливими є відкритість коментарів, демонстрація соціальної відповідальності та збалансованість рекламного контенту. Зокрема, рекомендується додавати гумор та використовувати емодзі для покращення сприйняття інформації. Впровадження цих рекомендацій допоможе зробити новинний Telegram-канал популярним, привернути широку аудиторію та зберегти її лояльність.

Ключові слова: *засоби масової комунікації, комунікація, месенджер, новинний Telegram-канал, новини під час війни.*

Постановка проблеми. Орієнтація в інформаційному просторі – важлива складова існування сучасної людини. Велику роль в цьому процесі відіграють медіа, особливо нові медіа зі своєю інтерактивністю та мультимедійністю. Одною із затребуваних інтернет-платформ мас-медійної комунікації сьогодні виступають месенджери, на яких за допомогою різних форматів відбувається комунікація. Останнім часом, в умовах військового часу, значної популярності серед українців набув месенджер Telegram зі своїм форматом Telegram-каналів. Telegram-канали стали важливим каналом впливу на громадську думку, розповсюдження та оприлюднення інформації.

Війна стала важливим каталізатором популярності Telegram-каналів в Україні. З перших днів повномасштабного вторгнення цей канал комунікації став одним з головних для українців, який допомагав швидко орієнтуватися в інформаційному просторі та отримувати актуальні новини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування засобів масової комунікації та новітніх засобів масової комунікації в сучасному суспільстві вивчало багато науковців, серед яких можна виділити: М. Макклюєна, Г. Почепцова, А. Маруцака, Л. Городенко, В. Різун, В. Шевченко. Трансформацію комунікативного середовища

України описували в своїх роботах Т. Ісакова, В. Конач. Інструменти комунікації в Інтернеті досліджували такі вітчизняні фахівці, як С. Ілляшенко, Ю. Мельник, І. Побідаш. Останнім часом зріс науковий інтерес до месенджерів як каналу комунікації, їх дослідженню присвятили свої роботи І. Мудра, О. Кухарська, С. Бурлаков. Серед науковців, фокус яких був зосереджений на комунікації з аудиторією під час війни, можна виділити О. Васьківську, В. Жугай, В. Тарасюка. Аналізу Telegram та Telegram-каналів присвятили свої роботи Т. Кузнецова, С. Лебедева. Увагу в науковому дискурсі Telegram та окремо Telegram-канали як ЗМК отримали зовсім нещодавно. Але саме через те, що Telegram-канал зараз є одним з майданчиків, який використовують для впливу на громадські настрої та думки, важливість дослідження такого каналу розповсюдження новин є важливою.

Метою статті є визначити зміни, які відбулись у процесі ведення українських Telegram-каналів під час війни, які сприяли збільшенню їх популярності (на прикладі одного з популярних українських Telegram-каналів).

Виклад основного матеріалу. Сучасне інформаційне суспільство створює умови, в яких засоби масової комунікації мають постійний вплив на формування та конструювання соціальної реальності сьогодення. Здійснення масової комунікації можливе лише за умови використання спеціальних каналів та засобів масової комунікації. Серед них виокремлюють інтернет, радіо, телебачення, пресу, кіно, тощо. Вони є принциповою ланкою масової комунікації. Під засобами масової комунікації (ЗМК) розуміють сукупність каналів розповсюдження інформації, яка адресовано необмеженому колу осіб, соціальних груп, держав з метою оперативного інформування їх відносно подій і явищ у світі, конкретній країні, певному регіоні, а також для виконання спеціальних соціальних функцій [1, с. 38].

У сучасному цифровому світі електронні способи та інтернет-засоби комунікації набувають особливого значення, оскільки вони значно розширюють можливості людей для спілкування. Люди отримали можливість відкритого доступу до інформації, комунікації з необмеженою кількістю інших людей, доступу до обміну даних та передачі їх на великі відстані та у великих об'ємах.

Використання під час комунікації інтернету забезпечує високий рівень незалежності учасників комунікації. Розповсюдження інформації майже немає перепон, люди можуть спілкуватися, викладати інформацію публічно або анонімно. Інтернет став каналом двосторонньої комунікації, його користувачі активно приймають участь в обговоренні важливих тем, вони самостійно обирають інформацію, яку хочуть отримати.

Інтернет вплинув на появу такого медіа-простору, де головною характеристикою є система горизонтальних інтерактивних зв'язків між учасниками комунікації. Це, в свою чергу, сприяє децентралізації

у розподілі інформації між учасниками та налагодженню суттєво нового варіанту взаємодії у суспільстві, де відсутній один єдиний центр управління інформацією. Інтернет запропонував свої нові форми, засоби та канали інформування. Наряду із вже звичними офіційними сайтами та сторінками в соціальних мережах для розповсюдження інформації активно використовуються месенджери. Завдяки останнім, користувач набуває можливості бути проінформованим про актуальні події від журналістів, блогерів, інфлюенсерів, інших користувачів самостійно даючи згоду отримувати таку інформацію та долучатися до неї в зручний для себе час. Для месенджера, як одного з родини нових медіа, характерна швидка реакція на події та оперативність доставки актуальної інформації, стисла форма викладення інформації, створення умов для генерування користувацького контенту.

Поширення інформації у месенджерах спирається на загальні для нових медіа принципи: залученість всіх користувачів до створення контенту, необмеженість вибору тематики контенту, потенційна цінність створеного контенту, перетворення процесу інформування за допомогою створеного контенту на комунікацію. Ці принципи закладають основи зацікавленості аудиторії в отриманні новинної інформації у нових медіа та, зокрема, у месенджерах.

Сьогодні існує не менше сотні різноманітних месенджерів (наприклад, WhatsApp, Viber, Telegram тощо), які розрізняються своїми функціями. Telegram, як платформа для комунікації, був створений в 2013 році. В Telegram є можливість створення чатів, каналів та ботів. На початку свого існування ця платформа використовувалась тільки приватними користувачами. Але згодом ця платформа потрапила в поле зору журналістів, політиків, громадських діячів, PR-фахівців, маркетологів та інших не приватних користувачів, які почали використовувати Telegram як майданчик для поширення інформації, впливу на поведінку, настрої та думки аудиторії.

Світова аудиторія Telegram збільшується з кожним роком. Цю тенденцію повторює українська аудиторія. Кожного місяця аудиторія Telegram збільшується на 2,5 мільйони користувачів по всьому світу. За 10 років свого функціонування месенджеру вдалося залучити більше, ніж 800 мільйонів активних користувачів. З яких українська частка користувачів складає приблизно 7–10 мільйонів [2].

Telegram, як майданчик комунікації, має ряд переваг для українців, які живуть в умовах війни: різноманіття новин у рамках однієї платформи, стислість та доступність наданої інформації, наявність зворотного зв'язку, безупинне оновлення актуальної інформації, цілодобовий доступ до неї. Важливим чинником, який зумовив популярність Telegram серед інших месенджерів, став шифрований трафік. Саме можливість безпечно передавати данні призвела до зростання уваги до месенджеру серед користувачів. Ця функція стала як суттєвою перевагою, так і великою проблемою. Звичайні користувачі отримали сервіс

зі зручним інтерфейсом та високим рівнем безпеки інформації, але з іншого боку, це несе загрозу при використанні цього сервісу недобросовісними користувачами. Незважаючи на певні загрози для користувачів, які пов'язані з використанням Telegram, цей майданчик залишається популярним центром онлайн-комунікації українців.

Telegram активно використовуються фахівцями з комунікацій (журналістами, піарниками, рекламистами тощо) для поширення інформації та охоплення цільової аудиторії. Таку можливість надає Telegram-канал.

Telegram-канали є сучасними засобами масової комунікації зі всіма притаманними їм ознаками: публічність – канали є доступними для всіх користувачів; масовість – кількість учасників каналу може сягати мільйонів підписників; взаємодія відбувається завдяки технічним засобам, а саме завдяки майданчику Telegram; соціальна орієнтованість – в залежності від тематики, канали інформують суспільство щодо актуальних питань: події міста, країни, більш вузько направленої тематики: пошук роботи, житла, навчання, тощо; безперервний зв'язок – постійне оновлення новин (наприклад, на початку повномасштабної російсько-української війни деякі інтернет-видання публікувала до 750 дописів на день).

Telegram-канали стали зручним майданчиком комунікації з аудиторією. На базі створеного Telegram-каналу створюється спільнота, яка не має жодних обмежень щодо кількості учасників. Власники Telegram-каналів наповнюють їх контентом виходячи із своєї бізнес-мети та інтересів цільової аудиторії. Серед цілей ведення Telegram-каналів можна виділити: підтримка статусу компанії/бренду, підвищення клієнтської лояльності, збільшення прибутку, заробіток на рекламі, формування громадської думки, інформування суспільства тощо [3]. Особливої уваги заслуговують новинні Telegram-канали, які можна розглядати як аналог – каналів, головною метою яких є інформування користувачів щодо актуальних новин міста/країни/світу (в залежності від специфіки та аудиторії каналу).

Сьогодні велика кількість українських медіа мають новинні Telegram-канали, серед них: «Vesti», «ZN.UA», «Українська правда», «Forbes Ukraine», «Фокус», «Україна 24», «ICTV», «Суспільне», «ТСН новини», «УНІАН – новини України», «Труха Україна», «Obozrevatel», «Україна 24/7», «Лачен пише» та інші.

Феномен популярності Telegram-каналів серед українців пов'язаний із популярністю самого Telegram, що описано вище. Telegram-канали стали важливою складовою у формуванні громадської думки та новинного порядку денного. Telegram-канали надають можливість використовувати різні формати презентації інформації: зображення, фото, відео, аудіо, текст. Для Telegram-каналів характерно, що дописи в каналі публікуються не від імені окремих користувачів або від власника каналу, а саме від імені каналу, розмір файлів, які публікуються

мають обмеження до 2GB, довжини одного повідомлення має бути не більше 4096 символів, тривалість відеоповідомлення – до 1 хвилини. Telegram-канали бувають двох типів: публічні та приватні. Публічні канали доступні в пошуку для будь-якому користувачу. До приватного каналу доєднатися можна тільки через особисте запрошення від адміністратора каналу або через унікальне запрошення [3]. Публічні Telegram-канали дозволяють власнику розповсюджувати інформацію на велику аудиторію та за бажанням залишатися анонімним. Крім того, Telegram-канали є не лише зручним засобом поширення контенту, але й надають можливість відстежувати реакцію аудиторії.

Війна призвела до значних трансформацій в українському суспільстві та його медіасередовищі. Повномасштабне вторгнення Росії, яке розпочалося 24 лютого 2022 р., з перших днів велось не тільки безпосередньо на полі бою, а й в інформаційному просторі. Українські ЗМІ зіткнулися з хвилею російської пропаганди та дезінформації, яку мали швидко розвінчувати для збереження спокою громадян та розсіювання паніки.

Вирішальною подією у розвитку українського медіапростору від початку повномасштабної війни стало створення єдиного інформаційного каналу – «Єдиний марафон». Цей формат об'єднання каналів призвів до того, що люди мали обмежений вибір джерел інформації та відсутність різноманітності. Але це сприяло збільшенню єдності суспільства і поліпшенню ставлення до державних установ та інституцій [4, с. 104]. На телебаченні зникла альтернатива отримання новин з інших джерел та каналів, це вплинуло на те, що аудиторія спрямувала свою зацікавленість у соціальні мережі, месенджери. Це призвело до збільшення інтересу до онлайн-ресурсів, зокрема Telegram-каналів. Аудиторія, яка шукала важливу та оперативну інформацію про події в країні, змінила свої пріоритети у способах отримання інформації та знайшла зручне джерело новин у Telegram-каналах.

Згідно з результатами дослідження, проведеного в 2022 р., переважна більшість українців – 74%, відносили соціальні мережі до основного каналу споживання новин. Варто відмітити, що саме початок війни став важливим каталізатором розповсюдження та зростання популярності Telegram-каналів. Якщо до початку повномасштабного вторгнення частка людей, які регулярно стежили за новинами на цьому майданчику, становила 36%, то після 24 лютого 2022 р. цей показник зріс майже в двічі [5].

Війна змусила українців бути постійно активними учасниками інформаційного простору: вони не тільки постійно читають новини, дізнаються актуальну інформацію, моніторять ситуацію в країні та на фронті, але і самі надають інформацію, коментують події тощо. Telegram-канали увійшли до щоденної частини життя людей, перетворившись на справжню звичку. Українці починають та завершують свій день з перегляду новин в Telegram-каналах. Власне не так сильно

змінилась популярність самого застосунку Telegram, скільки виріс час користування щоденно. Результати дослідження продемонстрували, що час проведення в застосунку під час війни збільшився у вісім разів [6]. Telegram-канали стали надавати швидко необхідну людям інформацію: так вони першими почали інформувати про повітряну тривогу, згодом з'явився застосунок та сайт.

Війна значною мірою вплинула на медіаспоживання українців. Традиційні медіа не могли конкурувати з Telegram-каналами в питаннях швидкості та оперативності, які стали найголовнішими вимогами українців в перші дні повномасштабного вторгнення. Людям потрібна була інформація прямо тут, і прямо зараз – швидко, лаконічно, найголовніше.

Згідно з результатами дослідженнями, проведеного у другій половині 2022 р. ГО «Детектор Медіа», до п'ятірки найбільш популярних Telegram-каналів відносяться:

- Труха Україна – 2,7 мільйона підписників.
- Україна сейчас – 1,69 мільйона підписників.
- Україна online – 1,2 мільйона підписників.
- Інсайдер UA – 1,33 мільйона підписників.
- Реальна війна – 1,35 мільйона підписників [5].

Слід зазначити, що саме початок війни посприяв значному та швидкому збільшенню аудиторії вказаних каналів, завдяки оперативному інформуванню та можливості надати новини швидше, ніж в традиційних ЗМІ.

Формат Telegram-каналів є таким, що найбільше відповідає вимогам сучасної української аудиторії, яка знаходиться в умовах війни, бо дає можливість отримати необхідну інформацію за лічені секунди. Оперативність дуже важливий чинник, однак не менш важливим є якість інформації. Традиційні онлайн-ЗМІ чітко слідують професійними стандартами і це, в свою чергу, вимагає від них надання перевіреної, точної інформації, що потребує значно більше часу. Telegram-канали, навпаки, висвітлюючи новину, можуть спочатку надати неперевірену інформацію, а потім її спростувати. Тож миттєва реакція Telegram-каналів не завжди є позитивною рисою, навпаки, вона може свідчити про хибність отриманої інформації та вводити читачів в оману. Однак в умовах війни оперативність є одним з найбільш важливих факторів при виборі джерела отримання інформації. Люди не мають часу чекати, вони потребують максимально швидко отримувати всі новини. Тож в цьому питанні Telegram-канал повністю задовольняє потреби користувачів, не маючи аналогів в медіа-середовищі по швидкості прилюднення.

Однією з переваг використання Telegram-каналів, як джерела отримання новин для аудиторії, виступає лаконічність. Telegram формат вимагає подавати новини стисло, декілька речень, інколи навіть декілька слів. В свою чергу, це може впливати на точність інформації. Дуже

стислий огляд може зміщувати акценти та бути неправильно сприйнятий читачами. Однак варто зазначити, що на початку повномасштабного вторгнення щоденна кількість дописів в деяких найбільш популярних новинних Telegram-каналах складала близько 750, тож формат новини в декілька речень був найбільш зручним. Для Telegram-каналів не є характерним бекграунд. Зазвичай, канали не ускладнюють собі життя тим, щоб продовжити новину по заданій тематиці, надавши попереднє посилання. Це призводить до того, що втрачається цілісність розуміння новини, змінюється контекст. Зрештою отримавши інформацію поза контекстом та не володіючи посиланням на джерело, сприйняття аудиторії може мати суттєві відмінності від закладених первинно змістів.

Варто також відмітити, що для Telegram-каналів не існує жодних лексичних обмежень, що є також значною відмінністю від традиційних ЗМІ, які в свою чергу не мають права використовувати ненормативну, а також занадто емоційно забарвлену лексику в своїх матеріалах. Однак, якщо розглядати це питання з точки зору відповідальності журналістів за слова та матеріали, що розповсюджуються на сотні тисяч та більше користувачів, то виникає ефект навіювання. Тобто можна казати про прояв певної пропаганди, бо межі, де Telegram-канали говорять на мові підписників, а де нав'язують агресивні емоції та риторику, не існує. Це також стосується візуальної складової. Фото, прикріплене до меседжу значно впливає на його сприйняття.

Важливий вплив на емоції аудиторії справляють емодзі, використані в дописі. За допомогою цих невербальних знаків читачів налаштовують на конкретне сприйняття того чи іншого повідомлення. Так, наприклад, блискавки чи червоні знаки оклику на початку, акцентують на увазі користувача, що це важливе повідомлення. В сучасних реаліях подібні візуальні компоненти можуть бути дійсно виправданими, коли людина має звернути увагу на нове повідомлення про повітряну тривогу, запуск ракет, тощо. Але говорячи про весь спектр емодзі, текст стає другорядним в розумінні змісту повідомлення. Використовуючи емодзі, людині одразу нав'язують ту емоцію, яка в неї повинна виникнути, тож цей прийом також можна розглядати як прояв пропаганди.

Також до маніпуляцій, які використовують Telegram-канали, можна віднести розміщення замовних матеріалів серед новинних повідомлень. Пабліки виставляють політично-заангажовані матеріали, комерційну рекламу і часто ніяк це не маркерують, таким чином маніпулюючи думкою аудиторії.

Особливістю Telegram-каналів під час війни стало значне насичення контентом. На початку повномасштабного вторгнення у деяких Telegram-каналах з першої п'ятірки найпопулярніших каналів України, вказаних вище, публікувалося до 750 постів щоденно. Це відповідало потребам українців, які були налякані, розгублені та хотіли знати, що відбувається саме зараз. З часом кількість дописів в цих каналах значно зменшилась, поступово дійшовши до 100 публікацій на день.

Інформаційні запити аудиторії повністю відповідають подіям, які відбуваються в реальному часі. Найбільш важливою тематикою в українському сегменті Telegram, якою цікавляться 96% користувачів виступають бойові дії. Далі увага аудиторії зосереджена на запуску ракет та інших повітряних цілей – 90%. Ще однією важливою темою є внутрішня та зовнішня політика України та міжнародні події – 81% респондентів стежать за цими новинами в Telegram. 80% заявили про важливість отримання новин щодо загиблих та поранених бійців, а також про важливі побутові питання (відключення електроенергії, водопостачання, тощо). Важливою інформацією, за якою слідкують 77% користувачів, є інформація щодо полонених. Новини щодо ситуації в Росії значно менше цікавлять українців – 36%. І найменш популярною зараз є інформація розважального формату – тільки 24% респондентів стежать за цим форматом [6, с. 27].

Окрему увагу варто приділити візуальній складовій наповнення контенту. Найбільш популярні канали приблизно половину своїх публікацій супроводжують фото- чи відеоматеріалами. Можна виділити найбільш популярні супроводжувані зображення: фото героїв матеріалів, скріншоти повідомлень з соціальних мереж, статей, документів, інфографіки, мапа повітряних тривог та бойових дій, репортажні добірки. Особливу увагу варто приділити мемам, які дуже любляє аудиторія Telegram-каналів. Наразі це інструмент відволікання від важких реалій за допомогою гумору. Цей вид контенту набагато швидше стає популярним, активно поширюється користувачами [6, с. 25].

В рамках досліджуваної теми було застосовано метод контент-аналізу для отримання інформації щодо особливостей ведення Telegram-каналу в умовах війни. Для застосування цього метода був обраний самий популярний за рейтингом Київського міжнародного інституту соціології Telegram-канал України – «Труха» та зроблений порівняльний аналіз контенту цього каналу за березень 2021 р. та березень 2023 р. Задля цього було проаналізовано всі новини каналу, опубліковані в ці часові рамки, було виділено тематики, які найчастіше висвітлювалися, проаналізовано рекламний контент, мова написання новин, кількість новин, персон, тощо. Загальна кількість проаналізованих новин склала – 1618 новин.

Війна призвела до того, що у людей сформувалася потреба постійно отримувати актуальні новини, бути на зв'язку. Якщо раніше новини кількох днів вважалися актуальними та своєчасними, то в умовах війни подібні новини вже застарілі. Ситуація на фронті, міжнародні домовленості та внутрішня політика під час війни можуть змінюватися миттєво, тож аудиторії важливо бути постійно включеною в інформаційний контекст.

На практиці такий запит аудиторії знайшов відповідь у збільшенні в Telegram-каналі кількості повідомлень. За період 01.03-31.03.2021 року

канал опублікував 459 новин. За період з 01.03.- 31.03.2023 року кількість новин склала – 1159. Тобто кількість контенту зросла в 2,5 рази.

Якщо в березні 2021 р. середня кількість дописів на день складала 15, то в 2023 р.– 39 новин. Найбільша кількість новин – 89 дописів була опублікована 09.03.2023. В цей день відбувся масштабний ракетний обстріл, тож канал постійно оновлював інформацію щодо актуальної ситуації. З 89 новин 50 було присвячено війні та безпеці: повідомлення про вибухи в різних містах, запуски нових ракет, наслідки ракетних ударів, тощо.

Аналіз тематики, яка було була актуальна у досліджуванні періоди, можна помітити наступну тенденцію. В мирний час (березень 2021 р.) серед найбільш популярних тем були наступні: правопорушення та надзвичайні події, дорожньо-транспортні пригоди, суспільне життя, новини, які присвячені COVID-19 та медицині, внутрішня політика на місцевому та державному рівні. А саме з 459 новин:

- 99 новин – правопорушення, кримінальні новини, вандалізм – 21,5%;
- 71 новина – дорожньо-транспортні пригоди, аварії – 15,4%;
- 69 новин – суспільне життя – 15%;
- 58 новин – COVID-19 та медицина – 12,6%;
- 44 новини – місцева та державна політика – 9,6%;
- 31 новина – міжнародні та всесвітні події – 6,8%;
- 21 новина – новини спорту – 4,6%;
- 17 новин – гумористичний контент – 3,7%;
- 15 новин – реклама на каналі – 3,3%.

А також: 1 – соціологічне дослідження, 3 – опитування підписників каналу, 1 допис – «новина дня», 4 – висновки тижня, 4 – новини культури, 1 – освітня новина, 4 новини – рубрика «привіт від підписників», 4 – конкурси каналу, 9 – чат з підписниками каналу, 3 – загальнонаціональні новини.

Важливо відмітити, що усі новини каналу були присвячені виключно місту Харкову та містечкам в Харківській області. З інших міст новини потрапляли до каналу лише у випадку їхнього загальнонаціонального резонансу та важливості, а також новини про COVID-19 та спорт.

Війна значно вплинула на контент не лише кількісно, відбулася трансформація важливості тем висвітлення новин. Канал став загальнонаціональним, з висвітленням подій в усіх регіонах, що, в свою чергу, також посприяло збільшенню кількості новин завдяки зростанню обсягів інформації [7, с. 88]. Серед основних тем за березень 2023 р. можна виділити: війна та ситуація на фронті, новини про росіян та викривлення їхньої пропаганди, міжнародна політика, гумор, внутрішня політика країни, суспільне життя. А саме з 1159 новин:

- 343 новини – висвітлення війни, ситуація на фронті – 29,6%;
- 159 новин – розвінчання російської пропаганди, новини про росіян – 13,7%;
- 145 новин – міжнародна політика та допомога від партнерів – 12,5%;

- 99 новин – реклама – 8,5%;
- 97 новин – внутрішня політика – 8,4%;
- 95 новин – важливі суспільні питання – 8,2%;
- 80 новин – міжнародні події – 6,9%;
- 55 новин – надзвичайні події, правопорушення – 4,7%;
- 49 новин – гумор – 4,2%.

А також: 12 новин, присвячених волонтерству, 19 – дописів з інших каналів, 2 новини спорту, 1 новина – медицина, 1 новина – освіта, 1 – технології.

З початком повномасштабного вторгнення відбулося і збільшення згадувань важливих для України персон. Так, зокрема, якщо у березні 2021 року згадування Президента В. О. Зеленського у новинному каналі відбулося 5 разів. У березні 2023 року цей показник сягнув – 62 разів. Новини в яких фігурувала постать Президента України – це дублювання його відеозвернення щодо актуального стану на фронті та у важливих новинах про міжнародну та внутрішню політику. Значною мірою такому збільшенню згадувань в новинах сприяла стійка та чітка позиція Президента з першого дня повномасштабного вторгнення. В. О. Зеленський відмовився покидати межі країни, не дивлячись на пропозиції партнерів, та безпосередньо відвідував усі гарячі точки на фронті, сприяв налагодженню міжнародних відносин України з багатьма європейськими країнами. Українці позитивно реагували на пости, де була зазначена постать В. О. Зеленського, залишали під ними багато позитивних реакцій та слова підтримки.

Порівняльний аналіз співвідношення тексту та візуалізації контенту показав, що в період з 01.03–31.03.2021 року з 459 новин:

- 138 новин містили виключно текст – 30%;
- 127 новин містили виключно відео-контент – 27,7%;
- 32 новини супроводжувались фото+відео-контентом – 7%;
- 162 пости містили тільки фото – 35,3%.

Отримані дані свідчать, що 70% від усіх опублікованих новин в той період мали візуальне доповнення. Превалоє доповнення матеріалів саме фото-, відеоматеріалами. Відео-доповнення характерно для контенту, пов'язаного з ДТП, а також з гумором. В першому випадку це можна пояснити зацікавленістю аудиторії розібратися в усіх деталях інциденту, щоб в подальшому уникнути подібних ситуацій. В другому – бажанням аудиторії розважитися та перемкнути себе в інший емоційний стан за допомогою динамічної аудіо-візуальної картинки.

В період з 01.03.–31.03.2023 р. з 1159 новин:

- 239 новин містили виключно текст – 20,6%;
- 378 новин містять лише відео контент – 32,7%;
- 34 новини – фото+відео – 2,9%;
- 508 постів – лише фото – 43,8%.

З отриманих даних можна побачити, що майже 80% усіх опублікованих новин мали візуальне доповнення.

Таким чином, було зафіксоване зростання контенту із візуальним супроводженням. Якщо в березні 2021 р. цей показник складав 70%, то в березні 2023 р. він зріс майже на 10%. Слід зазначити, що серед новин, які надавалися у 2023 році, були новини присвячені волонтерської діяльності та волонтерським збором. Всі без виключення новини такої тематики супроводжувалися фото/відео-матеріалами. Це пояснюється важливістю наочного звітування перед користувачами, які надсилали власні гроші та робили донати та для заохочення продовжувати підтримувати збори та допомагати українській армії.

Найменша кількість візуальних матеріалів або взагалі їх відсутність була у новин, які висвітлювали оперативну ситуацію, пов'язану з агресивними діями ворога (повідомлення про повітряну тривогу, запуск ракет). Це пояснюється потребою в негайному інформуванні аудиторії про безпеку, отже немає часу на пошук необхідного фото/відео для візуалізації новини, потрібно рятувати людей.

Результати аналізу продемонстрували, що популярний новинний Telegram-канал майже 80% своїх новин у березні 2023 року супроводжував фото-відеоматеріалами. Без візуального супроводу в цьому каналі залишалися тільки ті новини, які вимагали термінового оприлюднення, що сповіщували про пряму небезпеку відвідувача Telegram-каналу.

До особливостей ведення популярного новинного Telegram-каналу під час російсько-української війни можна віднести збільшення контенту українською мовою. Це можна пояснити тим, що за рік повномасштабної війни громадяни України почали частіше спілкуватися українською мовою. Зміни, пов'язані з переходом на українську мову, відбулись по всій країні. Найменші трансформації притаманні західним регіонам країни, через те, що українська мова завжди була домінуючою в спілкуванні їх мешканців. Найбільш суттєві зміни відбулись на Півдні та Сході України, в регіонах, в яких історично переважало російськомовне населення.

Отримані за допомогою контент-аналізу дані показали, що в березні 2021 року у досліджуваному Telegram-каналі всі новини були виключно російською мовою, але в березні 2023 року кількість таких новин становила приблизно 50%. Зміни в запитах аудиторії щодо мови спілкування в новинних каналах спонукала адміністраторів каналу змінити мову контенту.

Окреме місце в Telegram-каналах відводиться гумористичному контенту. В рамках проведеного дослідження було зафіксовано збільшення кількості гумористичних дописів. Так, якщо в березні 2021 року було опубліковано 17 гумористичних дописів, то у березні 2023 року цей показник склав 49. У відсотковому співвідношенні до усіх опублікованих каналом новин показники наступні – 3,7% та 4,2% відповідно.

Від початку повномасштабного вторгнення дискусії щодо доречності гумору особливо гостро постали в медіапросторі та соціальних мережах. Суспільство розділилося на тих, хто вважає, що зараз не до

гумору та на тих, хто сприймає гумор як певне спасіння та можливість трохи відволіктися від реальності. Варто розуміти, що гумор – дійсно важлива складова для підтримки психологічного стану людини, він допомагає переживати критичні ситуації. Тож Telegram-канали, які мають мільйони підписників розуміють важливість психологічної розрядки та підтримки своєї аудиторії за допомогою такого інструменту як гумор [7, с. 88].

В умовах війни сприйняття жартів, мемів та й саме почуття гумору дещо видозмінилося. Раніше висміювалися «свої», але під час війни жарти над «своїми» недоречні, викликають відчуття загрози для «своїх». До того ж, українці змогли дуже сильно об'єднатись навколо своєї мети – перемоги над спільним ворогом, тож і гумор став пов'язаний із висміюванням саме ворога. Жарти, які підтримують українців та знецінюють, висміюють ворогів, сприймаються легше та безпечніше. Окрім того гумористичний контент поширюється набагато швидше, аніж просто інформативний. Окремої уваги заслуговують меми, які набувають характер вірусності.

Меми – це не просто жарти чи смішні картинки, це спосіб передачі змісту, що об'єднує людей, допомагає їм долати страх і розгубленість, нейтралізувати російську дезінформацію. Крім того, меми – це також сторінки історії великої війни, бо за кожним стоїть унікальна подія чи явище. Серед найпопулярніших мемів можна виділити:

- «Русській военний корабль, іди на...».
- «Доброго вечора, ми з України».
- «А я сейчас вам покажу, откуда на Беларусь готовилось нападение...».
- «Жест доброй воли».
- «Вообще не хочу уезжать из Крыма».
- «Чмоня і Медведчук» [8].

Таким чином, можна зробити висновок, що в умовах війни гумор значно трансформувався. Змінилося як наповнення, так і ставлення до нього. Гумор почав об'єднувати людей та надавати їм сили та віри, підвищуючи бойовий дух суспільства.

Реклама в Telegram-каналах – окремий вид контенту, зміст та обсяг якого змінився під час війни. Війна значною мірою вплинула на український рекламний ринок. Від початку війни багато великих компаній припинили свою діяльність на території України, тож і рекламні кампанії були призупинені. Але поступово, звикаючи до нових умов життя, бізнес почав шукати канали просування і питання реклами знову набуло своєї актуальності. Месенджери, зокрема Telegram, почали розглядатися як перспективний канал для просування. Популярні Telegram-канали стали такими майданчиками тому, що надавали рекламодавцю вихід на широку аудиторію.

Порівняльний аналіз рекламних постів у досліджуваному Telegram-каналі показав, що у березні 2021 р. кількість рекламних постів на каналі склала 15, а у березні 2023 р. цей показник сягнув 99 постів. Можна

побачити, що з переходом «Труха» на рівень загально-національного сповіщення та зі зростанням аудиторії збільшився і запит на рекламу у цьому медіа. Якщо в березні 2021 р. показник реклами у співвідношенні до усіх опублікованих новин сягав 3,3%, то в березні 2023 р. – 8,5%.

У березні 2023 р. «Труха» рекламувала наступні бізнеси та проекти:

- онлайн-кінотеатр «Sweet TV» – 29 публікацій;
- інші Telegram-канали – 20 публікацій;
- онлайн-казино «Cosmolot» – 14 публікацій;
- магазин «Алло» – 7 публікацій;
- реклама, пов'язана з криптовалютою – 5 публікацій;
- магазин «Rozetka» – 4 публікацій;
- пошук роботи – 4 публікацій;
- безпосередньо «Труха» – 4 публікацій;
- аптека 9-1-1 – 1, мережа АЗС «UPG» – 1 новина, реклама «Епіцентру» – 1, сайт знайомств – 2, магазин прикрас – 1, реклама проєктів – 1 новина, «Нова пошта» – 2 новини, реклама «форвард банку» – 1 новина, «EVA» – 1, «Prostor» – 1.

У березні 2021 р. реклама на каналі була присвячена виключно послугам, які надавала сама «Труха». Канал мав на меті збільшити свою аудиторію, тому на ньому постійно проводилися конкурси, які привертали увагу потенційних підписників та викликали зацікавленість у вже існуючих. Зростання кількості рекламного контенту є свідченням того, що отримання прибутку – одна з цілей ведення Telegram-каналів, яка може вплинути на об'єктивність, неупередженість, всебічність подання інформації про події.

Водночас з тим, що досліджуваний Telegram-канал є найбільш популярним серед Telegram-каналів України, він постійно піддається критиці з боку медіа-експертів. В його адресу лунають звинувачення у ненадійності викладеного матеріалу, у домінуванні хайпу над питанням інформаційної та фізичної безпеки громадян, у нехтуванні нормами, які регулюють рекламу тощо.

Висновки і пропозиції. Таким чином, за результатами проведеного дослідження був створений перелік рекомендацій, які стосуються особливостей ведення новинного Телеграм-каналу в умовах війни:

Надавати актуальну інформацію та миттєво реагувати на події не тільки в країні та світі але і на фронті.

Викладати достовірний та лаконічний матеріал. Сенсаційні фейки ситуативно збільшують аудиторію та увагу до каналу, однак як тільки стає зрозумілим, що інформація не відповідає дійсності, довіра аудиторії до каналу втрачається.

Викладати цікавий матеріал, зрозумілою для аудиторії мовою. Матеріал має бути доступним та легким для сприйняття різних категорій відвідувачів каналу.

В критичні для країни ситуації кількість дописів має зростати паралельно інформаційним запитам аудиторії. Максимум, який був

зафіксований у ході дослідження – 750 дописів на день. Зі зменшення напруги та поверненням країни у стабільний стан, кількість дописів у загально-національному новинному Telegram-каналі скорочується, але для підтримки відчуття у аудиторії виключності в актуальні новини має становити не менше 25 дописів на день (в сучасних воєнних умовах існування українського суспільства).

Додати в публікації візуальний контент, частка якого у співвідношенні до тексту може сягати 80%. Формат Telegram-каналів більш орієнтований на текстові повідомлення – коротке інформування в декількох реченнях, однак візуальне доповнення новини значною мірою збільшує зацікавленість аудиторії. Більш того, коли новина має візуальне підкріплення, вона сприймається як достовірна.

Обмежити кількість тексту в дописі в середньому до двох абзаців, а середню кількість слів на один абзац до 17 слів.

Час викладення новини, яка є надзвичайно важливою для життя та безпеки загалом (запуск ракет, оголошення повітряної тривоги, відміна повітряної тривоги) має складати не більше хвилини від початку події до повідомлення про неї аудиторії.

Відкрити коментарі під дописами. Наявність коментарів на каналі створює у аудиторії відчуття значимості їх думки, кожний підписник може висловити свою думку щодо окремої новини, а також вступити в діалог з іншим коментатором, це в свою чергу створює майданчик для обговорення останніх новин.

Демонструвати соціальну відповідальність новинного Telegram-каналу в цілому та його власників зокрема. Важливо під час війни висвітлювати дії каналу, які спрямовані, наприклад, на допомогу збройних сил України і, таким чином, надавати приклад для своєї мільйонної аудиторії.

Викладаючи рекламні матеріали, слід дотримуватися норм та не виходити за рамки правового поля. Надмірна кількість реклами викликає негативний ефект серед підписників, щоб цього не трапилось, бажано не виходити за рамки 8% рекламного контенту по відношенню до всього об'єму публікацій.

Додавати у новинну стрічку гумор у різних форматах, особливу увагу приділити мемам. Доля гумористичного контенту у новинному Telegram-каналі може становити 4% від загального об'єму всіх публікацій.

Використовувати емодзі задля легшого сприйняття та структурування інформації.

Використання вказаних рекомендацій під час ведення Telegram-канал дозволить зробити канал популярним, охопити широку аудиторію та перетворити її на лояльних підписників.

Список використаної літератури

1. Арабаджиев Д., Сергієнко Т. Політична маніпуляція та інформаційно-психологічна безпека в політичних відносинах. *Політикус*. 2020. № 2. С. 36–42.

2. Du Rove's Channel веб-сайт. URL: <https://t.me/durov/215> (дата звернення 03.03.2024).

3. Групи/канали у Telegram: різниця, переваги, кому підійде. Веб-сайт. URL: <https://youtogift.com/de/blog/gruppy-vs-kanaly-v-telegram-raznica-preimusestva-komu-podojdet> (дата звернення 07.03.2024).

4. Бай С., Шкарупа Телемарафон в Україні – історія створення та розвитку. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення* : матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції, WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФО-П Шпак В. Б., 2023. Випуск 80. С. 101–106.

5. Від «Трухи» до Гордона: найпопулярніші канали українського сегмента Telegram. Детектор Медіа. URL: <https://detector.media/monitorynh-internetu/article/202665/2022-09-09-vid-trukhy-do-gordona-naypopulyarnishi-kanaly-ukrainskogo-segmenta-telegram/> (дата звернення 20.03.2024).

6. Як функціонують та завойовують аудиторію неінституціоналізовані новинні телеграм-канали українського сегменту. Аналітичний звіт. Київ, ГО «Український інститут медіа та комунікації», 2023. 68 с.

7. Шалімова А. А., Байдак Т. М. Українські Telegram-канали під час війни. *Розвиток сучасного українського суспільства у соціологічному вимірі* : матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. Харків : НТУ «ХПІ», 2023, С. 87–88.

8. Спалек М. Скажи «паляниця». 15 мемів, що з'явилися у час великої війни URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/31240/2023-02-23-skazhy-palyanytsya-15-memiv-shcho-z'yavlyysya-u-chas-velykoi-viynu/> (дата звернення 20.03.2024).

Baidak T. M., Shalimova A. A., Bolotova V. O. The specificity of managing news Telegram channels during the wartime

The article states the specificity of managing news Telegram channels during the war in Ukraine, which have allowed the channels to remain popular and increase their audience. It is stated that Ukrainian news Telegram channels provided operative information to the audience at the beginning and throughout the war in comparison with traditional mass media. Attention is focused on the advantages and disadvantages of this format, including operative and the possibility of spreading unverified information. Attention is drawn that news Telegram channels play an important role in providing information during the war but require critical understanding and verification of information sources.

The article presents the results of comparing publications from one of the most popular Ukrainian Telegram channels before the full-scale war in Ukraine and during the war. It was found that under the influence of the war, the number of published news, in particular with military topics, has increased, the set of topics and the language of writing have changed. The analysis showed an increased importance of visual content in news, especially in the context of volunteer activities and events on the front line. An increase in the publication of humorous content in news Telegram channels was also documented, particularly through the examined channel. The indicators of humorous material publications grew both in absolute terms and in percentage ratio to the total number of news. Humorous content became an important element of community unity and support, particularly through viral memes that supported the audience during challenging times.

Based on the research results, recommendations were provided for managing news Telegram channels during wartime. The recommendations cover various

aspects such as providing relevant and reliable information, using visual content, setting a symbols limit in a post, and the timing of posting important news. Additionally, the openness of comments, demonstration of social responsibility, and balance of advertising content are also important. In particular, it is recommended to add humor and use emojis to improve the perception of information. Implementation of these recommendations will help make the news Telegram channel popular; attract a wide audience and maintain its loyalty.

Key words: *mass media, communication, messenger, Telegram news channel, news during the war.*

УДК 303.05:316.4:364.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.12>

В. В. СИЧОВА

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

С. М. ВАКУЛЕНКО

кандидат соціологічних наук доцент,
доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РЕІНТЕГРАЦІЇ ВETERANІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ЇХНІХ СІМЕЙ

У статті вперше в українській науковій літературі систематизовані концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів та їхніх сімей, репрезентовані в дослідженнях 2014 – на початку 2024 рр. Для дослідження концептуальних підходів до реінтеграції ветеранів війни, військовослужбовців, комбатантів та членів їхніх сімей були використані методи аналізу й синтезу; методи компаративного та системного аналізу, що дозволило обґрунтувати схожості та розбіжності у застосуванні концептуальних підходів до реінтеграції ветеранів за кордоном та українськими науковцями; метод моделювання, що сприяв побудові логічних конструкцій і наукових абстракцій.

На підставі аналізу публікацій вітчизняних і зарубіжних учених, авторки запропонували та охарактеризували шість етапів розвитку наукової думки щодо застосування концептуальних підходів до реінтеграції ветеранів російсько-української війни. Було з'ясовано, що з 2014 до 2020 рр. дослідники застосовували психологічний, соціально-психологічний, соціологічний, інституціональний, мультидисциплінарний, системний, інтегративний, конфліктологічний підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей. З 2021 р. в українських дослідженнях простежується синхронізація з європейськими трендами: застосування психолого-аксіологічного, комплексного та гендерного підходів до реінтеграції ветеранів війни. З початку широкомасштабної російської агресії проти України, з 2022 р. спостерігається не лише домінування досліджень із соціально-психологічним підходом до реабілітації, адаптації, реінтеграції військовослужбовців/ ветеранів російсько-української війни, а й посилення інтересу до порівняльного аналізу відповідного досвіду України та США. Період 2023-початок 2024 рр. характеризується зміною наукової парадигми: відбувається перехід від «дефіцитного підходу» до концептуального підходу соціальної підтримки ветеранів війни та їхніх сімей у воєнний та повоєнний час та підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнта.

Ключові слова: *концептуальні підходи, наукові дослідження, реінтеграція, реабілітація, адаптація, ветерани війни, військовослужбовці, учасники бойових дій, сім'ї, російсько-українська війна.*

Постановка проблеми. Будь-яка війна як катастрофічна подія соціетального рівня безпосередньо впливає як на всі сфери суспільного життя й соціальні інститути, так і на життєдіяльність, поведінку кожної окремої особистості. Широкомасштабна агресія РФ проти України призвела до високої смертності, ушкодження здоров'я та інвалідності учасників бойових дій (комбатантів), цивільного населення. За прогнозами Міністерки у справах ветеранів Ю. Лапутіної (у травні 2022 р.), після війни кількість ветеранів може збільшитися до 5 млн осіб [1]. Міжнародний досвід адаптації ветеранів бойових дій доводить, що після 5 років у тих, хто став інвалідом, отримав контузію, поранення, після 10 років у інших категорій ветеранів, виникає незадоволення своїми досягненнями в мирному житті аж до суїцидальних настроїв. За даними МОЗ України, лише упродовж 2016 року в його закладах під наглядом перебували 33% демобілізованих військовослужбовців (що в 1,5 рази перевищує статистику Міністерства оборони США) [2; 3].

Поступово формуються концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей. Водночас в українському суспільстві існує низка проблем, що заважають повноцінній реінтеграції ветеранів війни. Це ускладнює їхнє залучення до життєдіяльності територіальної громади та суспільства. Відсутність налагодженої системи координації (міжвідомчої співпраці) органів державного управління та місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства, соціальними службами, бізнес-структурами, закладами освіти, у т.ч. через брак усталених концептуальних підходів до реінтеграції ветеранів і їхніх сімей гальмують сам процес реінтеграції зазначених категорій до цивільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні дослідники дуже часто застосовують гендерний підхід до соціальної технології реінтеграції ветеранів війни до цивільного життя (Т. Стріт, А. Левін, К. Вудолл, Р. Круз-Кано, М. Тома та В. Стендер); до соціальних комунікацій між комбатантами (Дж. Вільямс, С. Єйтс, Дж. Коннор).

Концептуальні підходи до реабілітації, адаптації та реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей в Україні досліджувалися до повномасштабного вторгнення. У зв'язку з початком російської агресії проти України в 2014 році вчені з різних галузей науки: психології (Г. Васильєва, О. Гульбс, В. Горбунова, Н. Дідик, А. Карачевський, В. Климчук, О. Кобець, О. Коқун, Н. Колеснік, Н. Лозінська, М. Лукашенко, Г. Нетлюх, Л. Міщик, І. Пішко, Р. Попелюшко, О. Орловська, О. Романчук, О. Смирнова, Д. Шиман, Л. Шинкарьова, А. Шумейко ін.); соціології (Л. Берездецька,

О. Мраморнова, О. Харченко; І. Шапошникова ін.), соціальної педагогіки (Ю. Бриндіков, О. Буковська, А. Дуля, О. Тополь ін.), соціальної роботи (Л. Вікторова, Д. Бибик, Н. Горішна, О. Карагодіна, А. Качмарук, І. Криницька, О. Логвінова, О. Рассказова, Т. Семігіна, Г. Слосанська, О. Столярик, О. Файдюк ін.), економіки (Є. Абрамов), – звернулися до проблематики реінтеграції учасників бойових дій та членів їхніх родин до цивільного життя. Разом із тим, у 2014–2024 роках відсутні ґрунтовні роботи, в яких була б представлена систематизація концептуальних підходів до реінтеграції ветеранів війни та членів їхніх сімей, що актуалізує тему дослідження.

Мета статті – систематизувати концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів війни та членів їхніх сімей, що сформувалися у 2014–2024 роках.

Для дослідження концептуальних підходів до реінтеграції ветеранів війни та членів їхніх сімей були використані методи аналізу та синтезу. Методи компаративного та системного аналізу дозволили обґрунтувати схожості та розбіжності у застосуванні концептуальних підходів за кордоном та українськими науковцями; метод моделювання сприяв побудові логічних конструкцій і наукових абстракцій.

Виклад основного матеріалу. Реінтеграцію ветеранів війни до цивільного життя можна розглядати як довгостроковий, безперервний процес політичного та соціально-економічного характеру, в рамках якого колишні учасники бойових дій (комбатанти) отримують цивільний статус, знаходять роботу і джерела доходу. Водночас соціальну реінтеграцію ветеранів можна вважати технологією, тобто способом реалізації конкретного складного процесу (повернення до цивільного життя) шляхом розділення його на систему послідовних, взаємопов'язаних процедур та операцій (зокрема, реабілітації, адаптації) з метою здійснення впливу на соціальні відносини в сім'ї, територіальній громаді, суспільстві. Соціальна реінтеграція ветеранів війни характеризується відновленням життєво необхідних у суспільстві взаємодій з метою благополуччя, гідності та соціальної цілісності особи, що, безумовно, передбачає підтримку з боку рідних та залучення ветеранів до життєдіяльності територіальної громади, суспільства.

Звертає увагу, що пальму першості в розробленні концептуальних підходів до реінтеграції ветеранів війни взяли психологи. В умовах війни в основному серед учасників бойових дій актуалізувалася така психологічна патологія, як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). З 2015 року з'явилася низка наукових праць, що висвітлювали особливості надання психологічних послуг учасникам бойових дій та членам їхніх сімей. Психологічний підхід ґрунтується на пізнанні закономірностей психологічного розвитку людини в суспільстві; зосереджується на психологічних, емоційних, а не на соціальних (структурних) чинниках виникнення у клієнта складних життєвих ситуацій. Зазначений підхід спрямований на мобілізацію внутрішніх

ресурсів клієнта задля зміни уявлення про безвихідь його становища, формування впевненості та мотивації щодо подолання почуття тривоги, психологічних комплексів, невпевненості в своїх силах, зміцнення активної, діяльної особистісної позиції. Дослідники роблять акценти не лише на психологічній допомозі учасникам бойових дій, але й їхньому родинному і військовому оточеннях. Так, О. Буковська акцентувала увагу на адаптації (психологічній, правовій та соціальній) ветеранів Антитерористичної операції (АТО) до мирного життя, а також інформуванні їхніх родин про правильне реагування на прояви посттравматичного стресового розладу (ПТСР) учасників бойових дій [4]. Висвітлення емоційних і поведінкових порушень унаслідок ПТСР сприяє усвідомленню особливостей психологічного супроводу та реабілітації учасників бойових дій [5]. О. Тополь обґрунтовує необхідність залучення військовослужбовців до реадaptaційних заходів та повноцінної комплексної реабілітації згідно з індивідуальними програмами з метою реінтеграції до мирного життя. А також акцентує увагу на тривалому соціальному супроводі військовослужбовців із ПТСР, що має містити як індивідуальні консультативні форми роботи, так і групові корекційні [6]. На особливий інтерес заслуговує висновок про використання (через інтегрування) власного негативного досвіду для особистісного зростання, саморозвитку, самореалізації [6, с. 232]. А. Шумейко визначає типи психологічних реадaptaції та реабілітації учасників бойових дій [7, с. 224–226]. М. Лукашенко наводить досвід відновлення психологічного стану та сили духу в армії США, де на рівні дивізій та бригад створено відділи охорони психічного здоров'я, у складі яких є психіатр, офіцери з охорони психічного здоров'я (ліцензовані психологи чи соціальні працівники із спеціалізованою освітою) [8, с. 54].

Цілком логічно, що досить скоро психологічний підхід доповнюється соціально-психологічним. Останній полягає у визначенні соціально-психологічних орієнтирів дослідження комунікативного потенціалу особистості, поясненні механізмів соціалізації, виявленні регуляторів поведінки, а також у дослідженні конкретних груп, у яких особистість засвоює соціальні впливи й реалізує свою соціальну сутність. У 2016–2017 рр. виходять перші посібники з соціально-психологічної підтримки адаптації ветеранів АТО [9; 10].

Відсутність уніфікованих системних підходів до оцінки потреб учасників бойових дій та членів їхніх родин обумовила розроблення О. Колесніченком методики «Оцінки травматичності бойового досвіду» у військовослужбовців-учасників бойових дій. Новизною підходу стало сприйняття бойової психологічної травматизації через соціальну ситуацію, в якій відбувається розвиток особистості військовослужбовця [11]. Аналіз психологічної реабілітації учасників бойових дій в Україні та за кордоном дав підстави О. Гульбс, О. Кобець рекомендувати використання ізраїльського досвіду попередження

ПТСР на прикладі передвоєнних тренувань і навчань, а також своєчасних заходів під час збройних дій [12].

Окрім зазначених напрямів, досліджувалися особливості сімейної адаптації учасників бойових дій на етапі їхнього повернення та пристосування до умов мирного життя. Визначено чинники впливу на сімейну адаптацію учасників бойових дій: специфіка виконуваної військової діяльності; отриманий травматичний досвід і його тривалість, що розхитувало та дестабілізувало перебіг усіх психічних процесів особистості; стрес і невизначеність, пов'язані з необхідністю пристосовуватися до змінених умов [13]. Важливими в контексті зазначеної проблеми видаються дослідження С. Джервіс щодо повсякденного досвіду членів сімей професійних військовослужбовців, зокрема їхніх дружин [14].

Соціально-психологічний підхід до реінтеграції ветеранів війни та їхніх сімей використовується у регіональних дослідженнях. У зв'язку з цим важливими видаються результати практичного застосування психологічного підходу до реабілітації учасників бойових дій, які мають посттравматичний стресовий розлад, у Миколаївському регіоні [15]. Дані, отримані під час дослідження, проведеного з використанням якісних методів, серед учасників АТО (ООС), свідчать, що під час повернення до цивільного життя вони потребували насамперед соціальної та психологічної допомоги. При цьому основні сподівання ними покладалися на використання потенціалу власних сімей і громадянського суспільства. В той же час, згідно із висловлюваннями респондентів, їхнє ставлення до соціальних служб було критичним. Стратегії соціально-психологічної допомоги учасникам бойових дій на Сумщині [16], програми психокорекції ветеранів АТО / ООС на Вінничині показали позитивні результати в частині подолання дезадаптованості, розвитку форм поведінки, пов'язаних із співпрацею, відповідальністю, самостійністю [17].

З 2016 року виходили статті із застосуванням соціологічного підходу, на основі якого суспільство (включаючи макро- та мікро- рівні) аналізується як цілісність соціальних структур і систем, фундаментальних соціальних закономірностей і процесів; а також як цілісність соціального життя через соціальну взаємодію індивідів, безпосередніх міжособистісних взаємодій повсякденного рівня, відносин в групі. Так, О. Харченко, О. Мраморнова висвітлювали проблеми ветеранів антитерористичної операції на сході України [18], Л. Берездецька – досвід демобілізованих учасників АТО в частині користування державними програмами, пільгами [19], Н. Дідик – ступінь (не)задоволеності соціально-психологічними послугами членів родин військовослужбовців [20].

У 2016–2018 рр. також застосовується інституціональний підхід до реінтеграції, що передбачає дослідження формальних (правових, процесуальних норм, функцій) і неформальних (усталених звичаїв, поведінкових стереотипів) «правил гри», а також формальних соціальних структур (соціальних служб, установ, органів влади, громадських

організацій). Є. Абрамов, аналізуючи систему адаптації колишніх учасників бойових дій до цивільного життя, зазначив недосконалість відповідної нормативно-правової бази (зокрема, відсутність Державної цільової програми соціальної адаптації); неефективну координацію діяльності органів влади (на прикладі обмеженості у повноваженнях, кадровому забезпеченні Державної служби України у справах ветеранів та учасників бойових дій (2014–2019 рр.) [21]. Водночас він визначив позитивні зміни до Закону України «Про зайнятість населення» (у редакції 2016) щодо забезпечення конкурентоспроможності ветеранів війни на ринку праці.

Ю. Бриндіков присвятив докторську дисертацію реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в системі соціальних служб, експериментально перевірив систему організації та здійснення відповідної комплексної реабілітації, що складається з методологічного, змістовного, процесуального, результативного блоків [22]. У дисертаційній роботі також було обґрунтовано доцільність використання мультидисциплінарного підходу для реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій. Зокрема, Ю. Бриндіков зазначає, що командна співпраця фахівців різних профілів (соціальних працівників, психологів, медичних працівників, реабілітологів тощо), а також волонтерів сприяє ефективній організації процесу надання соціальних послуг для зазначеної категорії осіб з метою максимально можливого задоволення всіх їхніх потреб. У той же час командна організація роботи фахівців надає можливість запобігти виникненню синдрому емоційного вигорання в її учасників, завдяки чіткому розподілу функціональних обов'язків і компліментарності командних дій [22].

У 2018–2020 рр. виходять наукові праці з обґрунтуванням необхідності застосування системного підходу до реінтеграції ветеранів до цивільного життя, що сприяє виявленню структурних компонентів суспільства як системи з метою покращення якості надання соціальних послуг учасникам бойових дій та членам їхніх родин. Система позначає сукупність взаємопов'язаних, взаємодіючих елементів, що утворюють певну цілісність. Методологія системного підходу сприяє усвідомленню взаємозалежності цілей, завдань соціальної політики, методів, соціальних технологій та процесів надання соціальних послуг, соціальної допомоги в конкретному суспільстві. Водночас ігнорування, неузгодженість у функціонуванні елементів системи, знижує ефективність реінтеграції ветеранів війни. Практики й науковці І. Назаренко, В. Якимець, В. Печиборщ, Г. Слабкий, В. Іванов, А. Поліщук висвітлили проблеми в існуючій системі медико-психологічної реабілітації військовослужбовців, а також наголосили на необхідності системного підходу до надання психологічної допомоги та реабілітації учасників АТО, що за обсягом матеріально-технічного та кадрового забезпечення має розглядатись як складова національної безпеки держави [23]. Т. Семигіна, А. Качмарук, О. Карагодіна висвітлили проблеми в наданні якісних соціальних послуг

для ветеранів і їхніх сімей, а також суперечливе ставлення до комбатантів в українському суспільстві, що обумовлені неузгодженістю елементів системи, а саме – наявністю в суспільстві тривалих традицій патерналізму, поширених у сфері соціального захисту, відсутністю належної підготовки соціальних працівників [24].

Як окремий випадок застосування системного підходу можна вважати запропоновану Г. Слосанською [25] теорію сімейних, згідно з якою зміни в поведінці будь-якого члена сім'ї впливають на всю сім'ю, оскільки між елементами сімейної системи існують динамічні відносини. Сім'ї комбатантів переживають дисбаланс сімейної системи, спричинений змінами в складі сімейної групи, в сімейних комунікаціях та значним емоційним навантаженням. Для корекції такого дисбалансу необхідна адаптація до нової реальності сім'ї саме як системи. У цій же роботі дослідниця обґрунтовує необхідність застосування конфліктологічного підходу до реінтеграції ветеранів війни: на мікрорівні (рівень сім'ї) – для врегулювання й вирішення протиріч і розбіжностей, що виникають між членами сім'ї; на мезорівні (рівень громади) – для залучення ветеранів до участі в житті територіальної громади, збалансування інтересів і потреб ветеранів з інтересами й потребами інших мешканців громади; на макрорівні (рівень суспільства) – для запобігання виникненню протиріч між ветеранською спільнотою та іншими соціальними групами.

В 2019 р. з'являються наукові статті з використанням інтегративного підходу до реінтеграції ветеранів війни, що спрямований на дослідження та посилення взаємозв'язків між окремими підсистемами та елементами системи. Результатом інтегративного підходу до реінтеграції ветеранів війни, зокрема з інвалідністю може бути створення інтегративного продукту, цілісної системи послуг різних галузей, коли досягається новий рівень системної цілісності об'єктів, що виявляють системні властивості цілого. Наслідком участі в бойових діях є не лише прояви ПТСР, але й набуття інвалідності внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання. Л. Вікторова пропонує розвивати інклюзивний туризм в Україні як інноваційну технологію соціальної реінтеграції осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій [26].

У 2019 році уряд України надав можливість жінкам здобувати військову освіту всіх рівнів, зокрема, дозволив вступати до військових ліцеїв дівчатам. Відбулося зростання кількості жінок у Збройних силах України до 30 тис. осіб у 2021 р. Саме тоді вийшла наукова стаття О. Файдюк, Т. Лях про порівняльний аналіз соціальних послуг, які надаються жінкам-учасницям бойових дій та ветеранкам в Україні та за кордоном. Це ледь не перша стаття з актуалізацією гендерного підходу до реінтеграції ветеранів війни. Гендерний підхід до реінтеграції ветеранів війни передбачає принцип оцінки надання соціальних послуг з точки зору їхнього впливу на жінок і чоловіків. Гендерний підхід має висвітлювати гендерні відмінності у потребах комбатантів

і комбатанток, ветеранів і ветеранок. Також гендерний підхід може бути застосовано до збору кількісних і якісних даних про ветеранів/ветеранок російсько-української війни та членів їхніх сімей для виявлення та оцінювання їхніх потреб у соціальних послугах, організації діяльності надавачів соціальних послуг для цієї категорії громадян на рівні громади. О. Файдюк і Т. Лях на основі аналізу міжнародного та вітчизняного досвіду реінтеграції військовослужбовців встановили, що не налагоджено механізму надання послуг такій категорії, як жінки-комбатанти [27].

У 2021 році було обґрунтовано необхідність застосування психолого-аксіологічного підходу до дослідження особистості комбатанта. Р. Попелюшко запропонував поєднувати системний опис психофізіологічних та ціннісних особливостей та умов розвитку особистості військовослужбовця, учасника бойових дій, як неповторної та унікальної цілісності їхнього буття [28]. Це поєднання дає підстави стверджувати, що реалізація реабілітаційних заходів з комбатантами буде ефективнішою при врахуванні психолого-аксіологічних засад як еkleктичного погляду на психологічну та ціннісну (ставлення до професійних обов'язків та ін.) сфери особистості комбатанта в реабілітаційному процесі [28, с. 4–5]. Аксіологічний підхід при наданні психологічної допомоги комбатантам, на переконання Р. Попелюшко, «покликаний актуалізувати, вдосконалити чи сформувати такі ціннісні орієнтації, як: національну гідність; чесність та порядність; повагу до прав і свобод людини та громадянина; усвідомлення суспільного обов'язку; емоційну саморегуляцію; принципиовість; твердість; дотримання суспільно значущих норм поведінки» [28, с. 19].

О. Логвінова та О. Рассказова запропонували комплексний і системний підходи до реінтеграції ветеранів війни, комбатантів: одночасне застосування соціально-психологічного, соціально-педагогічного та соціально-інформаційного підходів, а також таких методів і форм соціальної роботи із зазначеними категоріями, як індивідуальна терапія, групова терапія, сімейна терапія, консультування, супровід [29].

З початком широкомасштабної війни Росії проти України (з 2022 року) зростає непідробний інтерес до досвіду соціально-психологічної допомоги дружинам учасників бойових дій у США (Л. Шинкарьова) [30]; до аналізу особливостей та можливих труднощів адаптації військовослужбовців /ветеранів, учасників бойових дій на етапі повернення до цивільного життя та реадптації (Г. Пріб, Л. Бегеца, Я. Раєвська) [31].

Надзвичайно важливим є врахування закордонного досвіду організації практичної соціальної роботи із ветеранами бойових дій та їхніми сім'ями. Насамперед мова йде про Ізраїль та Сполучені Штати Америки, країни, що мають власний досвід участі у воєнних діях як на власній території, так і на території інших держав. У науковому та суспільно-політичному дискурсі цих країн постійно присутні проблеми реінтеграції комбатантів до цивільного життя, відновлення

їхніх соціальних зв'язків та надання необхідних соціальних послуг для підтримання соціального добробуту ветеранів і членів їхніх сімей. Зарубіжними вченими (Т. Стріт, А. Левін, К. Вудолл, Р. Круз-Кано, М. Тома та В. Стендер) багато уваги приділялося питанням гендерних відмінностей серед військовослужбовців [32]. Зокрема, досліджувався вплив різних чинників, у тому числі задоволеності сімейним життям, на ставлення до військової служби військовослужбовців обох статей. Дж. Вільямс, С. Єйтс, Дж. Коннор обґрунтовували необхідність використання гендерного підходу для розуміння поточного стану повсякденної взаємодії і соціальних відносин між комбатантами – представниками різних статей [33].

Через призму інституціонального підходу Г. Слезанська, Н. Горішна, Д. Бибик, І. Криницька порівнюють наявний вітчизняний і закордонний досвід з організації соціальної підтримки ветеранів/ветеранок та їхніх сімей як на державному рівні, так і на рівні територіальних громад [34].

Т. Семигіна, О. Столярик пропонують використовувати в процесі реінтеграції підхід, орієнтований на сильні сторони клієнта [35]. Загалом в Україні станом на зараз в практиці соціальної роботи з будь-якою групою клієнтів домінує так званий «дефіцитний підхід», згідно з яким клієнт розглядається як носій певних патологій, проблем і дисфункцій. На ньому ґрунтується патерналістська модель соціальної роботи, що робить акцент на виплатах і пільгах і за якої клієнт виступає в пасивній ролі споживача соціальних послуг. Натомість більш перспективним і ефективним видається підхід, орієнтований на сильні сторони клієнта, за якого клієнт вважається суб'єктом, спроможним розв'язувати власні проблеми самостійно за наявності достатньої підтримки й власної відповідальності. Це модель «участі», в межах якої клієнт співпрацює із фахівцем через спільне формування цілей і завдань, визначення ресурсів і шляхів досягнення поставлених цілей. Результатом є успішна соціальна реінтеграція клієнта, підвищення його спроможностей, мобілізація ресурсів. Т. Семигіна, О. Столярик наводять приклади інтервенцій соціальної роботи, що ґрунтуються на підході, орієнтованому на сильні сторони клієнта, у реінтеграції ветеранів війни, що складаються з декількох етапів [35, с. 87–93]: 1) етап мобілізації (входження в воєнний контекст) – мобілізація власних ресурсів у кризових умовах, селф-менеджмент; 2) етап завершення військової служби (вихід з воєнного контексту) – прийняття й розуміння змін, що відбулися, з еко-соціальному контексті (техніки усвідомлення); 3) етап повернення та піклування про себе – стабілізація внутрішнього психологічного стану, майндфулнес (подолання тривоги самотужки), прийняття безпековості середовища та зниження локусу контролю за життєвими подіями; 4) етап розвитку та побудови підтримувальних мереж – ресурсних формальних/неформальних систем, розвиток навичок делегування повноважень; 5) турбота про власне

«я» – підвищення самооцінки, прийняття та любов до власного тіла, пошук ресурсу, розуміння сенсу пережитого досвіду та перспектив майбутнього, зняття стигми; 6) етап рутинності, повернення до діяльності, відновлення активності – прийняття буденності, розвиток мотивації та активності, наснаження.

Висновки та пропозиції. Аналіз наукових праць у 2014 – на початку 2024 роках в Україні дозволив систематизувати концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей. Можна виділити 6 етапів розвитку наукової думки щодо застосування вищезазначених концептуальних підходів: 1) з 2014 року домінують психологічний, соціально-психологічний підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни; з 2016 р. вже виходять перші посібники з соціально-психологічної підтримки адаптації ветеранів АТО; 2) у 2016–2018 роках починає застосовуватися інституціональний та мультидисциплінарний підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни; 3) у 2018–2020 роках використовується системний, інтегративний, конфліктологічний підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей; 4) з 2021 року в дослідженнях застосовуються психолого-аксіологічний, комплексний та гендерний підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни; 5) у 2022 році домінують дослідження із соціально-психологічним підходом до реабілітації, адаптації, реінтеграції військовослужбовців/ветеранів російсько-української війни; порівняльним аналізом досвіду соціально-психологічної допомоги дружинам, сім'ям учасників бойових дій в Україні та США; 6) 2023–2024 роки характеризуються публікацією наукових праць із застосуванням концептуального підходу соціальної підтримки ветеранів російсько-української війни та їх сімей у воєнний та повоєнний час і підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнта.

У наступних наукових розвідках передбачається проведення порівняльного аналізу з концептуальними підходами до реінтеграції ветеранів у зарубіжних і українських дослідженнях. Подальшого розвитку також потребує понятійно-категоріальний апарат соціальних наук у частині уточнення термінології: професійні військові, які несуть службу в ЗСУ та інших силових структурах; комбатанти, тобто особи, які беруть участь у бойових діях; власне ветерани війни – ті, хто повернувся із зони бойових дій, у тому числі через набуту інвалідність.

Список використаної літератури

1. Луценко Є. Кількість ветеранів та членів сімей загиблих може зрости до 5 млн після війни. Мінветеранів. *Громадське Телебачення*. 2022, 8 трав. URL : <https://hromadske.ua/posts/kilkist-veteraniv-ta-chleniv-simej-zagiblih-mozhe-zrosti-do-5-mln-pislya-vijni-minveteraniv>
2. Магазова А. Самогубства серед військових у зоні АТО та ветеранів – наскільки масштабною є проблема та чи вдається її вирішувати? DW

шукала відповіді на ці питання. *Медіакомпанія DW*. 2018, 27 квіт. URL: <https://p.dw.com/p/2wise>

3. Костюк Б. «Тільки живи»: як врятувати ветерана від суїциду. *Радіо Свобода*. 2019, 4 лип. 2019. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/30036757.html>

4. Буковська О. О. Психологічна допомога сім'ям військовослужбовців, які повертаються із зони бойових дій. *Вісник Чернівецького національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 2015. № 128. С. 29–32. URL : visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=2438

5. Васильєва Г. В., Колеснік Н. В. Емоційні та поведінкові порушення внаслідок ПТСР. *Габітус : науковий журнал з соціології та психології*. 2021. Вип. 30. С. 65–69. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.30.10>

6. Тополь О.В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. *Вісник Чернівецького національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2015. Вип. 124. С. 230–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2015_124_61

7. Шумейко А. П. Види реадaptaції і психореабілітації учасників бойових дій. *Проблеми екстремальної і кризової психології*. 2017. № 21. С. 220–229. URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol21/shumeyko%20a.pdf>

8. Лукашенко М. Актуальні напрями психосоціальної роботи з учасниками бойових дій: зарубіжний досвід. *Юридична психологія*. 2018. № 2(23). С. 48–58. URL : <https://psychped.naiua.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/888/892>

9. Горбунова В. В., Карачевський А. Б., Климчук В. О., Неллюх Г. С., Романчук О. І. Соціально-психологічна підтримка адаптації ветеранів АТО : посіб. для ведучих груп. Львів : Інститут психічного здоров'я Українського католицького університету, 2016. 96 с.

10. Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Остапчук В. В. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення : метод. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.

11. Колесніченко, О. Методика «Оцінки травматичності бойового досвіду» у військовослужбовців-учасників бойових дій. *Український психологічний журнал*. 2018. № 3(9). С. 78–95. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukpsj_2018_3_8

12. Гульбс, О., Кобець, О. Психологічна реабілітація учасників бойових дій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2021. № 3(47). С. 12–15. DOI : <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.47.12-15>

13. Смирнова О. П., Орловська О. А. Сімейна адаптація учасника бойових дій в умовах мирного життя. *Габітус : науковий журнал з соціології та психології*. 2021. Вип. 27. С. 214–218. DOI : <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.27.36>

14. Jervis S. Relocation, Gender, and Emotion: A Psycho-Social Perspective on the Experiences of Military Wives. 2019. 240 с. DOI: 10.4324/9780429479533

15. Васильєва Г. В., Колеснік Н. В. Емоційні та поведінкові порушення внаслідок ПТСР. *Габітус : науковий журнал з соціології та психології*. 2021. Вип. 30. С. 65–69. DOI : <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.30.10>

16. Міщик Л. І., Шиман Д. Л. Стратегії соціально-психологічної допомоги учасникам бойових дій у сучасних українських реаліях. *Габітус : науковий*

журнал з соціології та психології. 2020. Вип. 18. Том 1. 28–32. С. 155–160. DOI : <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.18.1.4>

17. Бессараба О. Ю. Соціально-психологічна корекція дезадаптованості ветеранів АТО/ООС. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2021. Вип. 29. С. 141–146. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.29.24>

18. Харченко О., Мраморнова О. Проблеми ветеранів антитерористичної операції на сході України. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Сер. : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, 33 теорія, методи*. 2016. Т. 37. С. 115–124.

19. Берездецька Л. Особливості користування державними програмами демобілізованими учасниками АТО в українському суспільстві. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2016. Вип. 1/2(29–30) С. 30–38.

20. Дідик Н. Ф. Соціально-психологічна підтримка членів родин військовослужбовців як чинник впливу на морально-психологічний стан бійця під час виконання завдань у зоні АТО. *Український психологічний журнал*. 2018. С. 41–57.

21. Абрамов Є. В. Адаптація військовослужбовців, звільнених в запас як інструмент забезпечення їх конкурентоспроможності на ринку праці. *Економіка і організація управління*. 2016. № 2(22). С. 259–265.

22. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб : автореф. ... д. пед. н. 13.00.05 / Тернопіль. нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2019. 42 с.

23. Назаренко І. І., Якимець В. М., Печиборщ В. П., Слабкий Г. О., Іванов В. І., Поліщук А. О. Проблемні питання психологічної реабілітації ветеранів учасників антитерористичної операції та військовослужбовців операції об'єднаних сил в Україні (аналітичний огляд літератури). *Україна. Здоров'я нації*. 2019. № 1. С. 48–58.

24. Semigina, T., Kachmaryk, A., & Karagodina, O. Analysing Social Needs of the Ukrainian Ex-Combatants: Looking on the Lived Experience. *Traektorii Nauki= Path of Science*. 2021. Vol. 7. № 6. С. 3001–3011. DOI : <http://dx.doi.org/10.22178/pos.71-4>

25. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи : монографія / за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.

26. Вікторова Л. Інноваційні технології соціальної реабілітації осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2019. № 3. С. 88–96.

27. Faidiuk, O., & Liakh, T. Comparative Analysis of Social Services Provided to Female Combatants and Veterans in Ukraine and Abroad. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. 2021. № 3. С. 243–253. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2021vol3.6382>

28. Попелюшко Р. П. Психолого-аксіологічні засади реабілітації комбатантів при віддалених наслідках стресогенних впливів : автореф. дис. ... док. псих. наук, 19.00.04. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. 2021. 45 с. URL : http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/avtoreferat_popelushko_r.p._1630333998.pdf

29. Логвінова О., Рассказова О. Соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми сім'ями в умовах тривалого конфлікту на Сході України. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 2(7). С. 61–72.

30. Шинкарьова Л. В. Досвід соціально-психологічної допомоги дружинам учасників бойових дій у США та в Україні. *Дніпровський науковий часопис*

публічного управління, психології, права. *Сер. Психологія*. Вип. 3. 2022. 5.3. С. 252–257. DOI : <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.43>

31. Приб Г. А., Берега Л. Є., Раєвська Я. М. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців/ветеранів: проблематика вивчення. *Габітус* : науковий журнал з соціології та психології. 2022. Вип. 35. С. 159–163.

32. Street T., Lewin A., Woodall K., Cruz-Cano R., Thoma M., Stander V. A. Gender differences in marital and military predictors of servicemember career satisfaction. *Family Relations*. 2022. № 71(4). С. 1515–1537. DOI : <https://doi.org/10.1111/fare.12697>

33. Williams J., Yates S. Connor J. Creating a new pathway for change in the military using gender as process. *Gender, work&organization*. 2024. Vol. 31, issue1, January. Pp. 211–226. DOI : <https://doi.org/10.1111/gwao.13049>

34. Слозанська Г., Горішна Н., Бибик Д., Криницька І. Соціальна підтримка ветеранів/ветеранок російсько-української війни та їх сімей у воєнний та повоєнний час. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10. No 1. Pp. 47–62. DOI: 10.25128/2520-6230.23.1.5

35. Семигіна Т., Столярик О. Розвиток сильних сторін клієнтів соціальної роботи : посіб. Таллінн : Teadmus, 2024. 257 с.

Sychova V. V., Vakulenko S. M. Conceptual approaches to reintegration veterans of the Russian-Ukrainian war and their families

For the first time in the Ukrainian scientific literature, the article systematizes conceptual approaches to the reintegration of veterans and their families, represented in research from 2014 to the beginning of 2024. The methods of analysis and synthesis were used to study conceptual approaches to the reintegration of war veterans, servicemen, combatants, and members of their families; methods of comparative and systematic analysis, which made it possible to substantiate the similarities and differences in the application of conceptual approaches to the reintegration of veterans abroad and Ukrainian scientists; a modeling method that contributed to the construction of logical structures and scientific abstractions.

Based on the analysis of the publications of domestic and foreign scientists, the authors proposed and characterized six stages of the development of scientific opinion regarding the application of conceptual approaches to the reintegration of veterans of the Russian-Ukrainian war. It was found that from 2014 to 2020, researchers used psychological, socio-psychological, sociological, institutional, multidisciplinary, systemic, integrative, and conflict approaches to the reintegration of veterans of the Russian-Ukrainian war and their families. Since 2021, synchronization with European trends has been observed in Ukrainian research: the application of psychological and axiological, complex and gender approaches to the reintegration of war veterans. Since the beginning of the large-scale Russian aggression against Ukraine, since 2022, there has been not only a dominance of research with a socio-psychological approach to the rehabilitation, adaptation, reintegration of servicemen/veterans of the Russian-Ukrainian war, but also an increase in interest in the comparative analysis of the relevant experience of Ukraine and the United States. The period 2023-early 2024 is characterized by a change in the scientific paradigm: there is a transition from a “deficit approach” to a conceptual approach of social support for war veterans and their families in wartime and postwar times and an approach focused on client strengths.

Key words: *conceptual approaches, scientific research, reintegration, rehabilitation, adaptation, war veterans, military personnel, combatants, families, Russian-Ukrainian war.*

УДК 304.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.13>

Н. М. ГОРДІЄНКО

доктор соціологічних наук, професор,
проректор з наукової роботи та інноваційної діяльності
Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради

СИМВОЛИ ТА СИМВОЛІЧНІ ІНТЕРАКЦІЇ В ФОРМУВАННІ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ: СИМВОЛІЧНО-ІНТЕРАКЦІОНІСТСЬКА РЕФЛЕКСІЯ

У статті досліджено проблему взаємозв'язку між символами, значеннями, рольовою поведінкою та інтерналізацією ідентичностей в низці символічно-інтераціоналістських концепцій. В ході такого дослідження нами було визначено, що досвід символічних інтеракцій є водночас і досвідом виконання певних ролей, і закріплення ідентичностей, складниками, і поведінковими продовженнями яких є ці ролі. Адже, саме концепція «дзеркального Я», розроблена Ч.-Х. Кулі, пов'язує символи, значення, дзеркальне Его та побудову ідентичностей. Сприйняття інших (соціальна перцепція) утворює задзеркалля «Я» – простір уяви, в якому особа розвиває свою Я-концепцію з урахуванням того, як, на її думку, її сприймають інші. В концепції задзеркалля існує припущення щодо того, що інші можуть бачити нас по-справжньому, а отже, виносити щодо нас певні судження та розуміти значення конструйованих нами символів. Таким чином, особа починає ставитись до себе крізь призму цих уявних суджень та оцінок, піддаючись, на основі цих уявлень в задзеркаллі, соціальному впливу інших.

Згідно цього, ми прийшли до думки про те, що символічно-інтераціоналістське розуміння ідентичності у соціології є фокусованим на низках символів, значень та символічних інтеракцій у побудові ідентичності при виконанні соціальних ролей. Оскільки репертуари соціальних ролей є множинними, то і ідентичності не є фіксованими, а радше динамічними складниками символічних інтеракцій з іншими людьми, реінтерпретації значень, які приписуються символам, та інтерналізації соціальних ролей.

Ключові слова: символ, символічні інтеракції, значення, ідентичності, символічний інтераціоналізм, теорії ролей, теорії афективного контролю, теорії ідентичності.

Постановка проблеми. Символічний інтераціоналізм як соціологічна і соціально-психологічна теорія актуалізує проблеми символічних інтеракцій індивідуальної свідомості актора, його рольових моделей, які відповідають тим чи іншим ідентичностям, соціального середовища (здебільшого, мікрогрупового) та символам із відповідними значеннями [5, с. 902–904].

Теорія символічного інтеракціонізму дозволяє сфокусуватися на створених соціальними акторами символах та їх значеннях, які відповідають соціальним ідентичностям, а отже, ведуть до конструювання цих ідентичностей. При цьому особи як соціальні актори як послуговуються вже напрацьованими символічними конструктами, так і створюють персоналізовані символічні конструкти, призначені для застосування у мікросоціальних середовищах [12, с. 136–141; 13; 25, с. 173–175].

В Україні символічно-інтеракціоністські студії є продовженими у низці праць, автори яких розробляють тематику знаково-символічних взаємодій як середовища конструювання ідентичностей через візуальну соціологію, візуальну аналітику та соціологію візуального символізму, соціологію мистецтва та ін. В контексті розроблених українськими дослідниками ідей ідентичності постають у символічно-відповідному просторі і опосередковуються символами-значеннями як їх трансляторами і підтримувачами [1–4; 29–32].

Утворення символів починається як у взаємодіях, так і має місце поза будь-якими взаємодіями. Адже кожна особа має свої набори символів, через які вона інформує себе та інших про свою внутрішню реальність і визначає соціальні реакції середовища. Кожна людина має характер, фізіономічні особливості, жести, міміку, окулесіку, специфічний для особи одяг, особливі татуювання.

Люди ведуть сторінку в соціальних мережах, які вони позначають безліччю символів і значень, віддаючи перевагу тим чи іншим символічним темам. Ці теми із специфічним символічним контентом в непрямий спосіб інформують їх середовище про ідентичність та ідентичності різного змісту. Н. Сірегар наголошує на більшому значенні індивідуальних цінностей щодо культурних універсалій, вважаючи, що кожен індивід є актором творення культури та здійснює це творення в соціальному центрі своєї мікроспільноти та продукує групо-відповідне значення «ідей» через набори символів, з чим важко не погодитись [35].

Ключовим для теорії символічного інтеракціонізму є розуміння спрямовуючої ролі символів щодо свідомості особи при їх активному впливі на «суспільство» та «оточення», на чому наголошують Блумер Г. та Рек Дж. Дослідники визначають символ в контексті мікроінтеракцій, залежних від особистісних якостей акторів, часових періодів, мікродій, які утворюють поведінкові сенси особи [8; 9; 27, с. 5–51].

Символічний інтеракціонізм є не просто теорією інтеракцій та обмінів, але і має практичне значення для розуміння повсякденного життя. Адже символи фігурують у всіх аспектах нашого життя. Відтворення символічних інтеракцій означає перебування людей в символіці власної свідомості та в середовищній символіці. Для розуміння значення символів є необхідною їх інтерпретація, яка відбувається в множинних актах символічного обміну, що розгортаються між свідомістю особи,

її мікроспільнотою та суспільством (соціальним середовищем, або ж довкіллям) [5, с. 902–904; 8; 9; 12, с. 136–141; 24].

У людини є наявним образ-Я, з якого розум «дістає» певні символи через вчинення різних за змістом дій. Ці символи в діях включаються у символічні інтеракції, і їх певна частина виявляються сутнісними для визначення ідентичностей. Це пов'язане з тим, що вони відповідають статусам, ролям та статусно-рольовим наборам, які можуть відповідати широкому колу групових приналежностей особи (економічних, політичних, наукових та ін.).

Частина символів виявляються ситуаційно-зумовленими, але вони, тим не менш, можуть мати сенс і значення для подальших інтеракцій через їх інтерпретації та реінтерпретації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Між розумом та Я (власним та дзеркальним) відбуваються неперервні взаємодії, в результаті яких розум надає змістам «Я» відповідних значень. Еволюція взаємодій за допомогою жестів, яка відбувається в тваринному світі, при переході до символічних інтеракцій людей стосується складнішої структури останніх [7, с. 107–123; 25, с. 173–175]. Отже, в теорії символічного інтеракціонізму йдеться про так звані природні значення-символи та їх логіку та культурні значення-символи та їх логіку.

Поняття розуму в символічно-інтеракціоністських теоріях охоплює декілька аспектів. По-перше, розум – це своєрідне сховище символів, в якому відбувається їх збереження, накопичення, і який забезпечує їх вибіркове використання. По-друге, розум – це сукупність дій, які актор вчиняє щодо себе чи інших. В цьому сенсі мідівське розуміння розуму майже нічим не відрізняється від біхевіористичного розуміння [25, с. 173–175; 39, с. 15–31].

Акторами будь-яких символічних взаємодій є особистості, які є символічними конструктами множини інтерпретацій власного «Я». Ці конструкти можуть бути як ситуаційно-мінливими (що означатиме образно-рольове перевтілення), такі сталими (коли йдеться про стабілізацію шаблонів через витворення стійких ідентичностей).

Символічні інтеракціоністи (Кулі Ч., Мід Дж. та ін.) активно оперують поняттям «віддзеркалення» і розуміють частину Я, яку вони називають *me* (мене), як іншого, який існує в «нашій уяві про нього». Цей інший щоразу оживає, коли актор вступає в соціальні інтеракції та послуговується символами. Так, у Міда Дж. «Я» є визначенням як соціальний феномен, який виникає в процесі набуття соціального досвіду та діяльності, воно розуміється фактично як неперервний соціальний процес само-віддзеркалення та віддзеркалення самості іншими, яка створює стабільні соціальні зв'язки і міцне підґрунтя для майбутніх відносин [12, с. 136–141].

Я (*I*) через свою віддзеркалюючу і віддзеркалену іншими частину (*me*) конструює і рефлексує, обговорює свою внутрішню реальність та реальність інших, здійснюючи активне маніпулювання символами. Символи опосередковують всі розумові процеси

Дослідники вважають символічні міжособові інтеракції шляхом до саморефлексії, яка може відбуватися в тих чи інших проміжках деякої умовної лінії часу. У власному розумі (який в цьому сенсі виявлятиметься як уява) особа може створювати простір такого собі «задзеркалля».

Це «задзеркалля» є уявним образом уяви себе в уяві інших, така собі «мультиоптика», яка уможливорює огляд особою себе з багатьох точок зору в презентаціях та перформансах себе багатьом глядачам [14–18; 23, с. 453–469]. Таким чином, внутрішня символічна інтеракція має своїм результатом створення низки персональних значень універсальних символів. І ці персональні значення починають ставати когнітивно-керуючими щодо дій акторів.

Символічні інтеракції як акти множинного входження персональних значень у взаємодії між особою та суспільством, множинної інтерпретації та реінтерпретації утворюють зміст соціалізації. В соціалізації вибудовуються ієрархії нерівних спроможностей конструювання символів різного ступеня впливовості, на чому наголошують Гофман Е. та Марш М. [14–18; 23, с. 453–469].

Соціалізація в умовах групи із здійсненням впливу призводить до витворення різномістовних ідентичностей. Ідентичності роблять можливими рутинізацію символічних інтеракцій, які відбуваються між індивідами в групі, оскільки можуть підтримувати соціальне життя через підтримання специфічних для групи ідентичностей (смейних, політичних, наукових, релігійних тощо). З підтримання специфічних для групи ідентичностей народжуються різноманітні ритуали та соціальні формальності, які є частиною щоденних зустрічей.

Блумер Г. та Сирегар Н. констатують зв'язок між формуванням ідентичностей та створенням соціальних норм. Ідентичності роблять особу передбачуваною. Так само і норми роблять особу передбачуваною. Вони, з одного боку, обмежують поведінку кожної людини, але, з іншого боку, задають простір вибору в групових середовищах та в суспільстві. З норм та інституцій виростає нормативний порядок, в рамках якого стають можливими іновації. Останні відбуваються через ті самі інтерпретації-реінтерпретації символів, які відбуваються у символічних інтеракціях [8; 35].

Метою статті є визначення взаємозв'язків між символами, значеннями, рольовою поведінкою та інтерналізацією ідентичностей в низці символічно-інтеракціоністських концепцій.

Вклад основного матеріалу. Символічні інтеракції та їх результати у вигляді витворених поєднань персональних значень можуть зазнавати кристалізації та структуризації. Так через взаємодії особи та суспільства під впливом культурних і соціальних процесів відбувається створення соціальних структур, фіксованих через соціальні інститути [35].

Мейнс Д., Сюргю Н. та Катовіч М. [22, с. 161–173] вказують на можливість відтворення контекстів групи у символічних інтеракціях

особи із групами, до яких вона не належить. Таким чином, групові ідентичності символічно транслюються в середовище інших груп (через знаки та символи). На ґрунті такої взаємодії ідентичностей посилюються процеси групової рефлексії, розрізнення та саморозрізнення, опосередковані низкою інтерпретацій та реінтерпретацій.

Шерг дослідників послуговувався інтеракціоністськими концептуалізаціями задля розуміння зв'язку між особою та ідентичністю. Всього вдається вирізнити три засадничі групи таких теорій, які дозволяють концептуалізувати сам зв'язок: а) теорії ролей; б) теорії афективного контролю впливу; в) власне теорії ідентичності.

1. Теорія ролей (рольова теорія). Типовою концептуалізацією першої групи є рольова теорія Тернера Р. та Кілієна Л. [41, с. 87–110; 42] сфокусована на структуралістському створенні, рольових модифікацій та самоперетворення особи у зв'язку із рольовою інтерналізацією.

Дослідники наголошують на існуванні в рольовій структурі рольової бінарності або ж рольових дихотомій. Кожен актор рольової поведінки виконує ту чи іншу роль, виходячи не тільки із її змісту, але і із змісту протилежної ролі. Так, наприклад, виконання ролі асистента хірурга під час хірургічних операцій передбачає і припускає рольові очікування хірурга щодо асистента. Отже, неможливо зрозуміти мотивацію чи рольове значення асистента без розуміння відповідної ролі хірурга та його експектацій щодо рольової поведінки асистента.

Тернер та Кілієн концептуалізують ролі не тільки крізь призму способів визначення рольових експектацій, але і вбудованості останніх в соціальну структуру суспільства. Остання розуміється як система формалізованих статусно-рольових ніш, в яких окремі люди здобувають свою ідентичність через виконання рольових репертуарів, що є ключовим для самої теорії [42, с. 30–86].

2. Теорія афективного контролю. Афекти як вияви особистої психіки часто стають чинниками порушення рольових експектацій. Тим самим вони не лише призводять до рольових інверсій, але і порушують неперервність ідентичностей. Саме таке тлумачення фігурує в працях Хайсе Д., Робінсона Д. та Сміта-Ловіна Л., які дотримуються теорії контролю афектів (афективного контролю) і концептуалізують зменшення невпевненості особи через розуміння афективних реакцій соціального світу на вияви її ідентичності [19, с. 4–16; 20; 21, с. 52–72; 28, с. 137–164].

Теорія контролю афектів дозволяє вибудовувати прогностичні матриці поведінки людей в ситуаціях порушення рольових очікувань як похідних від такого собі еталонного виконання поведінки, яка відповідає носієві ідентичностей в різних соціальних ситуаціях. Особи можуть діяти в різний спосіб задля відновлення ідентичності за обставин їх дискредитації.

Дискредитація ідентичності стається, коли особа на основі індивідуального визначення подій та емоційної реакції, яку вони виявляє

щодо таких подій, викликає з боку оточення негативні афективні реакції. Негативні афективні реакції є інструментами контролю суспільства над ідентичнісно-відповідної рольової поведінки. Ідентичнісно-відповідна рольова поведінка викликає позитивні афективні реакції групи (суспільства) і не спонукає особу до інтерпретацій та реінтерпретацій.

Дослідники доводять наявність афективного контролю як соціального засобу підтримання ідентичності через вияви емоцій акторів соціального середовища як позитивних або негативних санкцій. Актори в символічних інтеракціях здійснюють конструювання подій задля підтвердження ідентичностей як інтерналізованих фундаментальних значень щодо розуміння себе та інших. В соціальних взаємодіях емоції стають індикаторами відповідності або невідповідності конструйованих подій соціальним очікуванням.

Так, сольний концерт співака, який виконує пісенний репертуар на рівні відповідності своїй мистецькій ідентичності, в позитивних очікуваннях супроводжується оплесками та схвальними вигуками. В негативних ситуаціях маса людей повертає співакові емоційні реакції засвистування, презирства, лайки, що може відбуватися під супровід афективно-забарвлених дій (відбувається символічна інтеракція обміну між митцем та його мистецьким продуктом та публікою).

Відбувається порушення неперервності артистичної (мистецької) ідентичності. Співак переживає стан конфузу, він переживає емоційні наслідки, які відрізняються від нормативних. Таким чином, через внутрішні переживання сорому, приниження актор художньої дії усвідомлює те, що припустився «відхилення». В подальших виступах це спонукає артиста відновити значення себе та ситуації до культурного стандарту його мистецької ідентичності.

Асенціо Е., Берк П., Я. Стетс та М. Картер, формулюючи теоретичні узагальнення, ведуть мову про афективний контроль як інструмент позитивної або негативної верифікації ідентичностей. Верифікація триває доти, доки особа при перевірці своєї ідентичності в середовищі отримує від середовища зворотній зв'язок від символічної експозиції цієї ідентичності у вигляді позитивних афектів. Якщо в результаті експозиції ідентичності середовище виявляє негативні емоції, то верифікація припиняється, експозиції скорочуються і ідентичності переходять «в тінь» [6, с. 163–182; 38, с. 227–251].

Переведені в тінь ідентичності зазнають соціальної стигматизації, а отже, їх носіїв починають оцінювати як аморальних або кримінальних. При цьому у оточення видозмінюються не лише символічні позначники такої ідентичності, але і символічно-когнітивні та символічно-поведінкові складові реагування на носіїв аморальних або ж кримінальних ідентичностей [6, с. 163–182; 36, с. 120–140; 37, с. 155–171].

4. Власне теорії ідентичності. Бернер Ф., Серп Р., Страйкер Ш., Стетс Я., Картер М. в своїх теоріях ідентичності, розроблених

в рамках символічного інтеракціонізму [10, с. 231–252; 36, с. 120–140; 40, с. 199–218] наголошують на важливості рефлексивності як атрибуту розуму (mind) і, водночас, ідентичності як мотиваційної структури та джерела емоцій в соціальних мережах.

Каллеро П., Пілявін Д., Бреннер Ф. а також Страйкер Р. та Серп Р. досліджували емпіричні зв'язки між тими чи іншими ідентичностями та прихильностями особи до тих чи інших типів активності. При цьому Страйкер та Серп піддавали дослідженню зв'язок між релігійними ідентичностями та часом проведення молитв, Каллеро П. і Пілявін Д. – між частотністю здачі крові донора та ідентичністю донора [11, с. 1200–1213].

Акцент при цьому робився на помітності самої ідентичності, фіксації на ній уваги. Кореляційний зв'язок між актами фіксації уваги виявляється стало позитивним. Люди, які помітні як донори і донорська ідентичність яких визнається, частіше здають кров, аніж ті, на яких спостерігачі не фіксують увагу. Бреннер Ф., Страйкер Р. і Серп Р. відзначають позитивний зв'язок між визнанням релігійної ідентичності піддослідних та часом, присвяченим молитвам [10, с. 231–252; 11, с. 1200–1213; 40, с. 199–218].

Рупп Л. організувала перформанси ідентичностей, створюючи фактично штучні можливості для камінг-аутів гомосексуальних, лесбійських, бісексуальних привабливостей та ідентичностей нествановленого типу. Поясненнями цьому слугували структурні аргументи, в аспекті урахування яких ідентичності як інтерналізовані культурою та суспільством структури впливають на вибірковість спостереження і бачення можливостей представниками одних спільнот і відсутності бачення таких самих можливостей представниками інших [33, с. 213–235].

Робоче визначення символів в символічному інтеракціонізмі вибудовується на основі їх розуміння як будь-яких об'єктів, жестів, слів чи поведінки, які мають певне значення та стають інструментами конструювання спільних значень, отже, опосередковують комунікацію.

Так, кіпа та пейси слугують символами ортодоксальних юдеїв. Сама зустріч на вулиці з особою із кіпою та пейсами символізує носія відповідної спільноти. Водночас автівка із знаком у вигляді дитячої коляски на бортовому склі позначає наявність дитини в салоні авто.

Символи бувають як матеріальними (натуральними), так і артефактинними (соціально-конвенційними). Матеріальні символи представлені фізичними об'єктами, які позначають щось інше (наприклад, золотий цибулеподібний купол символізує православну церкву). Соціально-конвенційні символи представлені абстрактними концепціями та/або ідеями, які мають значення для різних груп людей (напр., рівність, справедливість та солідарність).

В символічно-інтеракціоністському розумінні символи дозволяють людям інтерпретувати та надавати сенс своїм соціальним взаємодіям,

розуміти навколишній світ та реагувати на нього. Символам спільноти або особи приписують ті чи інші значення, і вони діють у відповідності із цими приписаними значеннями. Ці значення не властиві самим символам, а соціально конструюються у взаємодіях між людьми.

Наприклад, жест зверхності у вигляді закинutoї нагору голови та задраного підборіддя може мати різне значення у різних контекстах. Зверхність може бути ознакою ворожості, презирства чи навіть ненависті, залежно від соціального та культурного контексту, в якому вона виражається за допомогою певних жестів. Значення символу визначається за допомогою соціальних взаємодій, і люди інтерпретують значення на основі свого загального розуміння.

Конструююча та конституююча роль символів щодо ідентичностей та самооцінки є безсумнівною. За допомогою символічних інтеракцій з іншими люди навчаються надавати значення символам, оперувати та маніпулювати символами, використовуючи їх для підкріплення свого самосприйняття, включаючи і соціальну перцепцію.

Розглянемо приклад прийняття військової присяги. Військова форма та головні убори випускників (курсантів) є символами військово-спортивних досягнень та переходу до нового етапу життя. Сама церемонія наповнена символами, такими як проходження кроком із зброєю та урочиста музика військового оркестру. Ці символи мають сенс для курсантів та їхніх сімей, формують досвід та значущість заходу.

Символічний інтеракціонізм розкриває можливості для розуміння мінливості символічних значень в історичному часі, оскільки приписані символам значення не є фіксованими. Вони можуть трансформуватися у відповідності до зміни культуральних цінностей. Наприклад, холодна зброя та її носіння як символу колись асоціювалася з хоробрістю і високим статусом. Нині її носії стали стигматизованими через зміну безпекової ситуації та культури суспільства.

Символи дозволяють конструювати ідентичність через соціальні взаємодії. Ідентичність є дотичною до переконань та цінностей, які визначають образ людини або соціальної групи, і вибудовується за допомогою соціальних інтеракцій та значень, які приписуються символам.

Конструювання ідентичності відбувається через прийняття ролей як процесу сприйняття себе з позиції інших і розвитку соціального сприйняття як навичок постійного бачення себе очима іншого. Таким чином, ідентичність не є те, що має характеристики вродженості і природної даності.

Висновки. Ідентичність в символічно-інтеракціоністському розумінні конструюється через соціальні інтеракції і опанування вмінь визначення значень, оперування значеннями, маніпулювання значеннями. За рахунок інтерпретацій та реінтерпретацій особу часто не вдається встановити остаточно, оскільки її свідомість зазнає відповідних змін через нові соціальні інтеракції та повторні інтерпретації.

В логіці символічного інтеракціонізму формування ідентичності відбувається в рамках трьох основних процесів: а) соціальної символічної інтеракції; б) конструювання сенсів через символотворення та приписування символам відповідних значень; в) саморефлексію.

Ідентичність особи формується за допомогою соціальних інтеракцій з іншими, в ході яких люди вивчають значення, які приписуються символам, і розвивають самовідчуття, засноване на тому, як їх сприймають та поводяться з ними інші.

Надалі люди активно інтерпретують та надають значення символам на основі своїх соціальних інтеракцій. Значення, які вони приписують символам, впливають на їхнє розуміння себе та своєї ідентичності.

Саморефлексія відбувається через розмірковування про свою ідентичність (ідентичності) у взаємодіях з іншими та коригування я-концепції з врахуванням сприйняття інших (соціальної перцепції) та використовують цю інформацію для формування своєї особистості.

Концептуалізація ідентичностей у символічному інтеракціонізмі також пов'язує прийняття та опанування соціальних ролей у їх формуванні. Визначення соціальних ролей як очікуваної поведінки (прав та обов'язків, пов'язаних з певним соціальним статусом) передбачає і припускає інтерналізацію ролей як поведінкового відповідника ідентичностей.

Досвід символічних інтеракцій є водночас і досвідом виконання певних ролей, і закріплення ідентичностей, складниками і поведінковими продовженнями яких є ці ролі. Наприклад, людина може ідентифікувати себе як політик, коханець або син своєї матері, і її поведінка та самосприйняття відповідатимуть очікуванням та значенням, пов'язаним як із цими ролями, так і з ідентичностями.

Концепція «дзеркального Я», розроблена Ч.-Х. Кулі, пов'язує символи, значення, дзеркальне Его та побудову ідентичностей. Сприйняття інших (соціальна перцепція) утворює задзеркалля «Я» – простір уяви, в якому особа розвиває свою Я-концепцію з урахуванням того, як, на її думку, її сприймають інші.

В концепції задзеркалля існує припущення щодо того, що інші можуть бачити нас по-справжньому, а отже, виносити щодо нас певні судження та розуміти значення конструйованих нами символів. Таким чином, особа починає ставитись до себе крізь призму цих уявних суджень та оцінок, піддаючись, на основі цих уявлень в задзеркаллі, соціальному впливу інших.

Символічно-інтеракціоністське розуміння ідентичності у соціології є фокусованим на низках символів, значень та символічних інтеракцій у побудові ідентичності при виконанні соціальних ролей. Оскільки репертуари соціальних ролей є множинними, то і ідентичності не є фіксованими, а радше динамічними складниками символічних інтеракцій з іншими людьми, реінтерпретації значень, які приписуються символам, та інтерналізації соціальних ролей.

Список використаної літератури

1. Романенко Ю. В. Культуропатії і соціопатії в Україні : розвиток теоретичної соціології девіацій в рамках культурної та соціальної системології (частина 1). *Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр. / редкол.: Я. В. Зоська (гол. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2020. Вип. 86. С. 35–44.
2. Романенко Ю. В. Культуропатії і соціопатії в Україні : розвиток теоретичної соціології девіацій в рамках культурної та соціальної системології (частина 2). *Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр. / редкол.: Я. В. Зоська (гол. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2020. Вип. 87. С. 37–51.
3. Романенко Ю. В., Святненко І. О., Зінченко А. А. Візуалізації в медійно-комунікаційному просторі : соціо-системологічний підхід : монографія. Київ : ІМВ, 2014. 366 с.
4. Романенко Ю. В., Святненко І. О., Поцелуйко А. О., Ташенко А. Ю. Етнічні ідентичності в дзеркалі тілесності та практик харчування : монографія. Київ : Вид-во ДУІКТ, 2015. 460 с.
5. Aksan N. Kisac B., Aydin M., & Demirbucen S. Symbolic interaction theory. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2009. Vol. 1 (1). P. 902–904.
6. Asencio E. K and Burke P. J Does incarceration change the criminal identity? A synthesis of labeling and identity theory perspectives on identity change. *Sociological Perspectives*. 2011. Vol. 54 (2). P. 163–182.
7. Belgrave L. and Charmaz K. George Herbert Mead : Meanings and selves in illness. *The Palgrave Handbook of Social Theory in Health, Illness, and Medicine*. New York : Palgrave Macmillan, 2015. P. 107–123.
8. Blumer H. Symbolic Interactionism : Perspective and Method. Berkeley : University of California Press, 1969.
9. Blumer H. Society as symbolic interaction. *Human Behavior and Social Processes*. Boston : Houghton Mifflin, 1962. P. 179–192.
10. Brenner P., Serpe R. and Stryker S. The causal ordering of prominence and salience in identity theory : An empirical examination. *Social Psychology Quarterly*. 2014. Vol. 77 (3). P. 231–252.
11. Callero P.L. and Piliavin J. A. Developing a commitment to blood donation : The impact of one's first experience. *Journal of Applied Social Psychology*. 1983. Vol. 43. P. 1200–1213.
12. Cooley C. H. Human Nature and the Social Order. New York : Charles Scribner's Sons, 1902. 413 p.
13. Cooley C. H. Looking-glass self. *The production of reality : Essays and readings on social interaction*. 1902. Vol. 6. P. 126–128.
14. Goffman E. Asylums : Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates. New York : Anchor Books, 1961.
15. Goffman E. Behavior in Public Places : Notes on the Social Organization of Gatherings. New York : Free Press, 1963.
16. Goffman E. Stigma : Notes on the Management of Spoiled Identity. Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice-Hall, 1963. 147 p.
17. Goffman E. Frame Analysis : An Essay on the Organization of Experience. New York : Harper and Row, 1974. 586 p.

18. Goffman E. Gender display. *Studies in the Anthropology of Visual Communication*. 1976. Vol. 3 (2). P. 65–68.
19. Heise D. R. Controlling affective experience interpersonally. *Social Psychology Quarterly*. 1999. Vol. 62 (1). P. 4–16.
20. Heise D. R. Understanding social interaction with affect control theory. *New Directions in Contemporary Sociological Theory*. Lanham, MD : Rowman and Littlefield, 2002. P. 17–40.
21. Heise D. R. Modeling interactions in small groups. *Social Psychology Quarterly*. 2013. Vol. 76 (1). P. 52–72.
22. Maines D.R., Sugrue N. M and Katovich M. A The sociological import of G. H. Mead's theory of the past. *American Sociological Review*. 1983. Vol. 48 (2). P. 161–173.
23. Marsh M. Examining the discourses that shape our teacher identities. *Curriculum inquiry*. 2002. Vol. 32 (4). P. 453–469.
24. Mead G. H. *Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago : University of Chicago Press, 1934. 401 p.
25. Mead G. H. & Mind H. *Self and society*. Chicago : University of Chicago, 1934. P. 173–175.
26. Merolla D., Serpe R., Stryker S. et al. Structural precursors to identity processes : The role of proximate social structures. *Social Psychology Quarterly*. 2012. Vol. 75 (2). P. 149–172.
27. Reck A. J. The Philosophy of George Herbert Mead (1863–1931). *Studies in Recent Philosophy*. 1963. P. 5–51.
28. Robinson D. T. and Smith-Lovin L. Affect control theory. *Contemporary Social Psychological Theories*. Stanford, CA : Stanford University Press, 2006. P. 137–164.
29. Romanenko Yu. V. State symbol of Russia and Albania : comparative aspect. *Actual problems of international relations*. 2019. Vol. 141. P. 28–38.
30. Romanenko Yu. V. Identification Of Value Identities: Theoretical And Social-Pragmatic Perspective. *Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр. / редкол. : Я. В. Зоська (гол. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2023. Вип. № 97. С. 42–56.
31. Romanenko Yu. V., Svyatnenko I. A. The Usa And Ukraine: The Experience Of Forming A Set Of Value Identities. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр. / редкол.: Я. В. Зоська (гол. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2023. Вип. № 98, С. 40–51.
32. Romanenko Yu. V. Salazar and salazarism in recursion of cultural identities and visual-analytical portraiting : visual-analytical and socio-systemological reflexion. *Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр. / редкол.: Я. В. Зоська (гол. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2021. Вип. № 92. С. 29–47.
33. Rupp L., Taylor V., Regev-Messalem S. et al. Queer women in the hookup scene : Beyond the closet? *Gender and Society*. 2014. Vol. 28 (2). P. 212–235.
34. Shibutani T. Herbert Blumer's contributions to twentieth-century sociology. *Symbolic Interaction*. 1988. Vol. 11 (1). P. 23–31.
35. Siregar N. S. S. Kajian Tentang Interaksionisme Simbolik. *Perspektif*. 2016. Vol. 1 (2). P. 100–110.

36. Stets J. E. and Carter M. J A theory of the self for the sociology of morality. *American Sociological Review*. 2012. Vol. 77 (1). P. 120–140.

37. Stets J. E and Harrod M. M Verification across multiple identities: The role of status. *Social Psychology Quarterly*. 2004. Vol. 67 (2). P. 155–171.

38. Stets J. E, Carter M. J, Harrod M. M. et al. The moral identity, status, moral emotions, and the normative order. *Social Structure and Emotion*. San Diego, CA : Elsevier, 2008. P. 227–251.

39. Stryker S. From Mead to a structural symbolic interactionism and beyond. *Annual Review of Sociology*. 2008. Vol. 34. P. 15–31.

40. Stryker S. and Serpe R. Commitment, identity salience, and role behavior : A theory and research example. *Personality, Roles, and Social Behavior*. New York : Springer Verlag, 1982. P. 199–218.

41. Turner R. H. Role change. *Annual Review of Sociology*. 1990. Vol. 16. P. 87–110.

42. Turner R. H. and Killian L. M. *Collective Behavior*. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall. 1987. 302 p.

Hordiienko N. M. Symbols and symbolic interactions in the formation of identities: a symbolic-interactionist reflection

The article investigates the problem of the relationship between symbols, meanings, role behavior and internalization of identities in a number of symbolic interactionist concepts. In the course of this study, it was determined that the experience of symbolic interactions is both the experience of performing certain roles and the consolidation of identities, whose components and behavioral extensions are these roles. After all, it is the concept of the “looking-glass self” developed by Charles Horton Cooley, that links symbols, meanings, the looking-glass ego, and identity construction. The perception of others (social perception) forms the “looking-glass world” of the self – a space of imagination in which a person develops his or her self-concept, taking into account how he or she believes others perceive him or her. In the concept of the “looking-glass world”, there is an assumption that others can see us for real, and therefore make certain judgments about us and understand the meaning of the symbols we construct. Thus, a person begins to treat himself or herself through the prism of these imaginary judgments and evaluations, and is subject to the social influence of others based on these perceptions in the “looking-glass world”.

Accordingly, we have come to the conclusion that the symbolic interactionist understanding of identity in sociology focuses on a series of symbols, meanings, and symbolic interactions in the construction of identity in the performance of social roles. Since repertoires of social roles are multiple, identities are not fixed, but rather dynamic components of symbolic interactions with other people, reinterpretation of meanings attributed to symbols, and internalization of social roles.

Key words: *symbol, symbolic interactions, meanings, identities, symbolic interactionism, role theories, theories of affective control, identity theories.*

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 102

Редактор: А. О. Бессараб
Технічний редактор: Ю. В. Бабич
Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

Підписано до друку 26.04.2024 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 9,07. Наклад 300. Замовлення № 0624/427.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.